

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРИЦЕНКО ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.98 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 В. В. Гриценко

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Гусєва Влада
Олександрівна

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Гриценко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

Дисертація присвячена аналізу теоретичних і практичних аспектів використання та застосування спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. За результатами проведених наукових пошуків розроблено наукові положення та практичні рекомендації, що можуть знайти застосування в побудові криміналістичних методик, що є складовою криміналістики як галузі юридичної науки. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними у сфері судової експертології, кримінального процесу та у практичній діяльності, зокрема, під час проведення розслідувань кримінальних правопорушень проти правосуддя.

За результатами ґрунтовного вивчення генези кримінальної відповідальності за вчинення діянь, спрямованих на перешкоджання провадженню правосуддю, встановлено, що ця сфера завжди характеризувалася певною динамічністю, адже суттєво змінювалися види та форми посягань, реалізовані стосовно осіб, які здійснювали правосуддя та осіб, залучених до участі в судочинстві. Наголошено, що впродовж дії норм звичаєвого права та Руської правди відбулося зародження перших форм судової діяльності. У подальшому вирішення спору в судовому порядку забезпечило виокремлення судової функції у межах діяльності суверена, довірених йому осіб, представників церкви, а з часом така діяльність набула характеру професійної. Це створило підґрунтя для формування окремої гілки влади, визначення

гарантій діяльності представників органів судової влади, зокрема, таких, як незалежність і безперешкодне виконання ними професійних обов'язків, що врешті-решт стало обґрунтованою підставою для криміналізації діянь, які натеper передбачені Розділом XVIII Особливої частини КК України.

Аналітичний огляд результатів наукових досліджень, проведених у галузях кримінального процесу та криміналістики, дозволив констатувати, що стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя у теорії юридичної науки є недостатнім. Визначено, що це пов'язано з відсутністю комплексних напрацювань щодо розслідування цих кримінальних правопорушень, комплексних науково-методичних рекомендацій щодо призначення почеркознавчих експертних досліджень, судово-психіатричних, психологічних експертиз та інших, під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної групи тощо. Наголошено, що потребують розширення й унормування організаційні засади участі спеціалістів в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, актуалізована необхідність визначення і розширення можливостей використання результатів, отриманих завдяки реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань тощо.

Ураховуючи, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень сприяє формуванню програм дій слідчого з організації комплексного застосування спеціальних знань та алгоритмів їх реалізації з дотриманням логічної послідовності, розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя, як основу для глибокого осмислення предмету дослідження. На підставі аксіологічного підходу, в основу розроблюваної криміналістичної класифікації покладено такі критерії: 1) блага й інтереси, котрим заподіюється шкода у зв'язку із учиненням кримінальних правопорушень у сфері правосуддя; 2) особливості потерпілого від цих кримінальних правопорушень; 3) особистісні характеристики суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечне діяння.

На підставі окреслених критеріїв запропоновано виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення у сфері правосуддя вчинені особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя.

Систематизовано підходи вчених до розуміння сутності та визначення поняття «спеціальні знання», що використовуються у кримінальному судочинстві, визначено їх іманентні ознаки. Наголошено на відсутності потреби формулювання дефініції поняття «спеціальні знання» у контексті окремих груп чи видів кримінальних правопорушень.

Розроблено класифікацію форм спеціальних знань, котрі є типовими до реалізації під час розслідування злочинів проти правосуддя, удосконалено класифікацію цих форм. Обґрунтовано, що головною метою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є вирішення завдань, закріплених у ст. 2 КПК України, другорядні цілі їх використання полягають у вирішенні тактичних завдань розслідування, які необхідно вирішити упродовж кримінальної процесуальної діяльності слідчого, дізнавача, прокурора чи судового розгляду справи.

Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень представлено трирівневою системою.

Визначено типові форми використання можливостей інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. З'ясовано, що менш поширеною непроцесуальною формою

використання спеціальних знань, аніж використання перевірок і можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення є проведення попередніх криміналістичних досліджень. Визначено, що для досліджуваних категорій кримінальних правопорушень типовими є попередні дослідження, що проводяться спеціалістом-криміналістом, зокрема в частині перевірки об'єктів, вилучених із місць подій, на підставі чого він може виявити факти збігу між ними, і вирішити таким чином низку тактичних завдань розслідування.

Наголошено на відсутності усталеної практики щодо використання поліграфу у розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. У контексті останніх змін, зокрема із прийняттям ДСТУ 9266:2023 «Судово-психологічна експертиза. Використання поліграфа», обґрунтовано позицію, що застосування поліграфу має здійснюватися і під час проведення психологічної експертизи.

Визначено, що для кримінальних правопорушень проти правосуддя нетипове проведення тактичних операцій, тому здебільшого сутність консультацій у цій категорії справ стосується особливостей призначення судових експертиз, про що вказали 68% опитаних респондентів.

Аналітичний огляд наукових праць дозволив узагальнити, що консультаційну допомогу спеціалістів, як одну з форм використання спеціальних знань, вчені тлумачать і визначають по-різному. З'ясовано, що потреба у консультаціях під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя може виникнути на будь-якому етапі слідства. Формат консультацій може бути як усним, так і письмовим, однак найчастіше реалізуються консультації в усній формі. Установлено, що необхідність у письмовій фіксації отриманої під час консультації інформації виникала лише у 4 % випадків. На підставі аналізу емпіричних даних встановлено, що консультації найчастіше потрібні в таких випадках: при виникненні складнощів із призначенням багато об'єктних експертиз; для визначення інформації, яку необхідно повідомити експерту; під час формулювання запитань, що виносяться на розгляд експертизи; щодо можливостей проведення експертиз і

підготовки матеріалів для цього тощо.

Установлено, що на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя притаманне проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит та огляд, а також отримання зразків для експертизи. Розкрито тактичні особливості участі спеціалістів у згаданих слідчих (розшукових) діях.

Акцентовано на тому, що кримінальні правопорушення проти правосуддя є складними для розслідування, а більшість із них спрямовані на перешкоджання здійсненню об'єктивного та справедливого правосуддя, тому дії, до яких вдаються злочинці, не є односкладними – зазвичай вони пов'язані з реалізацією цілого комплексу протиправних діянь. Установлено, що експертні дослідження у справах цієї категорії здебільшого спрямовані на встановлення фактів, які мали місце в минулому, тобто мають ретроспективний характер. Їх підтвердження дозволяє з'ясувати, чи втручається особа в нормальну діяльність органів правосуддя або чи чинить вона перешкоди судочинству, яким чином реалізовано такий умисел особи, які знаряддя та засоби використовувалися в реалізації такого умислу тощо.

З'ясовано, що залучення експерта для проведення експертиз у таких справах здебільшого пов'язане не з вирішенням тактичних завдань щодо ідентифікації особи підозрюваного або дослідженням його біологічних слідів, а з технічними та документальними аспектами, такими як дослідження підроблених документів, установлення справжності підписів чи інших документів, що стали предметом маніпуляцій тощо.

Експертизи, що мають на меті ідентифікацію особи злочинця за його біологічними слідами, є нетиповими для таких проваджень, оскільки в більшості випадків особа правопорушника вже відома. З'ясовано, що основна увага судових експертів у цих випадках зосереджується на дослідженні способу протиправної поведінки даної особи шляхом дослідження слідів протиправної діяльності. Обґрунтовано, що виняток з цієї тези становлять судово-психіатричні та психологічні експертизи, об'єктом яких є особа, а предметом

дослідження – її психіка або особливості психологічної діяльності відповідно.

Визначено, що висновок експерта є одним із ключових джерел доказів у кримінальних провадженнях, що стосуються кримінальних правопорушень проти правосуддя. На підставі аналізу матеріалів судової практики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями проти правосуддя, встановлено, що типовими експертизами у цих справах є: судово-психіатрична експертиза, почеркознавча експертиза, експертиза відео-, звукозапису, технічна експертиза документів тощо.

З'ясовано, що почеркознавчі дослідження, спрямовані на вивчення почеркового матеріалу, зафіксованого, як правило, у протоколах процесуальних дій та офіційних документах із підробленими підписами чи неправдивим текстом. З'ясовано, що вони призначалися у 28% проаналізованих кримінальних проваджень. Узагальнено типові помилки, яких допускаються слідчі під час підготовки та призначення експертизи та які негативно позначаються на вирішенні експертних завдань.

Констатовано, що вагома кількість кримінальних правопорушень досліджуваного виду реєструється за фактами погроз, адресованих суддям, захисникам та представникам сторін. Часті випадки висловлення таких погроз змушують зазначених осіб документувати їх, що нерідко призводить до отримання звуко- та відеозаписів подій, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Визначено, що необхідність ідентифікації осіб, чиї голоси або зображення зафіксовано на цих матеріалах, а також перевірки автентичності записів, включно зі спростуванням можливого монтажу чи ознак інсценування розмов, призначається експертиза звуко- та відеозаписів. Установлено, експертному дослідженню можуть підлягати матеріали, отримані за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено об'єкт, предмет дослідження, типові запитання, завдання та можливості у вирішенні тактичних завдань розслідування.

З'ясовано, що у 33 % кримінальних проваджень за фактом учинення злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя призначаються судово-

психіатричні експертизи. Визначено, що законодавчий перелік підстав для її призначення не охоплює всіх тих фактів, котрі практичними підрозділами визначаються як достатні для призначення судово-психіатричної експертизи. Наголошено на доцільності запровадження єдиного реєстру осіб, які мають психічні захворювання або розлади поведінки. Також установлено, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя призначаються найчастіше амбулаторні судово-психіатричні експертизи (78%), фактів проведення стаціонарних судово-психіатричних експертиз значно менше (22%), а стосовно посмертних – взагалі не отримано таких даних.

З'ясовано, що у 16 % кримінальних проваджень за ознаками протиправних діянь проти правосуддя призначаються психологічні експертизи. Констатовано, що на відміну від судово-психіатричної експертизи, психологічна експертиза призначається виключно стосовно психічно здорової особи.

Узагальнено, що технічна експертиза документа у кримінальних провадженнях за фактом посягання на суспільні відносини у сфері здійснення та забезпечення правосуддя, здебільшого спрямована на встановлення або спростування факту підроблення документів, адже підробка документів може використовувати як спосіб розтрата чи відчуження майна, на яке накладено арешт тощо. З'ясовано, що у випадках, коли реалізація злочинного умислу пов'язана зі спричиненням тілесних ушкоджень, вчиненням різноманітних посягань на життя та здоров'я захисника чи представника особи, судді, присяжного та інших осіб призначаються судово-медичні експертизи.

Наголошено на важливості висновків семантико-текстуальної експертизи, об'єктами якої можуть бути тексти (промови) в цілому, окремі їх фрагменти, висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо дослідження стосується усного повідомлення (промови чи висловлювання), замовник експертизи має надати не лише цифровий або аналоговий запис, а й дослівне текстове відтворення змісту (стенограму), яке повинно бути підготовлене його власними засобами. З'ясовано, що як правило,

на дослідження експертам, разом із постановою про призначення семантико-текстуальної експертизи, надаються такі матеріали: скріншоти із повідомленнями та записами з соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням, матеріали звукозаписів судових засідань з їх текстовим відтворенням, листи, звукозаписи телефонних розмов із їх текстовим відтворенням тощо.

Вивчення й узагальнення судових експертиз, що є типовими до призначення та проведення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, надало змогу класифікувати їх на чотири групи залежно від обставин, на дослідження яких вони спрямовані, серед яких: 1) експертизи, що досліджують підозрюваного; 2) експертизи, спрямовані на дослідження потерпілого; 3) експертизи, які підтверджують або спростовують факти, котрі підлягають доказуванню; 4) експертизи, спрямовані на встановлення кваліфікованих ознак кримінального правопорушення.

Ключові слова: висновок експерта, доказ, досудове розслідування, злочин, криміналістика, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, обізнані особи, правосуддя, слідча (розшукова) дія, слідчий суддя, спеціаліст, судова експертиза, судовий експерт.

SUMMARY

Grytsenko V. V. The use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses against justice. – Qualifying scientific work on manuscript.

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. Kharkiv, 2025.

This dissertation focuses on analyzing both the theoretical and practical aspects of using special knowledge during the pre-trial investigation of criminal offenses against justice. Based on the findings of the scientific research, specific scientific principles, and practical recommendations have been developed that can be applied in

the formulation of forensic methods, which is an essential component of criminalistics as a field of law. Additionally, the outcomes of this study could prove useful in forensic expertise, the criminal process, and practical endeavors, particularly during the investigation of criminal offenses against justice.

A thorough examination of the evolution of criminal liability for obstructing the administration of justice has revealed that this area has consistently demonstrated a degree of dynamism, as the types and forms of offenses directed at individuals administering justice and those involved in judicial proceedings have significantly evolved. It is noted that with the functioning of customary law and Russian Truth, the initial forms of judicial activity began to appear. Eventually, court dispute resolution facilitated the differentiation of the judicial function within the operations of the sovereign, trusted officials, and church representatives, leading these activities to become professionalized over time. This laid the groundwork for establishing an independent judicial branch, defining guarantees for the actions of judicial authorities, including independence and the unobstructed performance of their professional responsibilities, which ultimately provided a justifiable foundation for the criminalization of acts outlined in Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

An analytical review of the outcomes of scientific research in criminal procedure and criminology indicates that the current state of scientific exploration regarding the use of special knowledge during investigations of criminal offenses against justice in legal theory is insufficient. This inadequacy is attributed to the absence of comprehensive developments in the investigation of these offenses and the need for thorough scientific and methodological recommendations for conducting handwriting expert studies, and forensic psychiatric and psychological examinations, among others, during the investigation of this category of criminal offenses. It was highlighted that the organizational principles governing specialists' involvement in specific investigative (detective) and covert investigative (detective) actions necessitate expansion and regulation, emphasizing the importance of defining and broadening the application of findings derived from non-procedural forms of

utilizing special knowledge.

Recognizing that the forensic classification of criminal offenses aids in formulating investigative action plans for organizing the systematic application of special knowledge and methods for their execution in a logically sequenced manner, a forensic classification of criminal offenses against justice has been established to provide a deeper understanding of the research subject.

Utilizing an axiological approach, the following criteria serve as the foundation for this forensic classification: 1) the benefits and interests harmed due to the commission of criminal offenses in the field of justice; 2) the characteristics of the victims of these offenses; 3) the personal characteristics of the individuals committing socially dangerous acts.

Based on the outlined criteria, it is proposed to categorize the following groups of criminal offenses: 1) encroachments on the lawful activities of individuals who administer and ensure justice, as well as threats to their life, health, and property; 2) criminal offenses associated with failure to comply with court decisions by the individuals to whom they apply; 3) criminal offenses committed by officials who administer or facilitate justice or who are tasked with aiding in the administration of justice; 4) criminal offenses in the field of justice perpetrated by individuals displaying signs of legal nihilism, who, despite understanding the legislative principles, engage in unlawful actions that obstruct justice. It is argued that additional criteria for forensic classification may encompass the circumstances surrounding the commission of a criminal offense, the methods employed, the tools and means utilized, and more.

Scholars' approaches to understanding the essence and definition of "special knowledge" used in criminal proceedings are organized, and their inherent features are identified. The necessity to establish a definition of "special knowledge" concerning individual groups or types of criminal offenses is deemed unnecessary.

A classification of forms of special knowledge typical for use during the investigation of crimes against justice has been developed. This classification has been refined based on criteria such as: 1) procedural regulations governing the

implementation process for a specific form; 2) the subject employing special knowledge; 3) the stage of criminal proceedings when a specific form is utilized; 4) the application of the obtained results (use of special knowledge) in proving cases; 5) the significance of the obtained results in forming an evidentiary base; 6) based on the procedural measure during which special knowledge is applied; 7) according to the procedural position of the individual using special knowledge.

It is established that the primary purpose of utilizing special knowledge in criminal proceedings is to achieve the objectives outlined in Article 2 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The secondary objectives involve addressing tactical investigation tasks that must be dealt with during the investigative activities of the investigator, inquirer, prosecutor, or court.

The legal and organizational principles for employing specialized knowledge during criminal investigations are structured within a three-level system.

The typical forms of utilizing information technology capabilities in investigating and proving criminal offenses against justice are as follows:

- acquiring materials, particularly video recordings from specific information systems (such as the Safe City system), which may subsequently be recognized as documents and used as evidence;
- obtaining information from the integrated interdepartmental information exchange system for monitoring individuals, vehicles, and cargo crossing the state border known as "Arkan," specifically to determine citizens' whereabouts and, for example, to substantiate the decision to declare a person wanted;
- conducting checks on various subjects in the data banks available on the Information Portal of the National Police of Ukraine;
- acquiring reference and advisory information from forensic unit employees, explosives services, and forensic institutions, as well as individuals with specialized knowledge;
- processing reports from the High Council of Justice and maintaining corresponding registers (for instance, processing the register of judges' notifications concerning interference in their activities may serve as a basis for entering

information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations), among other tasks. Given the potential of these operational areas in investigating and proving criminal offenses, this topic merits further research.

It was found that conducting preliminary forensic studies is a less common non-procedural method of utilizing specialized knowledge compared to relying on inspection data and analytical support capabilities. It was determined that for the categories of criminal offenses examined, preliminary studies conducted by a forensic specialist are standard, particularly in validating objects retrieved from crime scenes. This process can help identify connections among them, thereby addressing several tactical investigation tasks.

The absence of established practices regarding the use of a polygraph in investigating crimes against justice is highlighted. In light of recent changes, especially the adoption of DSTU 9266:2023 "Forensic Psychological Examination: Use of a Polygraph," it is argued that the use of a polygraph should take place during psychological examinations.

It was found that for crimes against justice, tactical operations are infrequent; consequently, the essence of consultations in these cases generally relates to the specifics of ordering forensic examinations. This was underscored by 68% of the surveyed respondents.

An analytical review of scholarly works enabled us to generalize that the consulting support of specialists, as one way of utilizing specialized knowledge, is interpreted and defined by scholars in various manners. It was found that the need for consultations during the investigation of crimes against justice can emerge at any stage of the investigative process. Consultations can be either oral or written, although they are most commonly conducted orally. It was established that the requirement for written documentation of information gained during consultations arose in only 4% of cases.

Based on empirical data analysis, it was established that consultations are most frequently needed in the following scenarios: when challenges arise with the assignment of multiple object examinations; to determine what information needs to

be communicated to the expert; when formulating questions for examination; regarding the feasibility of conducting examinations and preparing materials for them; to clarify the technical capabilities of a specific institution, particularly the availability of necessary equipment and specialists; to ascertain which objects should be provided to the expert for thorough study and the procedure for their selection, among other considerations.

It was established that during the pretrial investigation of crimes against justice, it is customary to conduct investigative (search) activities such as interrogations and examinations, along with the selection of samples for analysis. The tactical aspects of specialists' involvement in these investigative (search) actions are revealed.

It is emphasized that crimes against justice are complex to investigate, with many designed to hinder the implementation of objective and fair justice. Consequently, the actions taken by criminals are often not straightforward and typically involve a series of illegal acts. The involvement of an expert in conducting examinations in such cases is primarily linked not to solving tactical issues related to identifying suspects or studying biological traces but to technical and documentation matters, such as examining forged documents, verifying the authenticity of signatures, or analyzing other manipulated documents.

It has been established that expert studies in these cases primarily aim to clarify facts that occurred in the past, making them retrospective. Their confirmation enables an understanding of whether a person interfered with the normal operations of the justice system or obstructed the judicial process, how such intentions were realized, and what tools and means were used to execute those intentions, among other aspects. Expertise focused on identifying criminals through their biological traces is atypical for such proceedings, as in most instances, the offender's identity is already known. It has been found that forensic experts mainly concentrate on analyzing the manner of the individual's unlawful behavior by investigating traces of illegal activity. It has been substantiated that the exception to this is forensic psychiatric and psychological expertise, where the research subject is the individual, and the focus area is their

psyche or psychological activity characteristics, respectively.

It has been determined that the expert's conclusion is one of the key sources of evidence in criminal proceedings involving offenses against justice. Based on an analysis of case law materials related to such offenses, it was established that the typical examinations conducted in these cases include forensic psychiatric examination, handwriting examination, video–audio recording examination, and technical examination of documents, among others.

The investigation revealed that handwriting studies focus on analyzing handwriting samples, typically found in procedural action records and official documents containing forged signatures or false text. These studies were mandated in 28% of the examined criminal proceedings. A summary of common errors made by investigators during the preparation and assignment of examinations, which adversely impact the resolution of expert tasks, was compiled.

The findings indicate that a significant number of criminal offenses of this nature are reported based on threats directed at judges, defense attorneys, and representatives of the parties involved. The prevalence of such threats compels these individuals to document them, often resulting in the collection of audio and video recordings of events associated with the criminal offenses. It was determined that identifying individuals whose voices or images appear in these recordings, as well as verifying the authenticity of the recordings—this includes disproving any potential editing or signs of staged conversations—necessitates the examination of audio and video materials. Materials obtained through covert investigative actions may also be subjected to expert examination. The object and subject of the study, along with typical questions, tasks, and opportunities for resolving investigative tactical tasks, were outlined.

It was found that forensic psychiatric examinations are ordered in 33% of criminal proceedings involving crimes against justice. However, the legislative criteria for appointing such examinations do not encompass all the circumstances recognized by practical units as sufficient for this purpose. The importance of establishing a centralized register for individuals with mental illnesses or behavioral

disorders was emphasized.

Moreover, it was established that outpatient forensic psychiatric examinations are the most frequently ordered during investigations of offenses against justice (78%), whereas the instances of inpatient examinations are notably lower (22%), and no data was available regarding posthumous examinations at all.

The investigation revealed that psychological examinations are ordered in 16% of criminal proceedings regarding unlawful acts against justice. Unlike forensic psychiatric examinations, psychological assessments are requested solely for mentally healthy individuals.

It was generalized that the technical examination of documents in criminal proceedings concerning infringements on public relations in the administration and provision of justice primarily aims to establish or refute the authenticity of documents, as document forgery can serve as a means of embezzlement or the unlawful appropriation of seized property, among other offenses. It was found that in cases where the execution of criminal intent involves bodily harm or various encroachments on the life and health of defense attorneys, representatives, judges, jurors, and other individuals, forensic medical examinations are mandated.

The significance of conclusions from semantic–textual examinations is highlighted, as their subjects may include complete texts (speeches), individual segments, statements, words, inscriptions, and textual reproductions of oral speech. In instances where the study pertains to oral messages, the examination requestor must provide not only a digital or analog recording but also a verbatim textual transcription of the content, which must be prepared independently by them. Generally, experts receive the following materials for analysis alongside the order for a semantic–textual examination: screenshots of messages and recordings from social media, oral speech messages with their text, audio recordings of court sessions with accompanying transcripts, letters, and audio recordings of phone conversations along with their textual reproductions, among other materials.

The study and generalization of forensic examinations that are typical for appointment and conduct during the investigation of criminal offenses against justice

made it possible to classify them into four groups depending on the circumstances they are aimed at investigating, including 1) examinations that examine the suspect; 2) examinations aimed at investigating the victim; 3) examinations that confirm or refute facts that are subject to proof; 4) examinations aimed at establishing qualified signs of a criminal offense.

Keywords: expert opinion, evidence, pre-trial investigation, crime, criminalistics, criminal offense, criminal proceedings, forensic science, knowledgeable person, justice, investigative (search) action, investigating judge, specialist, forensic examination, forensic expert.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 256–266.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.22>.

2. Гриценко В. В. Сутність спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). С. 200–207.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.17>.

3. Гриценко В. В. Використання висновку експерта під час розслідування та доказування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 151–163.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.14>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Гриценко В. В. Сучасні тенденції в розробленні криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.–практ. круглого столу (м. Київ, 21 листоп. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 285–289.

5. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.–практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102–105.

6. Гриценко В. В. Можливості інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності*: матеріали круглого столу (м. Харків, 12 грудня 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 44–47.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	21
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ	32
1.1 Генеза та сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя	32
1.2 Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя	45
1.3 Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя	59
1.4 Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя	74
Висновки до розділу 1	89
Список використаних джерел до розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ	114
2.1 Непроцесуальні форми використання спеціальних знань	114
2.2 Залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) діях	130
Висновки до розділу 2	141
Список використаних джерел до розділу 2	144
РОЗДІЛ 3. ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО УЧАСТІ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ	152
3.1 Призначення почеркознавчої експертизи	152
3.2 Призначення експертизи відеозвукозапису	171
3.3 Призначення судово-психіатричної експертизи і психологічної	

	20
експертизи	180
3.4 Призначення інших видів судових експертиз	193
Висновки до розділу 3	207
Список використаних джерел до розділу 3	211
ВИСНОВКИ	220
Додатки	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НДЕКЦ – Науково–дослідний експертно–криміналістичний центр

НДІСЕ – Науково–дослідний інститут судових експертиз

НПУ – Національна поліція України

СОГ – слідчо–оперативна група

Ст. – стаття

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

Ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право на справедливий суд гарантується низкою міжнародних правових актів, які ратифіковані Верховною Радою України та, відповідно до статті 9 Конституції України, є невід'ємною частиною національного законодавства. Зокрема, стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує державу забезпечити кожній особі реальний, а не лише формальний доступ до правосуддя.

Згідно з Основними принципами незалежності судових органів (1985 р.), суди повинні гарантувати неупередженість, справедливість розгляду справ та дотримання прав сторін. Бангалорські принципи поведінки суддів також містять ключові положення щодо незалежності, об'єктивності, чесності, непідкупності, компетентності та старанності суддів.

Судова влада, як окрема та незалежна гілка державної влади, не підконтрольна іншим державним інститутам і має забезпечувати захист прав і свобод громадян, а також інтересів держави та суспільства. Виключно суд уповноважений здійснювати правосуддя, спираючись на принципи законності та верховенства права. Він є останньою інстанцією, до якої звертаються фізичні та юридичні особи для захисту своїх прав і законних інтересів. З огляду на це, законність діяльності судових органів та їх недоторканність є ключовими завданнями будь-якої правової держави. Оскільки ефективне досудове розслідування та судовий розгляд часто неможливі без залучення компетентних спеціалістів, особливої актуальності набуває наукове осмислення та розроблення проблематики використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення правосуддя.

Питання кримінально-правової охорони правосуддя розглядались у працях Ю. В. Александрова, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, Є. М. Блажівського, В. І. Борисова, І. С. Власова, П. А. Вороб'я, А. В. Галахової, Л. Д. Гаухмана, В. О. Глушкова, М. С. Голоднюк, С. Є. Дідика,

І. А. Дришлюк, І. М. Залялової, В. А. Клименка, О. О. Кваші,
 М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, Я. М. Кульберга, В. В. Кудрявцева,
 О. М. Литвака, А. Г. Мартіросяна, А. А. Музики, В. О. Навроцького,
 А. В. Наумова, В. І. Осадчого, О. Я. Светлова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація,
 З. А. Тростюк, С. І. Тихенко, В. П. Тихого, М. І. Тяжкової, В. І. Тютюгіна,
 Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, С. Д. Шапченка, С. С. Яценка й ін.

Комплексному дослідженню проблематиці використання спеціальних знань у кримінальному провадженні присвячені монографічні праці В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. О. Гусєвої, Ф. Е. Давудова, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Костицького, О. І. Мотляха, Г. М. Надгорного, В. Л. Ортинського, І. А. Петрової, І. В. Пирога, В. М. Реваки, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая, В. В. Семенова, З. М. Соколовського, Е. Б. Сімакової–Єфремян, А. М. Тимчишина, В. М. Шерстюка, М. Г. Щербаковського та ін. Особливості їх використання під час розслідування певної категорії кримінальних проваджень проаналізовані в роботах Г. С. Бідняк, В. С. Бондара, І. Г. Галдецької, Є. В. Ковалевської, Ю. Ю. Ковальова, Н. М. Косміної, П. Ю. Кравчука, І. Р. Куриліна, А. М. Лазебного, Є. Д. Лук'янчикова, А. В. Мировської, Я. В. Новака, А. М. Таранової, Н. В. Тимофєєвої, С. О. Торопова, Д. О. Хомича, О. В. Шевченка, О. М. Шрамка, А. В. Шульженко, В. О. Ящука та ін. Водночас комплексних досліджень, присвячених проблематиці використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя поки що в науковій літературі проведено не було, що додатково засвідчує потребу її ґрунтовного вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дисертаційного дослідження узгоджується з Глобальними цілями сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй на 2016–2030 роки; Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року № 722/2019; «Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр.», що затверджена Указом

Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021); Національною стратегією у сфері прав людини, що затверджена Указом Президента 20 України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 року № 454); Планом науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Основними науковими напрямами та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затв. постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30. Також вона дотична до Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, зокрема у частині фундаментальних і прикладних проблем правового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні (протокол загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12–21).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол № 17 від 25 грудня 2024 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних і науково-практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя як важливого елемента методики розслідування окресленої категорії злочинів і кримінальних проступків. Задля досягнення цієї мети у науковій роботі визначено для розв’язання такі завдання:

– на підставі аналізу генези розвитку законодавства й узагальнення наукових досліджень з’ясувати сучасний стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя;

- визначити сутність спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, типові форми, у яких вони реалізуються на стадії досудового розслідування;

- розкрити й узагальнити правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя;

- встановити, які форми спеціальних знань найчастіше використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя.

- з'ясувати специфіку участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях;

- установити можливості непроцесуальних форм використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваної групи;

- встановити особливості призначення та проведення почеркознавчих експертиз;

- з'ясувати та розкрити проблеми призначення експертизи відео-, звукозапису;

- охарактеризувати об'єкт, предмет, завдання судово-психіатричної і психологічної експертизи у контексті досліджуваних кримінальних правопорушень;

- окреслити особливості призначення інших різновидів експертних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Предметом дослідження є особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Методи дослідження. Методологія дослідження представлена сукупністю загальнонаукових, філософських і спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило розв'язати поставлені у дослідженні завдання та досягти поставленої мети.

Історичний метод забезпечив аналіз генези розвитку кримінального законодавства щодо особливостей криміналізації діянь у вигляді будь-яких посягань на суспільні відносини у сфері забезпечення правосуддя та безпосереднього здійснення правосуддя, а також кримінального процесуального законодавства та наукової думки щодо забезпечення протидії таким фактам, зокрема, і шляхом використання спеціальних знань під час провадження кримінальної процесуальної діяльності (підрозділ 1.1).

У процесі дослідження застосовувалися методи аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, дедукції та інші формально-логічні методи, що дозволили дослідити ознаки ключових дефініцій з огляду на предмет дослідження (підрозділи 1.1–1.4); провести комплексний аналіз інституту спеціальних знань та визначити його роль у розслідуванні кримінальних правопорушень (підрозділи 1.3–1.4); сформулювати загальні висновки за результатами дослідження (розділи 1–3).

Системно-структурний метод сприяв розробленню криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя, типізації форм використання спеціальних знань, визначенню правових засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні (підрозділи 1.2–1.4).

Типологічний метод застосовано для вивчення тактичних особливостей участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях і проведенні судових експертиз (підрозділ 2.2, розділ 3).

Функціональний метод дозволив визначити перспективні напрями використання непроцесуальних і процесуальних форм використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень (розділи 2, 3), запропонувати оптимізацію організації судових експертиз (розділ 3).

Статистичні та соціологічні методи застосовувалися під час: аналізу експертної та судової та слідчої практики; узагальнення матеріалів кримінальних проваджень; проведення анкетування слідчих, оперативників та судових експертів (розділи 1–3; Додаток Б)

Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові праці українських

вчених, які є досвідченими вченими в галузях криміналістики, кримінального процесу, судової експертології, кримінального права й ін. Отримані наукові результати ґрунтуються на чинних нормах Конституції України, кримінального процесуального законодавства, Кримінального кодексу України, Законі України «Про судову експертизу», підзаконних нормативно-правових актах МВС України, постановах пленуму Верховного Суду й інших.

Емпірична основа дослідження представлена даними Єдиного звіту про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора (2017–2024 рр.); результатами аналізу судової та слідчої, оперативної та експертної практики (2015–2023 рр.); згрупованими матеріалами 124 кримінальних проваджень і судових рішень про кримінальні правопорушення проти правосуддя; 90 висновками судових експертів; результатами інтерв'ювання 192 працівників правоохоронних органів (суддів, прокурорів, слідчих, оперативників) та 86 спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями.

Наукова новизна отриманих результатів. З огляду на специфіку предмету дослідження, характером розроблюваних запитань, проведене дослідження є першою в Україні комплексною науковою працею, присвяченою проблематиці використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Проведені наукові розвідки стали підставою для узагальнення та формулювання низки концептуальних науково обґрунтованих положень, серед яких:

уперше:

- на підставі врахування особливостей розвитку інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а також за результатами аналітичного огляду наукових напрацювань українських вчених, охарактеризовано сучасний стан наукового забезпечення проблематики використання спеціальних знань у протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в теорії вітчизняної криміналістики;

- обґрунтовано криміналістичне значення судових експертиз у розв'язанні тактичних завдань розслідування кримінальних правопорушень

проти правосуддя;

– розкрито можливості використання під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя непроцесуальних форм використання спеціальних знань, а саме: проведення перевірок за криміналістичними обліками та за інформаційно-комунікаційними системами, проведення попередніх криміналістичних досліджень, здійснення опитувань із застосуванням поліграфу;

удосконалено:

– криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя, запропоновано виокремлювати серед них чотири групи, зокрема: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення у сфері правосуддя вчинені особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя;

– систему іманентних ознак, котрі характеризують таку категорію, як спеціальні знання;

– класифікацію форм спеціальних знань, котрі є типовими до реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, в основу якої покладено такі критерії: 1) процесуальна регламентація процедури реалізації конкретної форми; 2) суб'єкт, який використовує спеціальні знання; 3) стадія кримінального провадження, на якій використовуються конкретна форма; 4) використання отриманих результатів (використання спеціальних знань) у доказуванні; 5) значення отриманих результатів у контексті формування доказової бази; 6) залежно від процесуального заходу, під час проведення якого використовуються спеціальні

знання; 7) за процесуальним положенням особи, яка застосовує спеціальні знання;

- типізацію форм спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя;

дістали подальшого розвитку:

- генеза наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, актуальні напрями наукових пошуків, що зможуть забезпечити належний рівень їх теоретичного осмислення;

- правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, запропоновано представляти їх у вигляді трирівневої системи;

- іманентні ознаки криміналістичної категорії «спеціальні знання»;

- тактичні рекомендації щодо участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) діях, які є типовими для кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані та викладені в роботі положення та висновки впроваджені у практичну діяльність і використовуються у:

- *науковій і науково–дослідній діяльності* – у розробленні науково-методичних рекомендацій щодо участі спеціалістів у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, що є типовими до проведення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, а також залучення експерта для проведення експертиз і використання спеціальних знань у інших формах на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї групи (*акт про впровадження в наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ від 14 січня 2025 р.*);

- *правозастосуванні* – з метою підвищення законодавчого і наукового забезпечення практичної діяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів, а також судових експертів, спеціалістів, які залучаються до участі в розслідуванні

кримінальних правопорушень проти правосуддя, якісного вдосконалення рівня їхньої діяльності;

– *освітньому процесі* – під час розроблення компонент освітніх програм, таких як: тексти лекцій, навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, що можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», «Судова експертологія», «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Доктрини судової експертології», «Напрями розвитку науки "криміналістика та судова експертиза"» тощо (*акт про впровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 07 лютого 2025 р.*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійним та оригінальним науковим дослідженням, у якому знайшла висвітлення низка рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Сформульовані положення, висновки та рекомендації є самостійним надбанням автора та отримані за результатами проведених ним досліджень, на підставі аналізу теоретичного матеріалу, узагальнення й аналітичного огляду емпіричних даних. Також вони є результатом критичного осмислення низки нормативно-правових актів, наукових праць зарубіжних та українських вчених, матеріалів кримінальних проваджень, вироків національних судів, анкетування респондентів. Усі наукові праці, у яких оприлюднено основні положення дисертації мають одноосібне авторство, є результатом власних напрацювань і розробок.

Апробація матеріалів дослідження. Теоретичні положення й основні результати дослідження оприлюднено на науково–практичних, зокрема, Всеукраїнській науково-практичній конференції і круглих столах, серед яких: *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку: Всеукраїнська науково-практична конференція* (м. Київ, 05 грудня 2024 р.), *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : міжвідомчий

науково-практичний круглий стіл (м. Київ, 21 листопада 2024 р.), *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності*: круглий стіл (м. Харків, 12 грудня 2024 р.).

Публікації. Основні результати дисертації та сформульовані положення викладено у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях за спеціальністю «юридичні науки», а також у трьох тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація представлена анотацією, переліком умовних позначень, вступом, трьома розділами, що об'єднують десять підрозділів, загальними висновками, списком використаних джерел (291 найменування на 36 сторінках) і додатками (на 19 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з яких основний текст викладено на 174 сторінках (7,25 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

1.1 Генеза та сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя

Гарантії професійної діяльності органів, які здійснюють правосуддя, надання їх особистим майновим і немайновим правам статусу кримінально-правової охорони – це фундаментальні складові державної політики на шляху забезпечення незалежної і неупередженої діяльності органів судової влади, а також реалізації службових повноважень особами, залученими до здійснення судочинства.

Кримінальні правопорушення проти правосуддя, що увійшли до розділу XVIII Особливої частини КК України, увібрали в себе низку протиправних діянь, скоюваних як стосовно працівників органів правосуддя, представників особи, так і безпосередньо представниками державних органів та іншими учасниками судочинства. Особи, які вдаються до вчинення цих кримінальних правопорушень мають різний статус як у судових справах, так і професійний статус тощо.

Під кримінальними правопорушеннями проти правосуддя розуміють діяння, що посягають на суспільні відносини, котрі забезпечують нормальну, тобто таку, зміст, характер, межі та порядок здійснення якої відповідають вимогам законодавства, діяльність суду, а також інших органів, установ та осіб, які сприяють суду у провадженні правосуддя. Здійснення правосуддя – це діяльність, пов'язана з функціонуванням не тільки власне судової системи, а й

інших органів, установ та уповноважених осіб, котрі сприяють суду у відправленні правосуддя і до числа яких належать органи й особи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, виконують судові рішення, забезпечують захист і представництво інтересів учасників досудового розслідування і судово провадження, виконують обов'язки експертів, оцінювачів майна, перекладачів тощо [147, с. 258].

Типовий злочин проти правосуддя – це умисна активна поведінка учасника судочинства (провадження) чи іншої зацікавленої особи, спрямована на унеможливлення здійснення правосуддя шляхом насильства, обману чи іншим способом. Для більшості злочинів цієї групи притаманні умисна чи необережна поведінка учасника судочинства (провадження) чи іншої зацікавленої особи, що полягає в унеможливленні здійснення правосуддя [160, с. 30].

Вагома кількість кримінальних правопорушень проти правосуддя вчиняється тими, хто відповідає ознакам спеціального суб'єкта, а це передусім слідчі, прокурори, дізнавачі, працівники органів прокуратури та ін. Відтак це особи, які володіють правовими знаннями, обізнані щодо методів кримінальної процесуальної діяльності, а тому в разі притягнення до юридичної відповідальності – зможуть їх використовувати для відстоювання своєї правової позиції, що може призводити до протидії виявленню, досудовому розслідуванню та судовому розгляду таких діянь.

Лева частина діянь, криміналізованих у розділі XVIII Особливої частини КК України, є наслідком учинення протидії, спрямованої на перешкоджання здійсненню правосуддю. Ураховуючи це, а також низку інших чинників можемо небезпідставно зауважити, що ефективне розслідування та доказування в суді кримінальних правопорушень проти правосуддя вимагає вирішення комплексу стратегічних і проміжних тактичних завдань упродовж усієї кримінальної процесуальної діяльності. Розв'язання окремих таких завдань виходить за межі професійної компетенції сторони обвинувачення. Відтак у подібних справах відбувається актуалізація залучення до

розслідування обізнаних осіб, профільні знання яких знаходяться поза межами правових, тобто сторони обвинувачення та суду.

Проведене нами опитування слідчих і прокурорів засвідчує, що при розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя існує потреба використання спеціальних знань. Про це вказало 72% опитаних респондентів (Додаток Б). Керуючись принципом історизму та розумінням плановірності в розвитку правових явищ, вважаємо за потрібне передусім піддати аналізу генезу наукового вчення про криміналізацію та розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, а за результатами цього визначити стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань у межах окресленої групи кримінальних правопорушень, розкрити перспективи її розвитку.

Формування сучасної системи права на теренах нашої держави пов'язують зі звичаєвим правом і розвитком розшукової діяльності, яка тривалий час мала характер приватної. Водночас уже із прийняттям Руської Правди, розпочалося закріплення принципів охорони правосуддя на законодавчому рівні. У «Руській Правді» закріплювалися окремі склади злочинів проти правосуддя й осіб, які забезпечують його здійснення. Це, зокрема, такі діяння, як:

- вбивство княжого тіуна, котрий представляв органи судової влади у князівстві та виконував судові функції (ст. 22 короткої редакції «Руської Правди»);
- вбивство представника судової влади;
- незаконне втручання в діяльність суду;
- обвинувачення у вчиненні злочину невинної особи та завідомо неправдивий донос (у просторовій редакції «Руської Правди») [157, с. 211].

У період дії Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 рр. передбачалася юридична відповідальність за неправомірні дії, учинені стосовно судді – побиття чи вбивство тіуна абр пристава (артикул 3 розділу 11 Литовського Статуту 1529 р.). Окремими артикулами також встановлювалася

відповідальність за незаконні дії осіб, які здійснювали або забезпечували правосуддя:

- за звільнення від казні «осаженного злочинцу або виновного» (артикул 13 розділу 1 Литовського Статуту 1529 р.);
- отримання винагороди та вирішення справи по дружбі (артикул 39 розділу 3 Литовського Статуту 1566 р. [104; 112; 149, с. 61–63].

У подальшому суперечливість окремих нормативних положень Великого Князівства Литовського у редакції 1588 р. і Магдебурзького права, створили передумови для розвитку української правової системи. Тогочасна доктрина кримінального права до злочинів проти правосуддя відносила фальшивомонетництво, підробку печаток і документів, лжеприсягу, лжесвідчення у суді та непокору адміністрації. До злочинів проти суспільного порядку відносили: порушення громадського порядку та бійку, приховання злочину тощо.

Зауважимо, що на території Слобідської України на рубежі XV-XVI ст.ст. активно застосовувалися положення Судебників 1497 р. («Судебника Івана III», або «Великокнязівського судєбника») і 1550 р. («Царський судєбник»), котрі закріпили відповідальність за неправдивий донос, обмову з метою осуду невинного (ябедництво) [10].

У подальшому діяло на території нашої держави Кримінальне уложення Марії Терезії, у зв'язку із приєднанням українських земель до Австрійської імперії. Надалі набуло чинності Кримінального уложення 1787 р., котрим ознаменовано початок переходу до змагального кримінального процесу (від інквізиційного) [6, с. 730]. Наступним кроком на шляху нормативного закріплення правових засад стало «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (1845 р.). Главою «Про неправосуддя» встановлювалася відповідальність за винесення неправосудного вироку, незаконне звільнення від покарання чи необґрунтованого призначення більш м'якого покарання та ін. У главі «Про злочини і проступки чиновників при слідстві і суді» визначено підстави для відповідальності за реалізацію недозволених методів слідства та

невжиття належних заходів до своєчасного розслідування. Водночас злочинами проти суспільних інтересів визнавалися неправдиві донос і показання, а інші злочини закріплювалися у главах «Про злам тюрем, викрадення або втечу осіб, що перебувають під вартою чи під наглядом», «Про лжеприсягу» та ін. Наприклад, відповідно до ст. 258 Уложення неправдива присяга, надана з обдуманим наміром або умислом могли позбавити усіх прав, стану та заслати особу до Сибіру. Неправдива присяга в кримінальній справі, що призвела до засудження обвинуваченого ставала підставою для позбавлення усіх прав, стану та засланням на каторжні роботи в фортецях від 8 до 10 р. (ст. 259 Уложення) [161].

Кримінальне уложення 1903 р. містило главу VII «Про протидію правосуддю», якою об'єднувалися злочини, що вчинялися особами, які не були залучені до правосуддя, проте сприяли його здійсненню та перешкоджали виконанню завдань судочинства. У главі «Про неправосуддя» передбачалися злочини, котрі вчинялися на державній чи громадській службі, серед яких: підбурювання до вчинення злочину; невиконання заходів до затримання злочинця; проведення слідчих дій із порушенням установленого порядку; одержання присяжним засідателем хабаря; розголошення ним таємниці нарадчої кімнати, відмова присяжного засідателя від виконання покладених на нього обов'язків.

Перший Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. містив главу «Посадові (службові) злочини», які встановлювали відповідальність за постановлення суддями неправосудного вироку. Такі діяння, як недонесення про злочин, а також незаконне звільнення або втеча з-під варти визнавалися злочинами проти встановленого порядку управління. Своєю чергою завідомо неправдивий донос і завідомо неправдиві показання свідка, експерта, перекладача віднесені до злочинів проти особи. Також такими главами, як «Державні злочини», «Про злочини проти порядку управління», «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» передбачалася відповідальність за вчинення діянь, пов'язаних із перешкоджанням здійсненню правосуддю [66]. Положення наступного КК УСРР, котрі вступили в дію 1 січня 1927 р., суттєвих змін не

знали. Суспільно небезпечні діяння у сфері правосуддя були визначені в параграфі А «Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління» та параграфі Б «Інші злочини проти порядку управління» глави II «Злочини проти порядку управління», в главі III «Службові злочини» [65].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. відобразив ширше розуміння законодавця злочинів проти правосуддя, адже натепер це поняття не ототожнювалося з діяльністю суду щодо розгляду та вирішення справ, а також за основу не бралися процесуальне становище в справі особи, яка вчинили злочин та інші кримінально-правові ознаки підозрюваних. Виокремлення злочинів на підставі об'єкту дозволило об'єднати дії представників слідства, суду, виправно-трудових установ, організацій та окремих осіб, від яких залежить виконання завдань правосуддя, однак усе одно зберігалася тенденція до відмежування посягань, вчинюваних посадовими особами органів правосуддя та діяння інших осіб.

Подальші суттєві зміни, яких зазнавала тогочасна доктрина кримінального права стосувалися підвищення ефективності кримінально-правового захисту суб'єктів правосуддя та були спрямовані на захист життя, здоров'я, особистої безпеки, честі та гідності суддів і працівників правоохоронних органів, які виконували завдання правосуддя та сприяли їх реалізації.

Чинний КК України охороняє більший спектр суспільних відносин, які, зокрема, пов'язані з охороною нормального функціонування суду, органів прокуратури, дізнання та досудового слідства. Ба більше, під кримінально-правову охорону потрапили не тільки посадові особи правоохоронних органів і суду, а ще і їхні близькі родичі [64]. Отже, всі суттєві зміни, яких зазнавали підходи законодавця на різних етапах державно-правового розвитку передусім стосувалися

У науковій літературі кримінальні правопорушення проти правосуддя вже неодноразово ставали предметом дослідження і представників науки кримінального права, і кримінологів, і процесуалістів, і криміналістів. Передусім

слід відмітити вагому увагу вчених до питань кримінальної відповідальності за вчинення посягань на правові відносини, що формуються під час провадження судочинства.

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів, відповідальність за які була передбачена в розділі XVIII Особливої частини КК України станом на 1 березня 2011 року, визначено у посібнику колективу авторів Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, виданого за загальною редакцією професорів В. І. Борисова та В. І. Тютюгіна (2011). У позитивному аспекті слід відмітити, що окрім особливостей кримінально-правової характеристики досліджуваних злочинів, автори визначили питання кваліфікації злочинів проти правосуддя, відмежування їх від суміжних складів злочинів [34].

Особливості кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання визначено в монографічному дослідженні М. В. Шепітька (2011) [158]. С. С. Мірошніченко на монографічному рівні дослідив особливості теорії та практики протидії злочинам проти правосуддя (2012).

В. І. Опанасенко дослідив та охарактеризував злочини проти встановленого порядку збирання та фіксації доказів у системі злочинів проти правосуддя (2016) [91].

Питання кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, вчинені свідками, експертами, перекладачами або стосовно них досліджувала Н.Ю. Алексєєва (2017). На підставі проведеного аналізу до цієї групи кримінальних правопорушень авторкою віднесено передбачені ст.ст. 373, 384–386 та ч. 1 ст. 387 КК України [1].

Засади кримінально-правової охорони правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта визначено в дисертаційному дослідженні С. Є. Дідика (2009) [28]. Н. Ю. Карповою досліджено кримінально-правову характеристику злочинів проти правосуддя, що пов'язані з порушенням права особи на захист (2018) [42].

Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя стали предметом дослідження М. В. Шепітька (2018) [160].

З метою визначення позитивних прикладів протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя у досвіді зарубіжних держав українські вчені неодноразово вдавалися до проведення порівняльно-правових досліджень різноманітних аспектів кримінально-правової охорони правосуддя. Так, Р. В. Кархут провела порівняльні дослідження у контексті проблематики кримінальної відповідальності за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща (2018) [43]. Авторка дійшла висновку, що фактично національна доктрина кримінального права була менш прогресивною. Наприклад, розвиток нормативно-правових положень, які встановлювали відповідальність за втручання в діяльність судових органів розпочався у 1990 р., адже відтоді КК УРСР доповнено статтями «Втручання у вирішення судових справ» (ст. 176-1); «Погроза щодо судді» (ст. 176-2); «Образа судді» (ст. 176-3), водночас криміналізація подібних діянь у законодавстві Польщі розпочалася ще в 1932 р. Також авторка у своєму дослідженні звернула увагу, що польський законодавець більш послідовний за низкою критеріїв [43, с. 198–199].

Предметом дослідження В. А. Ахмедова стали засади кримінально-правової охорони правосуддя в Азербайджанській Республіці та Україні (2019) [2]. Л. М. Палюх дослідила питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя (2021) [93].

Принципи кримінально-правової охорони життя та здоров'я представників органів правосуддя стали центральною проблематикою дисертаційного дослідження В. В. Кудрявцева (2006) [69].

Питання кримінально-правового забезпечення охорони порядку виконання судових рішень в Україні досліджено в роботі О. Р. Романишиної (2018) [124].

Увага Н. В. Вербицької (2016), А. О. Мороза (2018) та інших зосереджена на розробці питань кримінально-правового захисту осіб, які сприяють здійсненню правосуддя [8;86].

Таким чином історичний аналіз злочинів у сфері правосуддя засвідчує

динамічність цієї сфери, яка закономірно зумовлює змінюваність посягань на нього. Погоджуємося, що необхідність вирішення спору в судовому порядку забезпечила виокремлення судової функції у межах діяльності суверена, довірених йому осіб, представників церкви. У подальшому така діяльність набула характеру професійної, що стало підставою для формування окремої гілки влади [161, с. 421–422].

Розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень слід обов'язково здійснювати на підставі одночасного врахування теоретичних положень, досягнень практики і загальноприйнятих у правозастосуванні принципів провадження досудового розслідування. Таким чином обов'язковим є дотримання синергетичного підходу, адже як слушно вказують у науковій літературі, за відсутності його системного використання можливе настання хаосу у системі кримінального процесу [150, с. 212].

Нашу увагу привертає проблематика досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, у тому числі такий її змістовний компонент, як використання спеціальних знань. Вважаємо, що актуальність наукового розроблення цього вчення передусім зумовлена необхідністю забезпечення ефективного розслідування фактів посягань на законну діяльність органів правосуддя, котра в умовах воєнного стану і так не позбавлена низки складнощів правового й організаційного характеру.

Подальші наукові розвідки у межах проблематики наукового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, мають стати синтезом попередніх досягнень наук кримінально-правового циклу та запитів правозастосовної практики. Тому задля з'ясування сучасних тенденцій у розробленні наукового забезпечення досліджуваної нами проблематики, передусім вважаємо за потрібне узагальнити той науковий доробок, що сформований ученими наразі.

Криміналістична наука поки що не є настільки розробленою як, принаймні, кримінальне право. Адже дотепер питання криміналістичного

забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, як правило, ставали предметом поодиноких досліджень [12; 46; 80]. Водночас окремі питання усе ж таки піддавалися комплексному розробленню, результатом яких стали монографічні напрацювання. У цьому контексті вирізняються наукові доробки Д. Ю. Четвертака (2016). Автор розробив основи методики розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 396 КК України «Приховування злочину». У межах вирішуваних завдань автором піддано аналізу проблематику використання спеціальних знань. Зауважимо, що в контексті класифікації форм використання спеціальних знань, що є типовими під час розслідування приховування злочинів, автор визначив як основну підставу розподілу на групи – нормативне їх закріплення, і таким чином став прихильником традиційного їх поділу на процесуальні та непроцесуальні [153].

Я. С. Олійник поставив собі за ціль розробити окрему методику розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи (2021). Під час дослідження питання використання спеціальних знань, автор приділив увагу можливостям таких судових експертиз (апробованим методам збирання доказів), як: 1) судово-медична експертиза (живої особи, захисника чи представника особи, щодо якого здійснювалось фізичне насильство); 2) портретна експертиза; 3) фоноскопична експертиза; 4) судово-психологічна експертиза [90]. Також вченим дещо охарактеризовано правові засади участі спеціаліста у кримінальному провадженні [90, с. 131–132].

У 2021 р. завершила своє дисертаційне дослідження В. М. Щербанюк, що присвячене проблематиці розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варти. Текстуальний аналіз цієї праці дозволяє дійти висновку, що авторка вказує, що алгоритм дій слідчого має включати в себе призначення необхідних судових експертиз, зокрема, судово-медичної, психологічної, дактилоскопічної, трасологічної тощо [167, с. 96], однак детально на визначенні їх особливостей не зупинялася в своїх наукових пошуках.

В. Ф. Влад комплексно підійшов до побудови методики розслідування втечі з місць позбавлення волі (2022). У межах досліджуваних злочинів, як

вказав автор, апробованим є використання можливостей експертних досліджень та експертних установ. Слушною вважаємо його позицію щодо залучення як спеціалістів до процесуальних дій судових експертів, які: 1) підвищують якість проведених заходів завдяки їхнім знанням і досвіду; 2) сприяють використанню новітніх інформаційних систем перехоплення зв'язку, пошуку інформації; 3) беруть участь у використанні систем аудіо та відеозаписів, з метою відшукування та фіксації інформації, котра становить слідчий інтерес; 4) беруть участь у застосуванні дронів, безпілотних літальних апаратів; 5) здійснюють фотографування певних ділянок земної поверхні з супутників, вилучення географічних координат з різних джерел; 6) вилучають інформацію з мобільних пристроїв, карт пам'яті, а також хмарних сервісів тощо [11].

Предметом дослідження Д. Д. Русанівської (2023) стало розроблення криміналістичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи. У межах проведеного дослідження авторкою обґрунтовано, що особливе місце в розслідуванні та доказуванні цих кримінальних проступків займають криміналістичні експертизи: почеркознавча; технічна експертиза документа; фототехнічна експертиза; експертиза матеріалів і засобів відео- та звукозапису; комп'ютерно-технічна експертиза (встановлення слідів кримінального проступку або іншої значущої для кримінального процесу інформації) [125].

К. А. Романаускас під час побудови криміналістичної методики розслідування надання завідомо неправдивих свідчень свідком і потерпілим, дійшла висновку, що під час розслідування надання неправдивих показань свідком і потерпілим, типовим є призначення таких експертних досліджень: судово-почеркознавчої; судово-психіатричної експертизи; судово-телекомунікаційної експертизи; судово-психологічної експертизи, зокрема, і з застосуванням поліграфу; рідше – технічної експертизи документу [123].

Таким чином, окремі проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя вже

підлягали комплексному дослідженню українських вчених, однак дотепер лише окремі кримінальні правопорушення стали предметом наукового дослідження. Відтак досі не сформовані науково обґрунтовані рекомендації щодо розслідування:

- завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту, тримання під вартою;
- притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності;
- примушування до надання показань;
- порушення права на захист;
- втручання в діяльність судових органів;
- незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя;
- погрози або насильства, а також посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного;
- умисного знищення або пошкодження їх майна та багатьох інших кримінальних правопорушень.

Ґрунтовно до вивчення загальнотеоретичних проблем використання спеціальних знань у кримінальному провадженні підійшли Г. С. Бідняк [5], В. І. Галаган [16], В. Г. Гончаренко [17; 18], В. О. Гусєва [24; 25], В. А. Журавель [33], Н. І. Клименко [44; 45], В. В. Коваленко [51], І. І. Когутич [54], В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль [74], В. Г. Лукашевич [79], Є. Д. Лук'янчиков [77; 78], О. І. Мотлях [87], І. А. Петрова [96], І. В. Пиріг [97], М. В. Салтевський [127; 128], М. Я. Сегай [130], Е. Б. Сімакова-Єфремян [132], Г. О. Спіцина [136], Р. Л. Степанюк [138; 139], З. М. Соколовський [134; 135], А. М. Тимчишин [142], В. В. Тіщенко [145; 146], В. Ю. Шепітько [155; 156], М. Г. Щербаковський [162; 163], В. О. Яремчук [171; 172] та ін.

Останнім часом серед учених переважають дослідження, присвячені галузевим проблемам використання спеціальних знань, тобто вивчають вони їх у контексті окремих груп кримінальних правопорушень. Лише впродовж 2023-2024 рр. захищено дисертаційні дослідження, присвячені використанню

спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [131], кримінальних правопорушень, учинених шляхом підпалу [75], вбивств [14], таємного викрадення чужого майна [15], терористичного акту [73] тощо. Попри плідну роботу фундаторів криміналістичного вчення та молодих вчених поза увагою досі залишаються питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Викладені обставини сукупно і визначили вектор нашого дослідження.

Проведений аналіз матеріалів слідчої, судової та експертної практики засвідчує, що представники органів досудового розслідування недостатньо використовують можливості експертних досліджень у процесі доказування кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи. Недооціненими залишаються перспективи взаємодії з обізнаними особами, а також непроцесуальні форми використання спеціальних знань [20].

Керуючись викладеним доходимо висновку, що ці питання актуальні для подальшого наукового осмислення та розроблення, оскільки актуалізовані в практичній діяльності правоохоронних і правозастосовних органів.

Таким чином, сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя не здатний повною мірою забезпечувати потреби практичних підрозділів, адже теорією вітчизняної криміналістики досі не сформовано комплексні напрацювання у межах цієї проблематики.

Відсутні комплексні науково-методичні рекомендації щодо призначення під час розслідування досліджуваної групи кримінальних правопорушень почеркознавчих експертних досліджень, лінгвістичних, судово-психіатричних, судово-психологічних та інших судових експертиз. У зв'язку з цим небезпідставно зауважимо, що потребують розширення й унормування організаційні засади участі спеціалістів в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, а також актуалізовані потреби визначення та розширення можливостей використання результатів, отриманих

завдяки реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань тощо.

1.2 Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя

Розділ XVIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» включає 34 статті, які охоплюють по декілька – два і більше самостійних склади кримінальних правопорушень. Водночас не всі діяння, котрі наразі криміналізовано вітчизняним законодавцем, поширені у питомій вазі облікованої злочинності.

Ще менш поширеними є судові рішення у справах цієї категорії. Так, упродовж 2019–2025 рр. у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), адміністратором якої є Єдина судова інформаційна система державного підприємства «Інформаційні судові системи» (віднесеної до сфери управління ДСА України), опубліковано таку кількість вироків:

- за ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою» – 2 вирокі;
- за ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» – 3;
- за ст. 376 КК України «Втручання в діяльність судових органів» – 1;
- за ст. 376⁻¹ КК України «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя» – 4;
- за ст. 377 КК України «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного» – 9;
- за ст. 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя» – 1;

- за ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» – 947;
- за ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» – 292;
- за ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» – 137;
- за ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» – 13;
- за ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» – 3;
- за ст. 388 КК України «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації» – 49;
- за ст. 389 КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі» – 333;
- за ст. 389¹ КК України «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості» – 15;
- за ст. 389² КК України «Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт» – 327;
- за ст. 390 КК України «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі» – 96;
- за ст. 390¹ КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників» – 607;
- за ст. 391 КК України «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» – 512;
- за ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» – 7;
- за ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» – 57;

- за ст. 394 КК України «Втеча із спеціалізованого лікувального закладу» – 5;
 - за ст. 395 КК України «Порушення правил адміністративного нагляду» – 1476;
 - за ст. 396 КК України «Приховування злочину» – 79;
 - за ст. 398 КК України «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи» – 9;
 - за ст. 399 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи» – 1 [31].
- Попри те, що деякі види кримінальних правопорушень не надто поширені в механізмі кримінально протиправної діяльності, це не означає, що практичні підрозділи не повинні знати та володіти сучасними методами протидії останнім. Тим паче, що як слушно вказують вчені, лише невелика частина кримінальних правопорушень проти правосуддя виявляється та розслідується. Це зумовлено професійним і процесуальним статусом суб'єктів кримінальних правопорушень, зокрема тим фактом, що вони володіють правовими знаннями, перебувають у сфері забезпечення правосуддя, та у більшості випадків обізнані щодо методів кримінальної процесуальної діяльності [159]. Тобто особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження, можуть протидіяти виявленню та розслідуванню цих кримінальних правопорушень.

Учені, які займаються розробленням криміналістичних аспектів досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, констатують, що одним з апробованих шляхів формування рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень у вигляді криміналістичних методик, є визначення концептуальних підходів щодо технології створення таких методик [47; 80; 123; 125]. Це безумовно неможливе без реалізації різних технологічних підходів стосовно різних їх класифікаційних рівнів. Слушною з цього приводу вважаємо позицію В. В. Тіщенка, який вказує, що група злочинів, як самостійний об'єкт пізнання, може бути правильно розтлумачена тільки за умови проникнення в глибини її складових елементів, шляхом

застосування класифікаційного методу. Автор вказує, що важливо в цьому контексті заглибитися від цілого до структурних компонентів, частин і від них знову до цілого, досліджуючи при цьому закономірності наявності таких частин та елементів, їх взаємозв'язку, взаємодії у рамках системи, що досліджується [143, с. 18]. Тобто класифікація створює не тільки передумови для пізнання сутності кримінально-правових явищ, але й для розроблення рекомендацій щодо їх пізнання науковцями та в процесі слідчої діяльності.

Якщо конкретизувати значення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, то слід погодитися з М. В. Кривоносом (який визначив його у контексті злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів), що вона сприяє:

1) формуванню програм дій слідчого з організації комплексного застосування спеціальних знань та алгоритмів їх реалізації з дотриманням логічної послідовності: обрання видів і форм спеціальних знань, що сприятимуть вирішенню тактичних завдань розслідування;

2) систематизації ознак предмета злочину, визначенню алгоритмів його криміналістичного дослідження;

3) удосконаленню інформаційних баз (банків) даних, їх правовому й організаційному забезпеченню;

4) визначенню напрямів і завдань взаємодії суб'єктів інформаційно-аналітичної діяльності в процесі розслідування злочинів [61, с. 134]. Отже, ми прихильники підходу, за якого криміналістична класифікація має фундаментальне значення і в контексті дослідження типових форм і видів спеціальних знань, але зауважимо, що це лише стосується певних груп злочинів, які є відносно відмінними за низкою криміналістичних ознак. Ураховуючи, що предметом нашого дослідження є ціла група злочинів, об'єднаних за ознакою родового об'єкта, вважаємо, що обране нами завдання щодо розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя є цілком обґрунтованим.

Загальнотеоретичні питання криміналістичної класифікації злочинів

досліджували та розкрили у своїх роботах С. В. Бондар [7], В. О. Гусєва [21; 22; 23], В. А. Журавель [32], Ю. Б. Комаринська [55], В. П. Корж [58], М. В. Кривонос [61], В. О. Малярова [81], Т. П. Матюшкова [83], О. А. Самойленко [129], О. В. Пчеліна [121; 122], Р. Л. Степанюк [137], Б. В. Щур [168–170], Учені визначили сутність та особливості застосування методу криміналістичної класифікації, визначили у чому полягає його значення, створили підґрунтя для подальших досліджень, аргументували доцільність застосування тих чи інших критеріїв для класифікації кримінальних правопорушень. Водночас окремі специфічні класифікації кримінальних правопорушень досі залишилися без ґрунтового дослідження, зокрема, і кримінальні правопорушення проти правосуддя.

Класифікацію традиційно визначають як процес і результат застосування типологічного методу, що дозволяє певну множинність об'єктів і явищ поділити на підмножини за окремими підставами, ознаками. Застосування цього методу, як слушно зазначає В. В. Тіщенко, сприяє розкриттю в наукових дослідженнях сутності досліджуваних об'єктів, здійсненню точної та повної оцінки їх властивостей, зв'язків, забезпечує систематизацію знань, удосконалення понятійного апарату, а також створення підстав для подальшого розроблення наукових теорій і положень у різноманітних наукових ученнях [144, с. 15].

Природна класифікація об'єктів, предметів, явищ на відміну від штучної, гарантує забезпечення розуміння того, до якої групи належить той або інший предмет, надає можливість дійти висновку про сутність предмета, зміст властивостей явища, його ознак, а також про наслідки проведеної класифікації [62, с. 21].

В основу будь-якої класифікації покладаються відповідні ознаки або підстави класифікації (класифікаційні критерії). Узагалі-то узагальнення теоретичних підходів дозволяє дійти висновку, що серед вчених у частині визначення сутності класифікаційних критеріїв, зберігається певний плюралізм думок. Так, наприклад, на думку С. С. Чернявського та Р. С. Довбаша, можливо

класифікувати злочини з одночасним урахуванням кримінально-правових ознак і криміналістичних критеріїв на такі групи: базові, споріднені та супутні. Базові злочини є визначальним елементом механізму злочинної діяльності. До цієї групи відносять головні злочини, у яких відображено домінуючу спрямованість кримінально протиправної діяльності особи (групи осіб) і вчинення яких забезпечило реалізацію злочинної мети. Споріднені (або допоміжні) злочини – це ті, протиправні діяння яких є способом чи необхідною умовою підготовки, учинення та приховування базових злочинів чи окремих епізодів, маскування слідів кримінально-протиправної діяльності тощо. Супутні злочини за окремими ознаками схожі на базові, проте відрізняються за деякими кримінально-правовими та криміналістичними відмінностями [152, с. 22–23].

Б. Є. Лук'янчиков досліджуючи різновиди криміналістичних методик вказав, що критеріями їх класифікації можуть бути закономірності, виявлені під час учинення злочину, а також у процесі його пізнання суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності. При цьому, відповідно до позиції вченого, для класифікації слід послуговуватися не формальною ознакою (зокрема, об'єктом злочинного посягання), а змістовною (брати до уваги криміналістичні ознаки, що є визначальними для процесу розслідування) [76].

Як слушно вказує Р. Л. Степанюк, вони передусім повинні відображати суттєві в криміналістичному значенні ознаки відповідної кримінально протиправної діяльності [137, с. 176]. Такий підхід знайшов розвиток і в подальших наукових розвідках. Зокрема, О. Л. Мусієнко акцентує увагу на тому, що як підстави класифікації можна використовувати властивості й особливості механізму злочинної діяльності, під яким слід розуміти закономірності та послідовність скоєння окремих злочинів, серії таких діянь. З огляду на це, автор констатує, що підставами криміналістичної класифікації злочинів передусім є узагальнені відомості про типи та форми злочинної діяльності, окремі елементи криміналістичної характеристики різноманітних видів злочинів, особливо тих, групування яких забезпечує найбільш цілеспрямовану й результативну діяльність суб'єкта кримінальної

процесуальної діяльності [89, с. 110].

У контексті визначення сутності класифікаційних підстав ми дотримуємося позиції, що «жодна класифікація кримінальних правопорушень не може здійснюватися без урахування кримінально-правових ознак певної сукупності кримінальних правопорушень, тому що останні є базовими та системоутворюючими, адже увібрали в себе обов'язкові елементи складів кримінальних правопорушень», а також криміналістично значущих характеристик [141, с. 344]. Отже, і кримінально-правові, і криміналістичні критерії слід ураховувати під час здійснення криміналістичної класифікації.

Ураховуючи, що класифікація не є надбанням власне криміналістичного вчення, слід визнати, що представники інших наук кримінально-правового циклу також успішно використовують криміналістичний метод. Зокрема, представники науки кримінальне право докладають вагомі зусилля до розроблення кримінально-правової класифікації кримінальних правопорушень, котрі становлять і наш предмет дослідження. Наприклад, С. А. Кузьмін під час аналізу складів злочинів, визначених у Розділі XVIII Особливої частини КК України, дійшов висновку про доцільність їх розподілу на такі дві самостійні групи, як:

1) злочини проти правосуддя, вчинені службовими особами – представниками органів влади;

2) злочини проти правосуддя, учинені іншими особами [71, с. 61]. Тобто автором взято за основу не просто професійний статус суб'єкта, але і статус, зумовлений приналежністю до органів державної влади.

В. А. Александров в основу розробленої класифікації поклав особливості суб'єкта злочину, що дозволило йому виокремити такі підгрупи:

1) скоєні службовими особами, які здійснюють або іншим чином забезпечують виконання завдань правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 375, 380, 381 КК України);

2) учинені особами, на яких покладено обов'язок сприяння провадженню правосуддя (ст. ст. 384, 385, 387 КК України);

3) скоєні засудженими й особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України);

4) реалізовані особами, які безпосереднього не мають відношення до здійснення правосуддя (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 383, 386, 388, 396 КК України);

5) пов'язані із посяганнями на життя, здоров'я, інші блага й інтереси захисників чи представників особи у зв'язку з їхньою професійною діяльністю, що пов'язана із наданням правової допомоги (ст. ст. 397, 398, 399, 400 КК України) [63, с. 573–574].

Цей же критерій використав і М. І. Хавронюк, проте на підставі нього автором виокремлено дещо відмінні підгрупи злочинів, зокрема:

1) що вчиняються службовими особами, котрі здійснюють і забезпечують відправлення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 375, 376-1, 380, 381, 381-1, ч. 2 ст. 387 КК України);

2) скоєні засудженими й особами, які перебувають під вартою (ст. ст. 389, 389-1, 390, 391, 392, 393, 394, 395 КК України);

3) які вчиняються іншими учасниками провадження (ст. ст. 383, 384, 385, ч. 1 ст. 387 КК України);

4) котрі вчиняються особами, які не є учасниками кримінального провадження (ст. ст. 376, 377, 378, 379, 382, 386, 388, 396, 397, 398, 399, 400 КК України) [29, с. 791]. Подібний підхід до класифікації застосовується й іншими вченими [85, с. 237–246].

В. В. Мультченко виокремлює п'ять самостійних підгруп у групі злочинів проти правосуддя. У своєму підході автор керувався, зокрема, специфікою впливу на відносини, що відбувається унаслідок скоєння злочину, на підставі чого визначив такі підгрупи:

- які посягають на відносини, що забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду;

- що спричиняють шкоду особистій безпеці учасників судочинства;

- які створюють можливість для отримання достовірних доказів і правдивих висновків у справі;
- які сприяють своєчасному припиненню та розкриттю злочинів, виконання вироків, ухвал, постанов і призначеного покарання [88, с. 207-209].

В. І. Тютюгін керувався сферою тих суспільних відносин щодо відправлення правосуддя, на які посягають ті чи інші злочини проти правосуддя, а також специфікою їх об'єктивної сторони та суб'єктів при розробці власне своєї криміналістичної класифікації злочинів. За такими критеріями вченим виокремлено підгрупи злочинів, що посягають на відносини, котрі забезпечують:

- 1) належну реалізацію конституційних принципів здійснення правосуддя (ст. ст. 371, 372, 374, 375, 376, 376-1 і 397 КК України);
 - 2) охорону життя, здоров'я, власності, особисту безпеку суддів, нар. засідателів, присяжних та ін. учасників провадження (ст. ст. 377-379, 398-400 КК України);
 - 3) збирання достовірних доказів та істинних висновків під час здійснення провадження (ст. ст. 373, 383–386 КК України);
 - 4) своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань (ст. ст. 380, 381, 387, 395, 396 КК України);
 - 5) належне виконання судових рішень і заходів впливу, що ними призначені (ст. ст. 382, 388, 389, 389-1, 390–394 КК України) [147, с. 258].
- Аналогічної класифікації також дотримуються В. В. Кузнецов і С. С. Мірошніченко [70; 84]. Отже, кримінально-правова класифікація злочинів проти правосуддя, переважно будується вченими на підставі об'єкту та предмету посягання, особливостей суб'єкта злочину.

Кримінологи також звертаються до проблем класифікації кримінальних правопорушень. Так, колективом Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого розроблено класифікацію злочинів проти правосуддя в основу якої покладено особливості суб'єкта злочину. За цим критерієм авторами виокремлено п'ять груп злочинів проти правосуддя, а саме:

«1. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами з високим соціальним статусом (завідомо незаконне затримання, привід або арешт; порушення права на захист, примушування давати показання; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови; розголошення даних досудового слідства, дізнання, відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, невжиття заходів безпеки стосовно такої особи).

2. Злочини проти правосуддя, які вчиняються особами з широким і різноманітним віковим складом і соціальним статусом. Такими особами здебільшого вчиняються приховування майна, яке описано або підлягає конфіскації чи на яке накладено арешт; невиконання судового рішення.

3. Злочини проти правосуддя, котрі вчиняються особами з яскраво вираженими рисами злочинців насильницького та корисливо-насильницького типів. Учинені ними протиправні дії виражаються здебільшого у втручанні в діяльність судових органів, захисника чи представника особи; умисному знищенні чи пошкодженні майна судді, народного засідателя або присяжного, захисника або представника особи; перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від дачі показань або висновку.

4. Злочини проти правосуддя, котрі вчиняються особами, з ознаками яскраво вираженого правового нігілізму. Вони найчастіше дають неправдиві повідомлення про злочин, завідомо неправдиві показання, відмовляються від виконання покладених на них обов'язків.

5. Злочини проти правосуддя, які вчиняються особами, стосовно яких ухвалено обвинувальний вирок. Такі особи вчиняють злочини у вигляді ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі; злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи, дій, що дезорганізують роботу виправних установ, втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, втечі із спеціалізованого лікувального закладу» [68, с. 191–192]. Тобто для

кримінологів визначальною у класифікації злочинів проти правосуддя є саме особа, яка вчинила злочин, її іманентні ознаки.

Грунтовно до проведення класифікації злочинів у сфері правосуддя підійшов М. В. Шепітько [160]. З урахуванням здійсненого аналізу створених класифікацій злочинів проти правосуддя та на підставі «критерію єдності безпосередніх об'єктів, на які вони посягають», автор дійшов висновку про формулювання таких видових об'єктів, на які посягає винний учиняючи діяння, передбачені Розділом XVIII КК України:

- суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя;
- суспільні відносини у сфері сприяння здійсненню правосуддя;
- суспільні відносини у сфері забезпечення здійснення правосуддя [160, с. 20].

Саме криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя стала предметом дослідження С. О. Книженко [46]. Авторка розробила криміналістичну класифікацію злочинів проти правосуддя на підставі одночасного врахування таких критеріїв, як ознаки, що характеризують особу злочинця та потерпілого, спосіб учинення злочину, мотиви та наслідки злочину. З урахуванням цих підстав нею виокремлено шість груп, серед яких:

«1. Злочини, які вчиняються шляхом насильства, знищення (пошкодження) майна осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. Вказані злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – насилля або пошкодження (знищення) майна; особою потерпілого – це особи, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. Вказані злочини можуть бути вчинені будь-якою особою, незалежно від віку, статі, службового становища, соціального статусу. Наслідками таких злочинів є заподіяння матеріальної або фізичної шкоди потерпілому».

2. Злочини, що вчиняються суддями, службовими особами правоохоронних органів та іншими спеціально уповноваженими особами шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Визначені злочини поєднує те, що вчиняються вони шляхом порушення

встановленого порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Такі злочини вчиняють спеціально уповноважені особи – судді, службові особи правоохоронних органів, особи, уповноважені здійснювати або забезпечувати правосуддя. Потерпілими від таких злочинів є особи, що відстоюють свої інтереси у кримінальному судочинстві, а також ті, що сприяють його здійсненню. Мотиви злочину можуть бути різними. Наслідками злочинів можуть бути незаконне позбавлення волі, захворювання потерпілого або його загибель тощо. Вказані ознаки й визначають подібність методики розслідування досліджуваних злочинів.

3. Злочини, що вчиняються засудженими або особами, взятими під варту, шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. Дані злочини поєднані в одну групу за способом учинення злочину – порушенням порядку та умов відбування покарання; особою злочинця. Такі злочини вчиняються засудженими (у тому числі й особами, щодо яких прийнято рішення суду про примусове лікування), особами, які знаходяться під вартою. Мотиви можуть бути різними. Наслідками злочину є те, що особа належним чином не відбула покарання, або примусове лікування.

4. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправним впливом на учасників судочинства. Дані злочини поєднують такі криміналістичні ознаки: 1) особа злочинця – вчиняються особами, які не здійснюють правосуддя, але їх діяльність перешкоджає здійсненню правосуддя; 2) спосіб злочину – незаконне втручання в діяльність судових органів або протиправний вплив на учасників судочинства, що не пов'язаний із насильством, знищенням (пошкодженням) майна вказаних осіб; 3) мотиви злочинів – недопущення встановленню істини в кримінальному провадженні; 4) наслідки – спричинення будь-якої шкоди, окрім фізичної та матеріальної шкоди потерпілим особам.

5. Злочини, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. Названі злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – перешкоджання

встановленню істини у справі, особою злочинця – особи, які повинні сприяти правосуддю. Мотиви та наслідки злочину різноманітні.

6. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом невиконання рішень суду. Ці злочини поєднані способом вчинення злочину – невиконання рішень суду; особою злочинця – службова особа або інша, яка зобов'язана в силу закону виконувати рішення суду. Мотиви та наслідки злочину можуть бути різними» [46, с. 113–118]. З огляду на проведену класифікацію можемо узагальнити, що ані мотиви, ані наслідки у виокремлених групах не мають такого принципового значення для класифікації кримінальних правопорушень, а тому навряд чи наділені вагомим криміналістичним значенням. Водночас за умови надання їм значення основного критерію в самостійній класифікації, на нашу думку, вони набудуть більш вагомого значення. Так, наявність або відсутність корисливого мотиву може стати принциповою ознакою для класифікації кримінальних правопорушень, спрямованих на перешкоджання здійсненню правосуддя. Мотив помсти через професійну діяльність судді чи особи, яка сприяє провадженню правосуддя (зокрема, здійснює захист особи чи представництво її інтересів), також стає визначальним для класифікації кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи. Водночас з огляду на останні зміни, яких зазнала доктрина кримінального права, вважаємо, що треба переглянути традиційні підходи до класифікації кримінальних правопорушень у сфері правосуддя. Тим паче, що до цього часу автори приділяли увагу класифікації злочинів, а тому саме криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя допоки залишається не розробленою. Під час здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень ми будемо керуватися синергетичним підходом, який сприяє вдалому поєднанню і кримінально-правових і криміналістичних класифікаційних підстав [19].

Кримінальні правопорушення проти правосуддя є доволі чисельною групою кримінально-караних діянь, що охоплює досить різноманітні кримінальні правопорушення, які вчиняються як різними суб'єктами, шляхом

реалізації цілого комплексу діянь, так і на підставі різноманітних мотивів, з метою реалізації досить вагомої низки цілей тощо. На нашу думку, основним критерієм криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя не може бути виключно спосіб їх учинення, через те, що вони можуть бути вчинені, як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності (наприклад, невиконання рішення суду). З огляду на це, керуючись концепцією аксіологічного підходу, в основу розроблюваної криміналістичної класифікації ми вважаємо за потрібне покласти: 1) ті блага й інтереси, котрим заподіюється шкода у зв'язку із учиненням кримінальних правопорушень у сфері правосуддя; 2) особливості потерпілого від цих кримінальних правопорушень; 3) особистісні характеристики суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечне діяння. На підставі цих критеріїв, ми пропонуємо виокремити такі групи кримінальних правопорушень:

1. Кримінально-карані діяння, що посягають на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя (ст.ст. 376, 376-1, 397 КК України), їх життя та здоров'я (ст.ст. 377, 379, 398, 400 КК України), а також власність (ст.ст. 378, 399 КК України).

2. Кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя (ст. ст. 371, 372, 373, 374, 380, 381, 384, 385, 387 КК України).

3. Кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, на яких покладено їх вирішення або стосовно яких їх вони ухвалені (ст. ст. 382, 388, 389, 389-1, 389-2, 390, 390-1, 391, 393, 394, 395 КК України).

4. Кримінальні правопорушення проти правосуддя, що вчиняються особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, спрямовані на перешкоджання здійсненню правосуддя (ст.ст. 383, 386, 392, 396, 400-1 КК України) [19].

Також вважаємо, що як додаткові критерії криміналістичної класифікації

можуть бути визнані обстановка скоєння кримінального правопорушення, спосіб учинення, застосовані знаряддя та засоби тощо.

Отже, представники наук кримінально-правового циклу неодноразово вдавалися до розроблення уніфікованої класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя. На підставі концепції аксіологічного підходу вважаємо, що в основу криміналістичної класифікації як відповідні підстави мають бути покладені суспільні блага та законні інтереси, яким спричиняється шкода у зв'язку із учиненням кримінальних правопорушень, а також особливості потерпілого й осіб, які вчиняють ці суспільно небезпечні діяння.

1.3 Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя

Проблематика використання спеціальних знань є чи не найбільш обговорюваною у спеціальній літературі. Низка її аспектів є складною та дискусійною. Під спеціальними знаннями традиційно розуміють ті, що перебувають за межами професійної компетенції правників. Це актуалізує потребу залучення до взаємодії сторони обвинувачення з обізнаними особами.

Під обізнаною особою розуміють фізичну особу, котра на підставі опанування відповідно освітнього рівня (професійного навчання) чи самостійного опанування освітніх компонент, з урахуванням набутого досвіду оволоділа спеціальними знаннями в певній галузі людської діяльності, сформувала професійні компетенції та навички їх застосування, залучається до досудового розслідування або судового розгляду безпосередньо чи опосередковано у процесуальній або непроцесуальній формі, обов'язково чи на розсуд уповноваженої особи (органу) для сприяння у розв'язанні завдань кримінального провадження, а надані нею відомості, висновки, документи

використовуються як джерела доказів чи слугують джерелом орієнтуючої інформації [72, с. 63].

Процедура використання спеціальних знань зумовлює відшукування нових ефективних форм взаємодії з носіями спеціальних знань, якими в кримінальному провадженні є експерт та спеціаліст. Не стоїть на місці в цих питаннях і законодавець, який здійснює перегляд традиційних підходів до джерел доказів залежно від форми досудового розслідування (дізнання або досудового слідства) та інших критеріїв, тому представникам наукової спільноти необхідно постійно вдосконалювати ті рекомендації, що спрямовані на вдосконалення якості досудового розслідування.

Активна взаємодія з носіями спеціальних знань, як правило, відбувається на стадії досудового розслідування. Така ж практика формується і в кримінальних правопорушеннях проти правосуддя, адже відповідно до проведеного нами узагальнення матеріалів судової практики, нетиповим є використання спеціальних знань у будь-яких формах під час судового розгляду кримінальних правопорушень (Додаток А). Отже, запит на взаємодію з обізнаними особами походить від представників сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування. Також непоодинокими є факти за яких запит на взаємодію з обізнаними особами ініціюється адвокатами, які беруть участь в кримінальному провадженні й іншими учасниками кримінального провадження (8%) (Додаток А).

Різноманіття форм, у яких використовуються спеціальні знання в кримінальному провадженні зумовлює потребу розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх раціонального застосування і під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, вирішення проблемних питань, що виникають на етапах їх практичної реалізації та ін.

Тим паче, що складним узагалі-то є весь процес розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень, адже, по-перше, їм притаманний високий рівень суспільної небезпеки, по-друге, здебільшого всі ці діяння пов'язані з протидією об'єктивному та незалежному правосуддю, а тому

і процесу розслідування притаманні різноманітні форми протидії. Викладене актуалізує потребу реалізації всіх форм спеціальних знань у повному обсязі, що вимагає належного наукового забезпечення питань, які охоплені межами цього криміналістичного вчення та розв'язання тих, що досі є дискусійними.

Дефініція поняття спеціальні знання – нормативно не визначена, водночас вона неодноразово знаходила своє тлумачення у наукових дослідженнях. Законодавчі згадки цього терміну відображено в нормах, що регламентують процесуальний статус експерта та спеціаліста. Відтак законодавцем визначено, що експерт «володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями», а ті висновки, що формулюються ним, стосуються сфери його знань [67].

Нормативне закріплення статусу спеціаліста в кримінальному провадженні полягає в тому, що цей учасник кримінального провадження «володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [67].

Законом України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [120]. Таким чином, законодавцем конкретизовано галузі таких знань, тому численні дискусії щодо цього безуспішні.

Теоретичним підходам до розуміння сутності спеціальних знань притаманний певний плюралізм. Переважна більшість учених використовують її для позначення тих наукових і технічних знань, а також знань у галузях мистецтва та ремесла, тобто тих, що не належать до категорії професійних знань представників сторони обвинувачення, сторони захисту та суду [148, с. 172–173]. Тобто у своїх визначеннях вони виходять із законодавчого розуміння поняття спеціальних знань. Також зауважимо, що представники наук

кримінально-правового циклу зосереджують у своїх авторських визначеннях увагу на різноманітних змістовних складових цих визначень, узагальнення яких дозволяє окреслити іманентні ознаки цієї наукової категорії. Серед них, зокрема, такі:

1. Професійне спрямування цих спеціальних знань, що полягає в забезпеченні процедури досудового розслідування доказовою інформацією [17], а також у сприянні оцінки слідової інформації, здобутті інформації орієнтуючого чи довідкового характеру [73, с. 3] тощо.

2. «Незагальновідомість» цих наукових знань широкому загалу [73, с. 3; 57, с. 187–188].

3. Віднесення до цієї категорії окрім теоретичних знань ще й навичок (умінь) [57, с. 187–188; 98, с. 114].

4. Здобуття таких знань на підставі отримання відповідного освітнього рівня, засвоєння і формування їх за результатами професійної діяльності [166, с. 192].

5. Розподіл суб'єктів, які залучені до реалізації різноманітних форм спеціальних знань на тих, які їх застосовують і тих, котрі їх використовують.

6. Процесуальне значення реалізації окремих форм спеціальних знань, чи сприяє це отриманню самостійних процесуальних джерел доказів або навпаки – не створює таких передумов.

7. Використовуються у випадках та порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством.

8. Сприяють розробленню технічних засобів і прийомів роботи з доказами, а також установленню вагомих обставин, котрі мають значення для процесу доказування [4].

Аналіз окремих наукових позицій дозволяє також визначити ще й інші ознаки спеціальних знань або визначити деякі інші суттєві аспекти. Зокрема, Н. В. Копча зазначає, що спеціальні знання сприяють виявленню ознак вчинення кримінального правопорушення [57, с. 187–188]. На нашу думку, вони скоріше сприяють доказуванню наявності ознак кримінального

правопорушення, котрі закріплено у диспозиції відповідної статті КК України та відображено в механізмі кримінально протиправної діяльності.

Попри ґрунтовне наукове осмислення загальнотеоретичних аспектів низка питань у межах проблематики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні все ж таки продовжує залишатися дискусійною. Як слушно зауважує, В. М. Твердохліб, до таких питань належать:

- 1) галузі наукових знань, котрі охоплюються терміном «спеціальні знання»;
- 2) особливості формування та засвоєння цих спеціальних знань;
- 3) форми реалізації у кримінальному судочинстві;
- 4) сфери діяльності носіїв спеціальних знань тощо [140, с. 82].

Доволі важливим питанням, на нашу думку, є необхідність (можливість) віднесення до категорії спеціальних ще і правових знань. Системний аналіз позицій вчених в аспекті вирішення цього питання провів М. Г. Щербаковський. Науковець визначив, що існує принаймні шість підходів серед учених стосовно можливості або неможливості віднесення їх до спеціальних у розумінні кримінального процесуального кодексу [164, с. 57]. На нашу думку, віднесення правових до категорії спеціальних недопустиме з декількох підстав. По-перше, у чинному законодавстві закріплена заборона проведення правових експертиз (ч. 1 ст. 242 КПК України; п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду (далі – ВС) України № 8 від 30.05.1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах») [67; 119]. Тож слушно вказує Н. М. Косміна, зазначаючи, що практика призначення правових експертиз означає спробу покласти на експерта тягар доказування [59, с. 40]. По-друге, термін «спеціальні знання» у теорії кримінального процесу, у криміналістичному вченні використовується на противагу обов'язковим юридичним знанням, котрими володіють юристи-професіонали [13, с. 236]. У зв'язку з цим, застосування спеціальних знань стороною обвинувачення має інші процесуальні форми, а результати такої діяльності – сприятимуть отриманню інформації орієнтуючого характеру [14].

Отже, ми погоджуємося зі вченими, які зауважують, що слідчий не може виступати в ролі спеціаліста з категорії правових знань, а тому недоцільно вказувати про можливість віднесення правових знань до категорії спеціальних [14; 27, с. 87; 92; 172, с. 123–130].

Окрім цього, визначення в яких під спеціальними знаннями розуміють ще й уміння та навички (окрім самих теоретичних знань) зазнають критики фундаторів цього криміналістичного вчення. Передусім таку свою позицію вони пояснюють тим, що «знання» – це «сукупність відомостей, набутих у процесі повсякденного досвіду, навчання та спеціальних способів дослідження» [30]. З огляду на це, не може суто теоретичне поняття охоплювати навички, які за своєю сутністю є практичною категорією та пов'язані із провадженням практичної діяльності.

Під час дослідження сутності поняття «спеціальні знання» не можна оминати увагою цілі їх використання (застосування) в кримінальному провадженні. З цього приводу А. В. Лісіцький вказує, що цілі застосування спеціальних знань, зокрема, у контексті специфіки кримінальних правопорушень, скоєних шляхом підпалу, полягають у:

1) сприянні збиранню, дослідженню та використанню орієнтуючої та доказової інформації в напрямі протидії злочинності (зокрема, для розкриття, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень);

2) розробленні тактичних, організаційних і технічних методів, засобів і прийомів для роботи з криміналістично значущою інформацією [75, с. 59]. На нашу думку, при визначенні цілей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні слід обов'язково керуватися положеннями кримінального процесуального законодавства, адже діяльність всіх учасників кримінального провадження в цілому, і сторони обвинувачення зокрема, передбачає обов'язкове дотримання принципів законності, верховенства права та ін.

В. М. Ковбаса дещо ширше тлумачить і визначає цілі використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. До таких автором віднесено:

- 1) установлення істини в кримінальному провадженні;
 - 2) сприяння повному та швидкому розкриттю і розслідуванню;
 - 3) дослідження певних об'єктів, явищ;
 - 4) сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні СРД;
 - 5) отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі;
 - 6) розроблення тактичних і технічних засобів і методів збирання доказів тощо [53, с. 228].
- Таких же висновків дійшла Є. В. Ковалевська, яка на монографічному рівні досліджувала проблематику використання спеціальних медичних знань у кримінальному провадженні [48, с. 11]. С. А. Коцюба та К. О. Чаплинський узагальнюючи наукові думки стосовно цілей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, виокремили такі ж самі, що і попередні автори [60, с. 60].

Попри таку диференціацію цілей, вважаємо, що суттєвої різниці між окремими напрямками використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, визначених авторами немає. Тим паче, що окремі з них втрачають своє вагоме значення з огляду на сучасні підходи у правозастосуванні. Наприклад, Європейський суд з прав людини вже давно вказує, що цілями судочинства не є встановлення об'єктивної істини, а забезпечення справедливого правосуддя.

К. М. Ковальов до цілей використання спеціальних знань відніс такі:

- «сприяння швидкому й повному встановленню об'єктивної істини у справі (кримінальному провадженні);
- виявлення, фіксація, вилучення доказів і з'ясування спеціальних питань, що виникають під час слідчих дій або судового розгляду справи;
- розроблення тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів;
- дослідження певних об'єктів, явищ і процесів для отримання необхідних відомостей, що мають значення для прийняття обґрунтованих рішень у справі;

– формування процесуальних документів, які закріплюють належне використання спеціальних знань у справі» [52, с. 144].

Погоджуємося з висновками О. А. Семенюк, яка на підставі аналізу положень глави 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії» дійшла висновку, що цілями участі спеціаліста в кримінальному провадженні є такі: 1) надання допомоги у виявленні і встановленні доказового значення встановлених фактів; 2) оформлення процесуальних дій; 3) надання консультацій, пояснень, довідок і висновків під час досудового розслідування та судового розгляду [131]. У цьому контексті також слід зауважити про типовий підхід до диференціації форм спеціальних знань, що використовуються під час досудового розслідування. Так, вчені здебільшого погоджуються, що всі вони за підставою процесуальної регламентації можуть бути розподілені на процесуальні та непроцесуальні. На нашу думку, такий їх поділ стає принциповим і в контексті визначення цілей використання спеціальних знань, адже ті, порядок яких є процесуально закріпленим, можуть сприяти формуванню процесуальних джерел доказів, сприяти досягненню цілей процесуальних дій а ті, правові засади реалізації яких не закріплені – можуть визначатися лише як засіб збирання інформації орієнтуючого характеру.

Отже, головною метою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є вирішення завдань, закріплених у ст. 2 КПК України, яка переважно реалізується шляхом реалізації процесуальних форм і полягає в отриманні доказової інформації. Другорядні цілі слід визначити, як «допоміжні», що пов'язані з виконанням окремих тактичних завдань, здобуття інформації орієнтуючого характеру тощо і зумовлені тактичними завданнями розслідування, які необхідно вирішити під час пізнавальної діяльності слідчого, дізнавача чи судового розгляду справи.

Також у контексті розуміння та диференціації цілей участі в кримінальному провадженні обізнаних осіб, слід зауважити про те, що професійні навички спеціаліста, як правило, реалізуються ним у формі надання технічної допомоги. Саме тому більшість учених одноголосно констатують про

сприяння реалізації носіями спеціальних знань технічної функції. На нашу думку, такого підходу слід дотримуватися і під час тлумачення цілей діяльності експерта, адже на різних стадіях проведення експертного дослідження він також вдається до реалізації своїх професійних навичок. Показовим у цьому аспекті є експертний експеримент, а також інші форми діяльності судового експерта, проведення яких передбачене методикою проведення конкретної експертизи.

Принципова відмінність між використанням спеціальних знань експерта і спеціаліста полягає в тому, що залучення першого має на меті вирішення тих завдань, що належать до компетенції судової експертизи. На підставі проведеного дослідження формується висновок, у якому вирішуються конкретні питання, розв'язання яких покладено на експерта ініціатором призначення судової експертизи. Для отримання технічної допомоги під час проведення слідчих (розшукових) дій залучається спеціаліст, проте і судовий експерт може набувати такий процесуальний статус у кримінальному провадженні. Спеціаліст, як носій спеціальних знань, відіграє важливу роль у вирішенні завдань, які потребують використання спеціальних навичок і знань. Як слушно зауважують науковці, залучення спеціальних знань у кримінальному судочинстві сприяє розв'язанню питань, що виходять за межі професійної компетенції сторони обвинувачення. Реалізація кожної форми застосування таких знань вимагає суворого дотримання законодавчо визначених правових норм, а також врахування організаційних принципів, напрацьованих у правозастосовній практиці.

Погоджуємося з О. В. Бишевець, що кримінальне процесуальне законодавство гарантує використання спеціальних знань у різних формах, кожна з яких відіграє лише їй притаманну роль у процесі доказування. Обрання конкретної форми використання спеціальних знань стороною обвинувачення, стороною захисту або судом повинно бути тактично й організаційно обґрунтованим [4, с. 191]. Отже, ще одним питанням, котре відіграє вагоме значення у визначенні сутності спеціальних знань, є їх форми використання.

У юридичній літературі під формами використання спеціальних знань розуміють «способи реалізації таких знань, котрі застосовуються обізнаною особою під час кримінальної процесуальної діяльності» [15].

Також зауважують, що у кримінальному процесі форму використання спеціальних знань «слід тлумачити як зовнішній вияв їх суті, що обумовлена змістом цих знань і знаходить своє практичне втілення під час розслідування кримінальних правопорушень» [131, с. 40]. Відтак у контексті визначення таких форм під час досудового розслідування слід обов'язково зважати на специфіку конкретних кримінальних правопорушень.

До теперішнього часу в сучасній доктрині криміналістики, не існує єдності поглядів у контексті диференціації форм використання спеціальних знань. Теж саме відбувається і у кримінальному судочинстві. Форми використання спеціальних знань традиційно більшість учених класифікує на процесуальну та непроцесуальну, однак нерідко саме такий підхід створює підґрунтя для дискусій. Ураховуючи багатоманітність підходів до визначення форм використання спеціальних знань на підставі різних критеріїв, можемо представити найбільш повну, на нашу думку, їх класифікацію за такими підставами:

1. За критерієм процесуального закріплення порядку реалізації такої форми:

- процесуальні;
- непроцесуальні;
- змішана (довідково-консультаційна діяльність спеціаліста).

2. Залежно від суб'єкта, який їх застосовує:

- безпосередні форми;
- опосередковані форми.

3. Залежно від стадії кримінального провадження, на якій використовуються спеціальні знання:

- ті, що реалізуються під час досудового розслідування;
- які проводяться виключно під час судового розгляду;

- ті, що можуть бути проведені на будь-якій стадії досудового розслідування.

4. Залежно від використання отриманих результатів використання спеціальних знань у доказуванні:

- процесуальна;
- непроцесуальна;
- змішана.

5. Залежно від значення отриманих результатів:

- форми використання спеціальних знань, що сприяють отриманню інформації з доказовим потенціалом;
- форми, котрі сприяють отриманню орієнтуючої інформації.

6. Залежно від процесуального заходу, під час проведення якого використовуються спеціальні знання:

- реалізовані в межах слідчих (розшукових) дій;
- застосовані під час проведення процесуального заходу (наприклад, переклад матеріалів кримінального провадження підозрюваному під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України);
- у формі судової експертизи;
- під час проведення перевірок, ревізій тощо;
- реалізовані поза межами слідчих і процесуальних дій, однак під час судового розслідування чи судового розгляду.

7. За процесуальним положенням особи, яка застосовує спеціальні знання:

- форми, що реалізують суб'єктами, уповноваженими законом на здійснення досудового розслідування та проведення оперативно-розшукових заходів;
- форми, реалізовані особами, які мають процесуальне положення, що вказує на володіння ними спеціальних знань;
- форми до реалізації яких вдаються суб'єкти, процесуальне становище

яких не передбачає наявність у них спеціальних знань (ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової служби тощо).

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя можуть реалізуватися різноманітні форми спеціальних знань. На думку Д. Ю. Четвертака, до процесуальних форм використання спеціальних знань належать такі: «1) проведення судових експертиз; 2) залучення спеціалістів та інших обізнаних осіб до участі у слідчих (розшукових) діях; 3) проведення ревізій та інших перевірок, результати яких використовуються у процесі доказування; 4) документи, витребувані слідчим, які містять довідкові та інші відомості (але не містять відомості про злочин), що мають відношення до кримінального провадження, підготовлені з використанням знань обізнаних осіб, але не підміняють висновків експертів та інших документів, що складаються в установленому порядку (довідки обізнаних осіб, в тому числі складені з використанням криміналістичних та інших баз даних, обліків тощо); 5) інші документи, складені фахівцями до початку кримінального провадження та в яких містяться відомості про обставини злочину. До непроцесуальних форм ним використання спеціальних знань ми відносимо: 1) допомогу обізнаної особи при прийнятті процесуальних та тактичних рішень; 2) допомогу обізнаної особи при підготовці до слідчих (розшукових) дій або до негласних слідчих (розшукових) дій; 3) допомогу обізнаної особи під час призначення судових експертиз; 4) проведення доекспертних досліджень (в тому числі проведення опитування з використанням поліграфа)» [154, с. 93-94].

В. Ф. Влад у своєму дослідженні, присвяченому проблематиці розслідування втечі з місця позбавлення волі вказує, що «на сьогоднішній день слідчі та оперативні працівники, як правило, користуються наступними видами передових технологій, а також такими знаннями слідчої практики:

1) передові технології експертної служби. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень засвідчило, що, за правило, призначаються судові експертизи: «вибухо-технічна експертиза (дослідження вибухових пристроїв і слідів їх використання); пожежно-технічні дослідження (25%), трасологічні

дослідження (74%); судово-медичні та психіатричні дослідження (60%); дослідження матеріалів, речовин і виробів (54%); одорологічні дослідження (43%); почеркознавче дослідження (22%); експертиза комп'ютерів, носіїв та технологій (15%); речових доказів (29%); ґрунтознавча експертиза (12%); судово-психолого-психіатрична та криміналістичні експертизи»;

- 2) використання знань та досвіду спеціалістів;
- 3) застосування новітніх інформаційних систем перехоплення зв'язку та пошуку інформації;
- 4) використання систем аудіо та відеозаписів;
- 5) застосування під час розшуку злочинця по гарячих слідах: собак, дронів, безпілотних літальних апаратів;
- 6) фотографування певних ділянок земної поверхні (квадратів) із супутників;
- 7) вилучення географічних координат з різних джерел: мобільних пристроїв та їх карт пам'яті, а також хмарних сервісів [11, с. 209].

За результатами узагальнення матеріалів правозастосовної практики вважаємо, що типовим є призначення судових експертиз та отримання довідково-консультаційної допомоги спеціалістів. Серед експертних досліджень найпоширенішими є: почеркознавча експертиза; судово-психіатрична експертиза; психологічна експертиза; судово-медична експертиза, технічна експертиза документа, експертиза відеозвукозапису та ін. Недооціненими формами використання спеціальних знань з точки зору їх повного використання і виконання тактичних завдань розслідування, на нашу думку, є перспективи проведення семантико-текстуальної експертизи. Занадто низьким є рівень використання спеціальних знань психологів. Вагома кількість вироків у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя ухвалена у справах щодо завідомо неправдивого повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України), введення в оману суду, правоохоронного органу (ст. 384 КК України). Вважаємо, що у таких справах доцільно проводити психологічні експертизи, опитування з застосуванням

поліграфу. Зокрема, у справі, що розглядалася Конотопським міськрайонним судом Сумської області опитування із застосуванням поліграфу проведено за участю особи, стосовно якої існували достатні підстави, що засвідчували надання особою неправдивих показань щодо її непричетності до вчинення розбійного нападу [9].

Зауважимо, що підхід щодо кваліфікованого використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві – судовим експертом, здебільшого у досліджуваних злочинах, реалізується в тих ситуаціях, де інших доказів вини особи у вчиненні кримінальних правопорушень не здобуто. Вважаємо, що хоча такий підхід і відповідає принципу оптимального використання сил і засобів, не завжди є обґрунтованими з точки зору вимог часу, зокрема, тривалості воєнного стану, наявності об'єктивних загроз життю людей через бойові дії тощо. Вважаємо, що під час збирання доказів у кримінальних правопорушеннях досліджуваної нами категорії, тривалості їх судового розгляду, принцип достатності доказів має обов'язково включати в себе потребу фіксації різних процесуальних джерел доказів, у тому числі, і у такому виді, як висновок експерта. Відтак при вирішенні питання про призначення експертизи слід виходити з того, чи необхідно вирішити завдання, які виходять за межі професійних знань сторони обвинувачення та сторони захисту.

Окрім цього, аналіз матеріалів судової практики засвідчує, що недостатнім є залучення спеціалістів представниками органів досудового розслідування на стадії досудового слідства та здійснення дізнання у кримінальних проступках проти правосуддя. Тобто така форма використання спеціальних знань, як участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях, а також і в негласних слідчих (розшукових) діях майже не реалізуються під час досудового розслідування.

Недостатність використання перспектив окресленої взаємодії зумовлена відсутністю єдиних критеріїв у правозастосовній практиці щодо цього. Вважаємо, що при залученні спеціаліста слід керуватися принципом «практичної доцільності», що передбачає оптимальне використання

спеціальних знань і практичних навичок для збирання доказової, а також орієнтуючої інформації у справі [94, с. 195]. Зокрема, обґрунтованим є залучення спеціаліста до відбирання зразків почерку особи, голосу тощо (особливо, якщо у слідчого або дізнавача такий досвід відсутній).

Спеціаліст-психолог допомагає у складанні психологічного портрету особи, який у подальшому використовуватиметься під час досудового розслідування, обранні тактики проведення слідчих (розшукових) дій за участю цієї особи тощо.

Тому вважаємо, що до апробованих форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя належать:

- 1) залучення експерта для проведення судової експертизи, що дозволяє отримати висновок експерта, який під час судового розгляду може набувати статусу процесуального джерела доказу;
- 2) отримання допомоги спеціаліста (технічної, консультаційної тощо) як під час проведення слідчих (розшукових) дій, так і поза ними.

Менш поширеними, однак також результативними є непроцесуальні форми використання спеціальних знань, тому вважаємо за потрібне приділити увагу і їх характеристиці, визначенню сутності та можливостей.

Отже, проведений аналіз теоретичних підходів до сутності спеціальних знань, їх дефініції, дозволяє зробити такі висновки: 1) авторські визначення центрального поняття нашого дослідження з часом кількісно ускладнилися, що призвело до збільшення застосованих термінологічних конструкцій та ознак, які знаходять своє закріплення у таких дефініціях; 2) відбувається якісне вдосконалення сформульованих дефініцій, адже під час їх формулюванні вчені враховують цілі, реалізації яких сприяє їх використання, а також значення для результатів досудового розслідування; 3) на сьогодні використання у кримінальному провадженні спеціальних знань у галузі ремесла є нетрадиційним, відтак прерогативу віддають тим формам в основу яких покладено науково обґрунтовані положення та правила, попри те, що свого

часу саме ремісничі знання та навички і стали основою для розвитку наукових теорій і концепцій; 4) у сутнісному аспекті спеціальними є наукові знання, технічні та знання в галузі мистецтва; правові до цієї категорії відносити недоцільно.

Розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя характеризується використанням спеціальних знань у процесуальній формі, зокрема: 1) у формі залучення експерта до проведення почеркознавчих, судово-психіатричних експертиз, судово-медичних експертиз, психологічних експертиз тощо; 2) у вигляді залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях; та в непроцесуальній формі.

1.4 Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя

Кримінальне провадження здійснюється у передбаченій кримінальним процесуальним законом формі. Це гарантовано і конституційними принципами, адже згідно з ними «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [56]. Відтак не становить винятку з цього правила, і діяльність, пов'язана з використанням спеціальних знань. Оскільки в теорії криміналістичного вчення указують про можливість виокремлення суб'єктів, які застосовують і використовують спеціальні знання [14; 50; 126; 142], ми вважаємо за потрібне диференційовано підійти і до засад використання спеціальних знань, деталізуючи їх на ті, дотримання яких важливе в діяльності суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності та в діяльності обізнаних осіб.

До суб'єктів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передусім належить сторона обвинувачення (слідчий, дізнавач,

прокурор, детектив, працівник оперативного підрозділу). У контексті нашого дослідження передусім мова йде про слідчого та дізнавача, адже саме їм підслідні кримінальні правопорушення, передбачені Розділом XVIII КК України. Зауважимо, що предмет нашого дослідження становить ціла група кримінальних проступків, серед яких передбачені:

- ч. 1 ст. 372 КК України «Завідомо незаконне затримання або незаконний привід»;

- ч. 1 ст. 381 КК України «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, а так само особою, взятою під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист»;

- ч. 1 ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках»;

- ч. 1 ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта, спеціаліста чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України»;

- ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку»;

- ч.ч.1-3 ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування»;
- ч.ч.1-3 ст. 389 КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі»;
- ч. 1 ст. 389-1 «Умисне невиконання засудженим угоди про примирення або про визнання винуватості»;
- ст. 390-1 КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників»;
- ст. 395 КК України «Порушення правил адміністративного нагляду»;
- частинами 1, 2 ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи»;
- ч. 1 ст. 400-1 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги». Це означає, що одним із джерел доказів, котрий може бути визнаний процесуальним у цій категорії справ, є висновок спеціаліста. Тобто в цих провадженнях може виключатися доцільність призначення судової експертизи, а це своєю чергою, безсумнівно, позначається на засадах використання спеціальних знань і порядку діяльності суб'єктів, які їх використовують.

У широкому сенсі правові засади використання спеціальних знань знаходять своє закріплення в джерелах кримінального процесуального законодавства, яке представлене Конституцією Україною, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, законом України «Про судову експертизу», підзаконними нормативно-правовими актами. З огляду на це, систему використання правових засад у кримінальному судочинстві можна представити у вигляді трьох рівнів:

Перший рівень правових засад уособлений конституційними принципами та загальними засадами кримінального провадження, під якими в юридичній літературі розуміють сукупність керівних ідей, що визначають зміст

кримінального процесуального права та які є концептуальними положеннями щодо провадження кримінальної процесуальної діяльності [82, с. 6]. Наводити і піддавати їх у межах цього дослідження не вбачаємо потреби, з огляду на обмеженість його обсягів.

Другий рівень засад представлений тими, що знаходять закріплення у положеннях профільних законів і в підзаконних нормативно-правових актах. Щодо правових і організаційних засад використання і застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві, то вони передусім визначені положеннями кримінального процесуального законодавства, які регламентують правовий статус носіїв спеціальних знань. На підставі текстуального аналізу положень цих нормативно-правових актів, а також з урахуванням правозастосовної та експертної практики, вважаємо можливим визначити найбільш вагомі з них, дотримання яких важливе на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Правові й організаційні засади використання та застосування експертом своїх спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачені ст.ст. 243, 244 КПК України. Відповідно до них, експерт залучається за наявності підстав і за дорученням сторони кримінального провадження. Стосовно сторони захисту, то вона може самостійно залучати судового експерта на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової [67].

Сторона обвинувачення залучає експерта шляхом винесення відповідної постанови, а сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: «1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин

надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин» [67].

Також зауважимо, що ми дотримуємося підходу, відповідно до якого необхідно розмежовувати судову експертизу й експертне дослідження за ознаками їх взаємозв'язку із кримінальним процесом і підставами для проведення. Судова експертиза, як доречно вказує С.І.Перлін, є видом експертного дослідження, котре проводиться в межах кримінального провадження на підставі ухвали суду, слідчого, прокурора чи ініціативи сторони захисту. Експертне дослідження натомість проводиться поза межами кримінального процесу, за зверненням фізичних чи юридичних осіб [95, с. 285].

Важливо, що відповідно до положень Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (затв. наказом МВС України від 17.07.2017 № 591, експертні дослідження не проводяться за такими матеріалами:

- отриманими під час проведення оперативно-розшукової діяльності;
- які містяться в оперативно-розшуковій справі;
- котрі використовуються для підготовки матеріалів у справі про адміністративне правопорушення;
- що перебувають у кримінальному провадженні (досудовому розслідуванні і судовому провадженні)». Водночас підставою для проведення експертного дослідження є письмова заява (лист) ініціатора експертного дослідження (юридичної або фізичної особи), а результати проведеного експертного дослідження оформляються висновком експертного дослідження згідно з вимогами, визначеними згаданою Інструкцією [37].

Стосовно реалізації тих форм спеціальних знань, що належать до компетенції судового експерта, то тут не можна оминати вагомість положень КПК України та профільного закону «Про судову експертизу».

Експерт, згідно з кримінальним процесуальним законодавством,

залучається до провадження «для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження» [67]. Однією з перспективних і найпоширеніших форм використання спеціальних знань експерта у кримінальному провадженні є судова експертиза або як її ще називають «залучення експерта для проведення експертизи», «забезпечення проведення експертизи» тощо. Слушним є зауваження А. В. Коваленка про те, що в кримінальному процесуальному законодавстві процедура ініціювання судової експертизи має близько дев'яти різних назв. Проте, по суті, це завжди один і той самий алгоритм, який починається з усвідомлення уповноваженим суб'єктом потреби в проведенні експертизи. Далі визначаються її вид, експерт або експертна установа, якій буде доручено виконання, готуються відповідні матеріали, складається передбачений законом процесуальний документ, що разом із матеріалами передається виконавцеві [49, с. 178–179].

Судова експертиза є одним із перевірених способів збирання доказів у кримінальному провадженні, оскільки висновок експерта, отриманий за її результатами, належить до процесуальних джерел доказів. Водночас діяльність із залучення експерта має низку специфічних особливостей, які залежать від певних обставин і які слід враховувати, адже це може впливати на ефективність вирішення завдань, покладених на експерта.

Погоджуємося з М. Г. Щербаковським, що «встановлення відсутності/наявності порушень процесуального закону при проведенні експертного дослідження має суттєве значення для визначення допустимості висновку експерта. Крім того, допустимість є процесуальною умовою достовірності висновку експерта. Встановлення допустимості висновку експерта – це перший й обов'язковий етап оцінки, який суттєво впливає на достовірність результатів експертного дослідження. Поєднання допустимості як формально-юридичної властивості та достовірності як змістовної властивості експертного висновку надає відомостям про шукані обставини доказове значення й зумовлює можливість їх використання як основу процесуальних рішень» [165, с. 28].

Таким чином, проблематика залучення експерта для проведення експертизи характеризується низкою специфічних чинників, зумовлених як об'єктивними чинниками, так і суб'єктивними. Це підкреслює актуальність ґрунтовного дослідження цього питання з урахуванням специфіки кримінальних правопорушень досліджуваної групи.

Типовий підхід органів досудового розслідування до використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя зазвичай обмежується залученням експерта для проведення експертизи. Однак цей підхід здебільшого застосовується лише в ситуаціях, коли інші докази вини особи у вчиненні злочину не здобуто. Хоча такий підхід узгоджується з принципом оптимального використання ресурсів, він є недостатнім у сучасних умовах, зокрема, з урахуванням тривалості воєнного стану та об'єктивних загроз життю людей через бойові дії. На нашу думку, процес збирання доказів у кримінальних правопорушеннях зазначеної категорії має враховувати принцип достатності доказів, що включає необхідність фіксації різноманітних процесуальних джерел. Водночас особливо важливою є документалізація доказів у вигляді висновків експертів, які мають значний потенціал для забезпечення повноти й об'єктивності судового розгляду навіть за умов його довготривалості [20, с. 104].

До принципів судово-експертної діяльності належать «законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження» [120]. Усі вони поширюються на будь-якого експерта, який набув право на проведення судових експертиз і виконує її на підставі відповідного процесуального документа або на умовах договірних зобов'язань (наприклад, коли призначення експертизи ініціював захисник підозрюваного або представник потерпілого).

Якщо засади законності, незалежності й об'єктивності, на нашу думку, не потребують розширеного тлумачення у зв'язку із очевидним їх змістовним навантаженням, то засада «повноти дослідження» не є такою однозначною. Передусім зауважимо, що вона пов'язана із принципом повноти висновку експерта. Деякі автори пропонують розуміти її, як обов'язок надання

правильного та повного висновку, сформульованого на підставі об'єктивного та всебічного дослідження об'єктів, явищ і процесів, з метою розв'язання завдань, котрі виникають під час проведення кримінального провадження [14, с. 67–68].

Інші вказують, що повнота дослідження та експертного висновку передбачають, що експерт зобов'язаний особисто проводити повне дослідження на підставі якого надає обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок із відповідями на поставлені перед ним запитання (завдання). У випадку, якщо попереднє експертне дослідження не надає відповіді на поставлені запитання, то може бути призначена додаткова експертиза [3, с. 102]. Тому слушно вказують Ю. В. Циганюк і С. О. Шульгін, що рішення про призначення повторної (додаткової) експертизи є результатом оцінки первинного висновку експерта та/або його показань або якщо відомості, викладені в них є недостатніми для визначення подальшого руху кримінального провадження, прийняття остаточного процесуального рішення [151, с. 18–19].

Таким чином зауважимо, що повнота дослідження закономірно зумовлює повноту висновку експерта та навпаки. На підставі ознайомлення з висновком експерта та його оцінкою, суб'єкт, який здійснює оцінку формує висновок про повноту дослідження.

Зауважимо, що під час розгляду низки справ Верховний Суд дійшов висновку, що перевірка й оцінка експертного висновку передбачає з'ясування:

- достатності наданих експертові об'єктів дослідження;
- повноти відповідей на порушені питання, їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженості між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованості експертного висновку та його узгодженість з установленними фактичними даними справи [101–103 та ін.]. Таким чином, повнота проведеного дослідження з'ясовується на підставі відповідності висновку експерта низці критеріїв.

До базових засад другого рівня, на нашу думку, належить компетентність.

Вона передбачає, що до залучення діяльності, пов'язаної із застосуванням спеціальних знань може залучатися лише особа, яка: 1) «має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий»; 2) «має певні повноваження; повноправний, повновладний» [133]. Таким чином, мова йде про фаховість і можливість провадження певної діяльності на підставі достатніх підстав. Межі компетентності обізнаної особи визначаються чинним законодавством.

Так відповідно до ст. 69 КПК України, експертом є «особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [67]. Права й обов'язки у кримінальному провадженні закріплені у ст. 69 КПК України та в Законі України «Про судову експертизу» [67; 120]. Згідно із профільним законом «судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності». Ним же визначено, що «до проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом» [120].

При визначенні меж компетентності експерта не можна оминати увагою

проблематику державної монополії на проведення судово-медичних, судово-психіатричних і криміналістичних експертиз. До таких, зокрема належать: «науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України». Щодо інших видів експертних досліджень, то в цьому аспекті поширюється принцип, відповідно до якого «судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань» [120].

До засад другого рівня необхідно віднести і засади об'єктивності та неупередженості експерта, достовірності проведеного ним дослідження та сформульованого висновку. Ураховуючи позиції вчених [26, с. 204], вважаємо, що їх реалізація забезпечується завдяки:

- відповідності процедури проведення експертного дослідження законодавчим положенням і науковим принципам із застосуванням наукових методів дослідження;
- дотриманню положень, передбачених відповідною методикою (методиками) проведення судових експертиз;
- формуванню висновку експерта на підставі вивчення та дослідження об'єктивних і повних матеріалів, документів, із використанням належних науково-технічних засобів;
- науковій і логічній обґрунтованості умовиводів експерта, яким передусє «ґрунтовне вивчення вихідних даних, формування та перевірка експертних версій, виявлення й оцінка ознак об'єктів, об'єктивна й неупереджена оцінка результатів дослідження [14];
- відповідності отриманих результатів об'єктивним даним і, зокрема, тим,

що відображені в матеріалах кримінального провадження;

- можливість перевірки отриманих висновків.

Досудове розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя найчастіше пов'язане із використанням різноманітних криміналістичних експертиз, судово-психіатричних експертиз, рідше – судово-медичних експертиз. Тому, на нашу думку, доцільно вказати про *третій рівень* засад, які визначають порядок використання і застосування спеціальних знань обізнаних осіб, що знаходять своє закріплення в так би мовити «галузових» нормативно-правових актах, зокрема, підзаконних нормативно-правових актах, що мають обмежений предмет правового регулювання.

Проведення криміналістичних експертиз у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя доручається:

- науково-дослідним установам судових експертиз Міністерства юстиції України, які керуються у своїй діяльності Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена наказом Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5);

- науково-дослідним експертно-криміналістичними центрами МВС України, котрі керуються положеннями Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженій наказом МВС України від 17.07.2017 № 591.

Окрім цього, деякі засади, які визначають порядок проведення експертних досліджень визначені Постановами Кабінету Міністрів України:

- «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» [115];
- «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України» [113];
- «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» [114], а також Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [119] та ін.

Проведення судово-психіатричних експертиз здійснюється відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про психіатричну допомогу», наказу МОЗ України від 08.09.2023 № 1601 [116], Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 [100]. Їх проведення здійснюється Інститутом судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України (назва в редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 08.09.2023 р. № 1601), а також філіями, утвореними натеper в 21 області України. Стаціонарна експертиза натеper проводиться виключно у Львівській філії судових експертиз.

Правові засади призначення та проведення судово-медичних експертиз визначено в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», наказах МОЗ України №6 від 17.01.1995, котрим затверджено ряд відповідних інструкцій [41; 105–111] тощо.

Використання спеціальних знань спеціаліста в кримінальному провадженні здійснюється передусім у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством. Узагалі-то ним визначено, що спеціалістом «є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації і висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [67].

Права й обов'язки особи, залученої до кримінального провадження у статусі спеціаліста визначені ст. 71 КПК України. Виконання покладених на спеціаліста обов'язків забезпечується встановленням підставі для відповідальності за неприбуття до суду без поважних причин, неповідомлення про причини неприбуття до судового засідання [67]. Ухвалення завідомо неправдивого висновку спеціаліста, а також завідомо неправильний переклад є підставами для притягнення до юридичної відповідальності, зокрема, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України. Перекладач за відмову без поважних причин виконувати визначені чинним законодавством обов'язки, ще несе й кримінальну відповідальність,

передбачену ст. 385 КК України [67].

Чинним законодавством гарантовано участь спеціаліста у будь-якій слідчій (розшуковій) і негласній слідчій (розшуковій) дії. Водночас пряма вказівка щодо допустимості цього міститься у: 1) ч. 3 ст. 224 КПК України щодо участі в допиті; 2) ч. 8 ст. 228 КПК України щодо участі в пред'явленні особи для впізнання; 3) ч.1 ст. 236 КПК України – про участь в обшуку; 4) ч. 3 ст. 237 КПК України – стосовно огляду місця події; 5) ч. 2 ст. 240 КПК України – з приводу слідчого експерименту; 6) ч. 2 ст. 241 КПК України стосовно судово-медичного освідчування; 7) ч. 1 ст. 245 КПК України – в частині отримання зразків для експертизи; 8) ч. 1 ст. 262 КПК України – з приводу проведення огляду та виїмки кореспонденції; 9) ч. 1 ст. 266 КПК України стосовно дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів.

При цьому обов'язковою є участь спеціалістів у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 226 КПК України); проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України); огляді трупа (ч. 1 ст. 238 КПК України); огляді трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 2 ст. 239 КПК України). На підставі аналізу матеріалів правозастосовної практики, можемо зауважити, що обов'язкові форми залучення спеціаліста до слідчих (розшукових) дій не притаманні кримінальним правопорушенням проти правосуддя, з огляду на механізм кримінально протиправної діяльності.

Порядок залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях чинним кримінальним процесуальним законодавством детально не регламентовано, що є суттєвим недоліком, який призводить до формування неоднозначної правозастосовної практики.

Відповідно до проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, найчастіше спеціаліст залучається до участі у слідчих (розшукових) діях без складення процесуальних документів, тобто усно (93%), рідше – на підставі постанови (7%) (Додаток А). На нашу думку, правильним

алгоритмом є винесення окремої постанови, зміст якої повинні складати: аргументи щодо залучення спеціаліста чи групи спеціалістів відповідних фахів, права й обов'язки залученого учасника, попередження про кримінальну відповідальність, визначення завдань задля вирішення яких залучається спеціаліст тощо.

Найпоширенішим суб'єктом, який виступає в ролі спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя і залучається до проведення слідчих (розшукових) дій є спеціаліст-криміналіст. Особливості участі останнього та функції визначені «Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», затвердженою наказом МВС України від 07.07.2017 №575 [35]. Він є обов'язковим членом слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), що виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення. Детально особливості діяльності цього спеціаліста ми розглянемо у межах Розділу 2 нашого дослідження.

У складі слідчо-оперативної групи, котра виїздить на місце події може також входити кінолог зі службовим собакою. Така потреба є обґрунтованим заходом у разі вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя, що посягають на життя та здоров'я, а також власність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя (ст.ст. 377-379, 398-400 КК України). Діяльність кінологічних підрозділів визначена Інструкцією з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України, що затверджена наказом МВС України від 01.11.2016 № 1145 [36].

До участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях можуть бути залучені працівники Експертної служби МВС України [99], її регіональних установ. Діяльність таких учасників слідчих (розшукових) дій під час огляду місці події врегульована Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події,

затвердженою наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 [40]. Цією ж Інструкцією передбачено й залучення спеціалізованої пересувної лабораторії, під якою розуміють «спеціалізований автомобіль Експертної служби МВС України, оснащений необхідним обладнанням, призначений для роботи групи працівників Експертної служби МВС, які мають спеціальні знання та навички застосування криміналістичних і технічних засобів під час проведення оглядів місць події» [40].

Працівники Експертної служби МВС України уповноважені використовувати спеціалізовані пересувні лабораторії лише за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування (як виняток – за усним клопотанням з подальшим оформленням його у письмовій формі) у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням: вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї; розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами та за інших підстав [40]. Таким чином, коли вчинено злочини, передбачені ст.ст. 377-379, 398-400 КК України, можуть існувати підстави для залучення працівників Експертної служби МВС України у складі спеціалізованої пересувної лабораторії.

Залучення спеціалістів до участі в негласних слідчих (розшукових) діях передбачене п. 3.1 «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [39]. Головна вимога, що висувається до залучених спеціалістів – наявність допуску до державної таємниці.

Принагідно зауважимо, що правову основу для залучення носіїв спеціальних знань представниками сторони обвинувачення становлять профільні закони. Тому вважаємо, що саме їх положення слід піддати аналізу в контексті з'ясування цілей діяльності експерта та спеціаліста в кримінальному провадженні.

Так, зокрема, Законом України «Про прокуратуру» передбачено, що в межах своєї компетенції прокурор для з'ясування вартості активів з ознаками

необґрунтованості, може залучати кваліфікованих спеціалістів та експертів, незалежно від їх громадянства, відомчої належності та підпорядкованості [117]. Окрім цього, цим же законом передбачено можливість залучення спеціалістів для реалізації нагляду за додержанням законів, що полягає у проведенні регулярних перевірок, а також задля належного реагування на факти порушення законодавства [117].

Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» її співробітники мають право «залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів» [118].

Уповноважені посадові особи Державного бюро розслідувань «залучають у межах компетенції на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців, з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів з метою визначення вартості активів з ознаками необґрунтованості» [112].

До організаційних засад використання спеціальних знань спеціаліста належать: форми та порядок його залучення; кількість спеціалістів, що зумовлена слідчою ситуацією й обсягом завдань, що будуть покладені на вирішення останніх; обраною тактикою проведення слідчої (розшукової) дії. Особливості взаємодії зі спеціалістами під час реалізації окремих форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя будуть визначені нами у Розділі 2.

Висновки до розділу 1

Історичний аналіз особливостей криміналізації діянь, що перешкоджають здійсненню правосуддю засвідчив динамічність цієї сфери, що вказує на змінюваність видів і форм посягань на суспільні відносини у сфері

забезпечення правосуддя. Наголошено, що вирішення спору в судовому порядку забезпечило виокремлення судової функції у межах діяльності суверена, довірених йому осіб, представників церкви, а в подальшому така діяльність набула характеру професійної, що стало підставою для формування окремої гілки влади і в контексті незалежності та безперешкодному виконанню ними їхніх професійних обов'язків стало обґрунтованою підставою для криміналізації діянь, які натеper передбачено Розділом XVIII Особливої частини КК України.

На підставі вивчення та систематизації результатів положень наукових напрацювань криміналістів і процесуалістів з'ясовано, що стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя є недостатнім. Зокрема, констатовано, що сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя охарактеризований відсутністю комплексних напрацювань, а отже, не здатний повною мірою забезпечувати потреби практичних підрозділів. Зокрема, відсутні комплексні науково-методичні рекомендації щодо призначення почеркознавчих експертних досліджень, судово-психіатричних і психологічних експертиз та інших, під час розслідування досліджуваної групи кримінальних правопорушень. Наголошено, що потребують розширення й унормування організаційні засади участі спеціалістів в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, актуалізована необхідність визначення і розширення можливостей використання результатів, отриманих завдяки реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань тощо.

Ураховуючи, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень сприяє формуванню програм дій слідчого з організації комплексного застосування спеціальних знань та алгоритмів їх реалізації з дотриманням логічної послідовності, розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя. Керуючись

концепцією аксіологічного підходу, в основу розроблюваної криміналістичної класифікації покладено такі класифікаційні критерії: 1) блага й інтереси, котрим заподіюється шкода у зв'язку із учиненням кримінальних правопорушень у сфері правосуддя; 2) особливості потерпілого від цих кримінальних правопорушень; 3) особистісні характеристики суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечне діяння.

На підставі окреслених критеріїв запропоновано виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення у сфері правосуддя вчинені особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя. Обґрунтовано, що додатковими критеріями криміналістичної класифікації цих кримінальних правопорушень можуть бути визнані обстановка скоєння кримінального правопорушення, спосіб учинення, застосовані знаряддя та засоби тощо.

Систематизовано підходи вчених до розуміння сутності та визначення поняття «спеціальні знання», що використовуються у кримінальному судочинстві. На підставі цього до їх іманентних ознак віднесено: 1) професійне спрямування цих спеціальних знань, що полягає в забезпеченні процедури досудового розслідування доказовою інформацією, а також у сприянні оцінки слідової інформації, здобутті інформації орієнтуючого чи довідкового характеру; 2) не загальновідомість цих наукових знань широкому загалу; 3) віднесення до цієї теоретичної категорії окрім теоретичних знань ще й навичок (умінь); 4) здобуття таких знань на підставі отримання відповідного освітнього рівня, засвоєння і формування їх за результатами професійної

діяльності; 5) розподіл суб'єктів, які залучені до реалізації різноманітних форм спеціальних знань на тих, які їх застосовують і тих, котрі їх використовують; 6) процесуальне значення реалізації окремих форм спеціальних знань, чи сприяє це отриманню самостійних процесуальних джерел доказів або навпаки – не створює таких передумов; 7) використання їх у випадках та порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством; 8) цільове призначення, що полягає в розробленні технічних засобів і прийомів роботи з доказами, а також установленні обставин, що мають значення для доказування. Наголошено на відсутності потреби формулювання дефініції поняття «спеціальні знання» у контексті окремих груп чи видів кримінальних правопорушень.

Розроблено класифікацію форм спеціальних знань, котрі є типовими до реалізації під час розслідування злочинів проти правосуддя. Відповідно до неї за критерієм процесуального закріплення порядку реалізації такої форми запропоновано виокремлювати процесуальні, непроцесуальні, змішану форми (довідково-консультаційну діяльність спеціаліста). Залежно від суб'єкта, який використовує спеціальні знання визначено безпосередні й опосередковані форми. За стадією кримінального провадження, на якій використовуються спеціальні знання визначено: 1) форми, що реалізуються під час досудового розслідування; 2) форми, які проводяться виключно під час судового розгляду; 3) форми, що можуть бути проведені на будь-якій стадії досудового розслідування.

Залежно від такого критерію, як використання отриманих результатів (використання спеціальних знань) у доказуванні виокремлено: процесуальну, непроцесуальну та змішану форми. За значенням отриманих результатів визначено форми використання спеціальних знань, що сприяють отриманню інформації з доказовим потенціалом, а також, які сприяють отриманню орієнтуючої інформації. Залежно від процесуального заходу, під час проведення якого використовуються спеціальні знання визначено: 1) форми, реалізовані в межах слідчих (розшукових) дій; 2) які застосовуються під час

проведення процесуального заходу (наприклад, переклад матеріалів кримінального провадження підозрюваному під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України); 3) що проводяться у формі судової експертизи; 4) які застосовуються під час проведення перевірок, ревізій тощо; 5) які реалізовані поза межами слідчих (розшукових) і процесуальних дій, однак під час судового розслідування чи судового розгляду. За процесуальним положенням особи, яка застосовує спеціальні знання виокремлено: 1) форми, що реалізуються суб'єктами, уповноваженими законом на здійснення досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності; 2) форми, реалізовані особами, які мають процесуальне положення, що вказує на володіння ними спеціальних знань; 3) форми до реалізації яких вдаються суб'єкти, процесуальне становище яких не передбачає наявності у них спеціальних знань (ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової служби тощо).

Обґрунтовано, що головною метою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є вирішення завдань, закріплених у ст. 2 КПК України, другорядні цілі їх використання полягають у вирішенні тактичних завдань розслідування, які необхідно вирішити упродовж кримінальної процесуальної діяльності слідчого, дізнавача, прокурора чи судового розгляду справи.

Визначено, що типовими судовими експертизами, які призначаються і проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя є: почеркознавча експертиза, судово-психіатрична експертиза, психологічна експертиза, експерта відеозвукозапису й інші.

Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень представлено трирівневою системою. Визначено, що перший рівень правових засад уособлений конституційними принципами та загальними засадами кримінального провадження; другий рівень засад представлений тими, що знаходять закріплення у положеннях профільних законів і в підзаконних нормативно-

правових актах (компетентність, об'єктивність та неупередженість, достовірність проведеного дослідження та сформульованого висновку); третій рівень засад визначено в галузевих нормативно-правових актах, зокрема, підзаконних нормативно-правових актах, що мають обмежений предмет правового регулювання, визначають порядок використання і застосування спеціальних знань обізнаних осіб у межах конкретних процесуальних і непроцесуальних форм.

Результати досліджень опубліковано в [19; 20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Алексєєва Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 223 с.
2. Ахмедов В. А. Кримінально-правова охорона правосуддя в Азербайджанській Республіці та Україні: теоретико-порівняльне дослідження: монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 426 с.
3. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 256 с.
4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
5. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2019. 152 с.
6. Бойко І. Й. Терезіанський кримінальний кодекс 1768. Велика українська юридична енциклопедія. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол. В. Д. Гончаренко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с.
7. Бондар С. В. Криміналістична характеристика кредитно-банківської діяльності та класифікація злочинів у сфері банківського кредитування. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Право*. 2019. Вип. 18. С. 8–16.
8. Вербицька Н. В. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 244 с.
9. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 12

квітня 2021 р. у справі № 577/5010/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96322479> (дата звернення: 29.01.2025).

10. Вислобоков К. А. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1997. С. I–XXVII.

11. Влад В. Ф. Методика розслідування втечі з місця позбавлення волі: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Ірпінь, 2022. 296 с.

12. Волинець В. В. Організаційно-правові аспекти виявлення злочинів проти правосуддя. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1. С. 170–178

13. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Ун-т внут. справ, 2000. 336 с.

14. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

15. Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків: ТОВ «У справі», 2023. 185 с.

16. Галаган В. І. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія / В.І. Галаган, Козак О. В. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. 224 с.

17. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. (Методологические вопросы). Киев : Вища школа, 1980. 160 с.

18. Гончаренко В. И. Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1981. 35 с.

19. Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 256–266.
20. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102–105.
21. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів, сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *National law journal: theory and practice*. 2019. № 3 (37). С. 151–156.
22. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація злочинів: наукове та практичне значення. *Правові горизонти*. 2019. № 16. С. 69–75.
23. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>.
24. Гусєва В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. №2 (119). С. 121–131.
25. Гусєва В. О. Роль спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1. С.183–188.
26. Дементьев М. В. Гносеологічні та процесуальні засади оцінки і перевірки висновку експерта: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 243 с.

27. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Дніпро, 2024. 238 с.
28. Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 18 с.
29. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Харонюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
30. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-16856#>: (дата звернення: 29.01.2025).
31. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2025).
32. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
33. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.
34. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. 155 с.
35. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/z0937-17> (дата звернення: 29.01.2025).
36. Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України: затв. Наказом МВС України від 01.11.2016 № 1145 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/z1544-16> (дата звернення: 29.01.2025).

37. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: затв. наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

38. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 16.03.2020 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20> (дата звернення: 29.01.2025).

39. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. наказ Ген. прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 №114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 29.01.2025).

40. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події: затв. Наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15> (дата звернення: 29.01.2025).

41. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

42. Карпова Н. Ю. Злочини проти правосуддя, які пов'язані з обмеженням права особи на захист: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 22 с.

43. Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у

діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 231 с.

44. Клименко Н. И. Криминалистические знания: природа, структура, оптимизация использования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1993. 40 с.

45. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2007. 521 с.

46. Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–118.

47. Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 61–65.

48. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 22 с.

49. Коваленко А. В. Проблеми понятійно-термінологічного апарату процедури ініціювання проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 104 (Ч. 1). С. 176–187. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.15>.

50. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

51. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.

52. Ковальов К. М. Спеціальні знання в судовій експертизі визначення давності документа. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 140-152. URL : <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/16.kovalov.pdf> (дата звернення: 29.01.2025).

53. Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 224–229.
54. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). С. 112–123.
55. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 170–175.
56. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.01.2025).
57. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.
58. Корж В. П. Криміналістична класифікація економічних злочинів, вчинених організованими злочинними утвореннями. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 9–15.
59. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.
60. Коцюба С. А., Чаплинський К. О. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спец. вип. № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення»*. 2018. С. 57–61.
61. Кривонос М. В. Криміналістична класифікація злочинів як наукова основа застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2012. № 2. С. 129–135.

62. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
63. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 2-ге вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2008. С. 573-574.
64. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.01.2025).
65. Кримінальний кодекс УРСР у редакції 1927 року. Харків: юр. вид-во НКЮ, 1927. 322 с.
66. Кримінальний кодекс УРСР, затверджений ВЦВК. Харків: вид-во Нарком'юсту УРСР, 1922. 100 с.
67. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.
68. Кримінологія; Загальна та Особлива частини / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. В. Валуська та ін. за заг. ред. В. В. Галіни - 2-ге вид, переробл. і допови.). Харків : Право, 2009. 288 с.
69. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2006. 205 с.
70. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за притягнення завідомо невинуватої особи : монографія / В. В. Кузнецов, М. В. Сийплові / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. І. Шакуна; передмова Г. О. Усатого. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 284 с.
71. Кузьмін С. А. Іноземець як спеціальний суб'єкт злочинів проти правосуддя. *Вісник прокуратури*. 2009. № 5. С. 59–63.
72. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017.

256 с.

73. Лавріненко Д. В. Використання спеціальних знань під час розслідування терористичних актів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 246 с.

74. Лисиченко В. К. Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие. Киев: Киев. гос. ун-т. 1987. 100 с.

75. Лісіцький А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 298 с.

76. Лук'янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 19 с.

77. Лук'янчиков Є. Д. Використання ДНК-аналізу у кримінальному провадженні. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матер. круглого столу* (м. Київ, 25 лютого 2015 р). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 38–42.

78. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/Лук'янчиков-Євген-Дмитрович.pdf> (дата звернення: 29.01.2025).

79. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого. Київ : КНТ, 2008. 184 с.

80. Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198.

81. Малярова В. О. Криміналістична класифікація злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Європейські перспективи*. 2013. № 12. С. 53–57.

82. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 42 с.

83. Матюшкова Т. П. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із незаконними заволодіннями автотранспортними засобами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. № 14. С. 93–99.
84. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія. Київ: ПАТ «ПВК «Десна», 2012. 432 с.
85. Мірошніченко С. С. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 237–246.
86. Мороз А. О. Кримінально-правове дослідження злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 261 с.
87. Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 118. № 1. С. 58–66.
88. Мульченко В. В. Система преступлений против правосудия в новом Уголовном кодексе Украины. *Новий Кримінальний кодекс України. Питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 жовтня 2011 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 207–209.
89. Мусієнко О. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються за допомогою обману як елемент окремої криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 109–114.
90. Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2021. 239 с.
91. Опанасенко В. І. Злочини проти встановленого порядку збирання та фіксування доказів у системі злочинів проти правосуддя. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1. С. 73–96.
92. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

93. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2021. 42 с.

94. Пашнєв Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 228 с.

95. Перлін С. І. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.

96. Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 541 с.

97. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

98. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

99. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: затв. наказом МВС України від 03.11.2015 №1343 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

100. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 29.01.2025).

101. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12.02.2020 у справі №457/906/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602624> (дата звернення: 29.01.2025).

102. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного

господарського суду від 15.06.2021 у справі №916/2479/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868638> (дата звернення: 29.01.2025).

103. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28.03.2018 у справі №520/8073/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73219620> (дата звернення: 29.01.2025).

104. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посібник. Харків: Право, 2014. 344 с.

105. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

106. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

107. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

108. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

109. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-95#Text> (дата

звернення: 29.01.2025).

110. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

111. Правилами судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

112. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 29.01.2025)

113. Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-п> (дата звернення: 29.01.2025).

114. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 29.01.2025).

115. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п> (дата звернення: 29.01.2025).

116. Про зміну найменування та затвердження Статуту державної установи «Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України» (нова редакція): наказ МОЗ України від 08.09.2023 р. № 1601. URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/statut-du-isp-moz-ukrayiny->

vid08.09.2023.pdf (дата звернення: 29.01.2025).

117. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 20.10.2024).

118. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 29.01.2025).

119. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 29.01.2025).

120. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 №4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 29.01.2025).

121. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. Т. 10. № 6. С. 267-271.

122. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1 (2). С. 304–309.

123. Романаускас К. А. Основи методики розслідування надання завідомо неправдивих показань свідком і потерпілим : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків : Факт, 2024. 203 с.

124. Романишин О. Р. Кримінально-правове забезпечення охорони порядку виконання судових рішень в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 238 с.

125. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

126. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук:

12.00.09. Одеса, 2017. 233 с.

127. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений. Киев: НМК ВО, 1992. 174 с.

128. Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1969. 34 с.

129. Самойленко О. А. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростіру. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право* / гол.ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 2. Вип. 49. С. 162–166.

130. Сегай М. Я. Криминалистическая идентификация и особенности ее применения в отдельных видах советской криминалистической экспертизы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1959. 16 с.

131. Семенюк О. А. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 253 с.

132. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 516 с.

133. Словник української мови: в 11 тт.; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <https://sum.in.ua/s/kompetentnyj> (дата звернення: 27.11.2024).

134. Соколовский З. М. Вопросы использования экспертом материалов дела. Харьков: Изд-во Харьк. ун-та. 1964. 72 с.

135. Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений. Криминалистическое и процессуальное исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1968. 28 с.

136. Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 240–248.
137. Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175–180.
138. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 38–42.
139. Степанюк Р. Л., Щербаковский М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. А. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины. *Georgian Medical News*. 2019. № 5. С. 157–163.
140. Твердохліб В. М. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв : монографія / За науковою редакцією д-ра юрид. наук, професора В. О. Гусевої. Харків : «Факт», 2024. 210 с.
141. Твердохліб В. М. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1 (105). С. 341-355. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.341-355>.
142. Тимчишин А. М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
143. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юридическая литература, 2002. 360 с.
144. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 34 с.

145. Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 року). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349–353.

146. Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: матер. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертизи ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р). Харків: Право, 2013. С. 44–46.

147. Тютюгін В. І. Злочини проти правосуддя. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Т. 1. № 8. С. 258–262.

148. Фастовець В. А. Деякі проблемні питання щодо визначення змісту спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. № 15. С. 171–180.

149. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб.: в 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX століття. 472 с.

150. Циганюк Ю. В. Синергетика системи кримінального процесу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 3. С. 212–215. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.39>.

151. Циганюк Ю. В., Шульгін С. О. Незгода з висновком експерта як результат оцінки доказів за внутрішнім переконанням. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 40 (2). С. 16–29. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-40-2-16>.

152. Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ: наук.-практ. посіб. Київ: Хай-Тек Прес, 2009. 216 с.

153. Четвертак Д. Ю. Методика розслідування приховування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 22 с.

154. Четвертак Д. Ю. Методика розслідування приховування злочинів:

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 218 с.

155. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків: Вид. агентство «Апостиль». 2010. 576 с.

156. Шепітько В. Ю. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності. Харків: ВКФ «Гриф», 2003. 112 с.

157. Шепітько М. В. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (Завідомо неправдивий донос, Обмова). Велика українська юридична енциклопедія. Харків: Право, 2017. Т. 17. Кримінальне право. С. 211.

158. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 20 с.

159. Шепітько М. В. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 48–57.

160. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 42 с.

161. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 611 с.

162. Щербаковский М. Г. Тактика проведення судових експертиз: конспект лекцій. Харків: ХНУВС, 2004. 32 с.

163. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел. 1999. 78 с.

164. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

165. Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у

кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39.

166. Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань в судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / ред. кол. О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 18. С. 184–193.
DOI : <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.20>.

167. Щербанюк В. М. Розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варті: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2021. 231 с.

168. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 337–334.

169. Щур Б. В. Принципи побудови та застосування окремої криміналістичної методики. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 179–186.

170. Щур Б. В. Проблеми співвідношення кримінально-правової та криміналістичної класифікацій злочинів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 217–224.

171. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 100–108.

172. Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 123–130.

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

2.1 Непроцесуальні форми використання спеціальних знань

Розроблення тактичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень неодмінно слід здійснювати з урахуванням теоретичних положень, досягнень практики (правоохоронної та правозастосовної діяльності) і у відповідності до правових засад.

Нами підтримано підхід учених щодо можливості використання непроцесуальних форм спеціальних знань у кримінальному судочинстві, зокрема, на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень. Їх значення полягає в тому, що концептуально вони створюють умови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування, а в частині здійснення досудового розслідування – сприяють вирішенню тактичних завдань розслідування [3, с. 192].

Щодо сутності та класифікації непроцесуальних форм використання спеціальних знань, то вченими досі не вироблено єдиного підходу до визначення цих питань. Зокрема, І. В. Пиріг і В. С. Кузьмічов виокремлюють такі непроцесуальні форми використання спеціальних знань:

- проведення попередніх досліджень об'єктів;
- довідкову;
- надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт;
- відомчі розслідування, перевірки, що проводяться працівниками різних відомств та інспекцій;

- використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [36, с. 34; 48, с. 34]. Зауважимо, що остання втратила свою актуальність з огляду на положення чинного кримінального процесуального законодавства.

М. Г. Щербаковський та О. А. Кравченко до непроцесуальних форм використання спеціальних знань відносять:

- перевірку об'єктів за криміналістичними обліками;
- попередні дослідження слідів злочину на місці їх виявлення;
- консультації обізнаних фізичних та юридичних осіб та ін. [68, с. 44–69].

І. І. Когутич до непроцесуальної форми використання спеціальних знань пропонує включати:

- консультативну та довідкову діяльність відповідних суб'єктів (усну чи у вигляді довідок);
- проведення ревізійних або аудиторських дій;
- участь носіїв спеціальних знань в оперативно-розшукових заходах;
- проведення попередніх досліджень матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами (в усній або письмовій формі);
- перевірки за криміналістичними обліками (зокрема, їх результати у вигляді довідок) тощо [30, с. 114].

Н. М. Косміна до непроцесуальних форм відносить: проведення ревізій, відомчі розслідування, спеціалізовані консультації, перевірочні дослідження, допомогу в підготовці технічних засобів, довідкову допомогу, участь обізнаних осіб у оперативно-розшукових заходах і використання спеціальних знань слідчими, дізнавачами й оперативними працівниками [33, с. 10].

С. В. Євдокіменко при дослідженні специфіки розслідування злочинів, котрі зумовлюють необхідність використання економічних правопорушень, вказує, що типовим є використання непроцесуальних форм у вигляді науково-технічної допомоги спеціалістів, консультацій, контрольно-ревізійної діяльності, дослідницької роботи [21, с. 377].

А. Г. Вуйма серед непроцесуальних форм визначає консультаційну

допомогу спеціалістів, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, попередні криміналістичні дослідження, опитування, проведені з використанням поліграфу, участь спеціалістів у складанні суб'єктивного і психологічного портретів [12, с. 227]. Таким чином, підходи вчених суттєво відрізняються і не завжди узгоджуються між собою.

Аналіз емпіричних даних дозволяє констатувати, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя практичні працівники рідко звертаються до непроцесуальних форм використання спеціальних знань. Водночас узагальнюючи можемо підсумувати, що до типових непроцесуальних форм використання спеціальних знань у цій категорії справ належать:

- отримання консультацій обізнаних осіб;
- проведення перевірок за криміналістичними обліками та за інформаційно-комунікаційними системами;
- проведення попередніх криміналістичних досліджень;
- здійснення опитувань із застосуванням поліграфу під час проведення психологічної експертизи.

Вважаємо за потрібне зупинитися на кожній із виокремлених форм, з'ясувати специфіку їх реалізації під час розслідування досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень.

Проведення перевірок за криміналістичними обліками та за інформаційно-комунікаційними системами. Процеси цифровізації всіх сфер життєдіяльності суспільства, актуалізують завдання щодо освоєння працівниками правоохоронних органів можливостей сучасних інформаційних технологій та їх використання під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Використання сучасних інформаційних технологій актуалізоване у слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування. Результативність використання інформації зумовлена часом із моменту її отримання: чим швидше реалізується ця інформація, тим більшим є її вплив, а ефективність – вищою [50, с. 241].

Нашу увагу привертає проблематика використання можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення, здійснення перевірок за криміналістичними обліками, за масивами інформації, розміщеними в інформаційних ресурсах МВС України, Національній поліції України (далі – НПУ), а також у відкритих джерелах, у тому числі з інформаційних ресурсів ведення яких належить до компетенції Управлінь інформаційно-аналітичної підтримки, підрозділів оперативно-технічного забезпечення тощо, зокрема в контексті досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, протидія яким також передбачає використання сучасних технологій. Відтак працівники слідчих підрозділів, яким доручено здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, повинні оволодіти можливостями сучасних інформаційних технологій, розуміти й ефективно застосовувати їх під час провадження професійної діяльності.

Сучасні інформаційні технології включають в себе такі компоненти:

- інформаційні технології підтримки прийняття рішень;
- інформаційні технології опрацювання даних;
- інформаційні технології керування;
- інформаційні технології експертних систем [4, с. 396–397].

Під інформаційно-аналітичним забезпеченням протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя пропонують розуміти «комплекс забезпечувальних заходів реалізації інформаційно-аналітичної діяльності у цій сфері, які спрямовані на: пізнання та оцінювання стану кримінологічного захисту правосуддя, зокрема, кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя; детермінантів криміналізації правосуддя; видів і форм криміногенних впливів на правосуддя, наслідків криміногенних впливів на безпеку правосуддя; вироблення на основі аналізу та обробки отриманої кримінологічної інформації висновків, рекомендацій та прогнозів, які враховуються для прийняття управлінських рішень щодо визначення, стратегії (концепції), напрямів та системи загальних і спеціальних заходів щодо

протидії криміногенним впливам і кримінальним правопорушенням проти правосуддя» [61, с. 319–320].

Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності у сутнісному аспекті включає в себе не тільки результат кількісного та статистичного опрацювання відповідних показників, а є результатом опрацювання і подальшого зберігання джерел інформації за певними параметрами, пов'язане з якісним її аналізом (аналітичним опрацюванням), що включає операції з опрацювання та перетворення інформації, розроблення висновків, пропозицій, рекомендацій і прогнозів.

Передусім слід вказати на те, що слідчий і дізнавач у контексті використання інформаційних технологій у процесі розслідування кримінальних правопорушень, є отримувачами таких послуг, оскільки вони не мають ключів доступу до інформаційних порталів НПУ та криміналістичних обліків, розпорядником яких є Експертна служба МВС України та її регіональні установи, і не виконують обов'язків щодо аналітичного опрацювання зібраних там даних. Таким чином, за потреби здійснення перевірки певної особи за відповідними банками даних або конкретного об'єкту, представники органів досудового розслідування мають вступати у взаємодію з іншими підрозділами. Найчастіше під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя учасниками такої взаємодії є підрозділи НПУ, зокрема, Управління інформаційно-аналітичної підтримки, Департамент оперативно-технічного забезпечення, інші органи, установи, підприємства, організації.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень і судових рішень у досліджуваній групі кримінальних правопорушень, дає підстави узагальнити, що типовими формами використання можливостей інформаційних технологій у їх розслідуванні та доказуванні є такі:

- отримання матеріалів, зокрема, відеозаписів з відокремлених інформаційних систем (наприклад, системи «Безпечне місто»), які в подальшому можуть набути статусу документів і використані як доказ;
- вилучення відомостей з інтегрованої міжвідомчої системи обміну

інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон «Аркан», зокрема, задля встановлення місцезнаходження громадян і, наприклад, обґрунтування рішення про оголошення розшуку цієї особи;

- здійснення перевірок різноманітних об'єктів за банками даних, розміщених в Інформаційному порталі НПУ;

- отримання довідкової та консультативної інформації від працівників вибухотехнічної служби НПУ, експертно-криміналістичних підрозділів МВС України, а також інших судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;

- опрацювання звітності про діяльність Вищої ради правосуддя, реєстрів, котрі ведуться нею (наприклад, опрацювання реєстру повідомлень суддів про втручання в їх діяльність може стати підставою для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань) та ін. Вважаємо, що з огляду на перспективність цих напрямів діяльності в контексті розслідування та доказування кримінальних правопорушень, ця проблематика потребує подальших досліджень [14].

Окрім переваг використання інформаційних технологій слід урахувувати і складнощі, котрі можуть виникнути при цьому. Серед них слушно виокремлюють вчені такі:

- можливості впливу на роботу комп'ютерних систем ззовні, в тому числі з метою знищення чи фальсифікації інформації. Тобто є необхідність у забезпеченні високого рівня кібербезпеки для захисту конфіденційної інформації в електронній системі від несанкціонованого доступу;

- необхідність дотримання високого технічного стану обладнання та працездатного програмного забезпечення з метою запобігання втраті даних через технічні несправності;

- використання електронних систем вимагає залучення спеціалістів належного рівня, а також наявності відповідних знань у слідчого (дізнавача) для їх використання під час оцінки висновків спеціаліста та подальшого їх

використання у доказуванні;

– виникнення можливих проблем із інтерфейсом та сумісністю систем і програмних продуктів різного рівня, а також із обміном даними, що може ускладнити співпрацю між правоохоронними органами [49, с. 243].

Проведення попередніх криміналістичних досліджень. Менш поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є проведення попередніх криміналістичних досліджень. Розглядаючи крізь призму форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя слід звернутися до положень Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затвердженої наказом МВС України від 16.03.2020 № 257, котра визначає основні завдання, призначення та порядок ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», а також умови її формування в органах поліції [27]. Відповідно до п. 3 Розділу I цієї Інструкції інформаційна підсистема «СЛІД» має на меті:

- здійснювати облік інформації про об'єкти, що вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та електронного комунікаційного обладнання;

- забезпечувати інформаційно-аналітичну підтримку діяльності органів (підрозділів) поліції, спрямовану на запобігання та розслідування кримінальних правопорушень;

- встановлювати зв'язки між даними, котрі мають значення для кримінального провадження;

- забезпечувати обробку інформації про об'єкти, котрі вилучалися під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також наповнення та підтримку в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що входять до Інформаційного порталу Національної поліції України [27]. Викладене надає підстави зробити такі висновки. По-перше, вилучені сліди з місця події

підлягають обробці й аналізу. По-друге, у разі виявлення під час аналізу вилучених об'єктів збігів із тими об'єктами, що вже внесені до інформаційної підсистеми «СЛІД» про це негайно доводиться до відома керівництву органу досудового розслідування поліції. Змістова складова цієї підсистеми представлена:

- 1) фотозображеннями слідів підшопів взуття;
 - 2) фотозображеннями слідів рук;
 - 3) фотозображеннями слідів структури матеріалу (рукавичок);
 - 4) фотозображеннями слідів знарядь зламу;
 - 5) мультимедійною інформацією (фото-, відео-, звукозапис) щодо осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення;
 - 6) фотозображеннями слідів протекторів шин транспортних засобів;
 - 7) інформацією про кулі, гільзи і патрони зі слідами зброї;
 - 8) мультимедійною інформацією (фото-, відеозаписом) обстановкою події, що сталася;
 - 9) інформацією про об'єкти біологічного походження;
 - 10) інформацією про інші вилучені матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення та зберегли на собі його сліди чи містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [27].
- Таким чином, спеціаліст-криміналіст може здійснити попередні перевірки об'єктів, вилучених із місць подій і виявити факти збігу між ними, тим самим на підставі наявних у нього спеціальних знань вирішити низку тактичних завдань розслідування.

Використання поліграфу в розслідуванні. Більшість вироків у кримінальних справах (кримінальних провадженнях) проти правосуддя стосуються проваджень за фактами завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину, введення в оману суду або іншого органу, втручання в діяльність судових органів та ін. Наприклад, опитування із застосуванням поліграфу проводилося в справі, що розглядалася Малиновським районним

судом м. Одеса. У цій справі доведено, що обвинувачена вдалася до умисного введення в оману правоохоронних органів, що супроводжувалося неправдивими повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення, поданням завідомо неправдивої заяви та наданням неправдивих показань. Так, остання вказала, що стосовно неї нібито вчинено розбійний напад у магазині «Продукти». У подальшому, після відкриття кримінального провадження, набувши статусу потерпілої вона надана завідомо неправдиві показання про обставини «нападу». Під час досудового розслідування встановлено, що жодного розбійного нападу стосовно потерпілої вчинено не було. Під час психофізіологічного дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа «Рубікон» потерпіла визнала, що вигадала всю історію [7]. Цей випадок засвідчує, що використання поліграфу практикується правоохоронними органами і під час розслідування кримінальних правопорушень.

Як приклад також може бути наведена справа, що розглядалася Конотопським міськрайонним судом Сумської області. Там вже поліграф використовувався під час опитування осіб, яких підозрювали у наданні неправдивих показань, а також тих, хто, вірогідно, вчинив розбійний напад [6]. Отже, ті форми, у яких застосовується поліграф під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, є доволі різноманітними.

Порівнюючи наші висновки із результатами досліджень інших авторів, доходимо висновку, що практика застосування поліграфу у кримінальних провадженнях досі не є усталеною. Так, під час розслідування вбивств найчастіше застосовується поліграф під час: 1) опитувань (41%); 2) психофізіологічних досліджень (23%); 3) психофізіологічних експертиз (18%); 4) судово-психологічних експертиз (9%); 5) психофізіологічних інтерв'ю (4%); 6) комплексних психолого-психіатричних експертиз (5%) та ін. [12]. Таким чином, підходи практичних працівників суттєво відрізняються [12]. Однак, на нашу думку, не слід тут спростовувати і вагомість впливу конкретних поліграфологів, які безпосередньо і залучаються до реалізації різноманітних заходів, на форму і тип документу, складений за результатами проведення

таких досліджень.

Особливості застосування поліграфу у кримінальному судочинстві України ставали предметом досліджень таких українських вчених, як О. О. Алексєєва та Д. О. Алексєєва-Процюк [1], А. Ф. Волобуєв [9], В. О. Гусєва зі співавторами [72], І. О. Крицька [35], С. В. Ласунова зі співавторами [37], Т. А. Лешкович [38], О. В. Линник [39], О. І. Мотлях [40–42], Д. Б. Сергєєва [54], С. С. Чернявський [62; 63], В. О. Шаповалов [66] та ін. Вчені також по-різному підходять до визначення форм і різновидів випробувань, проведених із використанням поліграфу. Важливо, що у низці досліджень автори вказують, що подібні форми і методи використання поліграфу не гарантують можливості отримання доказів, а застосування цього засобу цінне лише для отримання додаткової орієнтуючої інформації у процесі розслідування [12; 26; 35; 55].

У контексті останніх змін і нововведень, зауважимо, що на нашу думку, найбільш обґрунтованою видається позиція щодо застосування поліграфу під час проведення психологічної експертизи. Ми не згодні, що такий метод може визнаватися способом «процесуального використання поліграфу» [11, с. 62], однак він цілком узгоджується із «державним розумінням» можливостей такої форми використання спеціальних знань. Мається на увазі, відповідає тим засадам, що знаходять своє закріплення у нормативних документах.

Чинні нормативні підходи набули свого закріплення ще з прийняттям Наказу Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5» [43]. Відповідно до них «предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитись тільки за

наявності письмової згоди особи, яка проходитиме опитування» [43].

У 2024 р. набув чинності новий стандарт ДСТУ 9266:2023, який регулює судову психологічну експертизу із застосуванням поліграфа та визначає загальні вимоги до цього процесу – «Судово-психологічна експертиза. Використання поліграфа». Його розроблено в технічному комітеті стандартизації «Судова експертиза» (ТК 192), що діє на базі Київського НДІСЕ Міністерства юстиції України. Україна стала третьою країною у світі, де запроваджено подібний стандарт. До нас такі норми існують вже понад 50 років у Японії та понад 10 років у США. При цьому, в Японії стандарти дозволяють використовувати під час судових експертиз виключно методику виявлення прихованої інформації. Натомість у США пріоритет надається методиці питань порівняння. Український же стандарт ДСТУ 9266:2023 має компромісний характер, оскільки дозволяє застосовувати у судовій психологічній експертизі методики обох провідних поліграфологічних шкіл – методику виявлення прихованої інформації та методику питань порівняння. Це дає можливість експертам використовувати свої знання та навички відповідно до обраного підходу.

Метою психологічних експертиз із застосуванням поліграфа є дослідження й аналіз фізіологічних реакцій людини на психологічні стимули для визначення ступеня значущості певної інформації. Це може стосуватися її викривлення, приховування або підтвердження. Для проведення таких експертиз використовується поліграф, який має щонайменше 6 каналів вимірювання фізіологічних показників:

- грудна та діафрагмальна респіраторна активність;
- електрошкірна активність (фазичний складник у графічному вигляді та тонічний складник у цифровому форматі);
- центральний та периферійний кровообіг;
- динаміка рухової активності.

Поліграф повинен мати сертифікат калібрування, виданий виробником, який діє впродовж гарантійного терміну. Після його завершення потрібно

щорічно проводити перевірку приладу на відповідність технічним характеристикам, заявленим виробником, у визначений спосіб, відповідно до вимог п. 12 ст. 3 Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність». Такий підхід забезпечує та унеможлиблює використання нелегальних або неналежних пристроїв.

Етапи проведення експертизи за стандартом становлять такі:

1. Психологічний аналіз обставин і питань, що потребують розв'язання.
2. Створення опитувальника.
3. Отримання добровільної згоди особи.
4. Проведення психодіагностичного дослідження.
5. Передтестова бесіда.
6. Безпосереднє тестування із застосуванням поліграфа.
7. Міжтестова бесіда.
8. Аналіз отриманих результатів.
9. Оформлення висновків.

Проведення психологічної експертизи із використанням поліграфу також характеризується специфічними особливостями. Передусім слід зважати, що проведення експертизи допускається у період з 08:00 год. до 15:00 год. Тривалість безперервної сесії не повинна перевищувати 2 годин, а загальна тривалість протягом дня має становити не більше 6 годин. У разі залучення перекладача, він має зачитувати тестові питання безпосередньо з монітора комп'ютера.

До участі в психологічній експертизі з використанням поліграфу допускаються особи, старші 14 р., при цьому для неповнолітніх віком від 14 до 18 років необхідно дотримуватися низки спеціальних умов.

Висувається ряд вимог і до експертів. Ними можуть бути лише суб'єкти, визначені Законом України «Про судову експертизу». Експерт повинен мати:

- 1) вищу освіту за спеціальністю «Психологія» (ступінь магістра);
- 2) післядипломну освіту у сфері підготовки поліграфологів.

Експерти мають право на використання таких методик:

1. Методики виявлення прихованої інформації, що включає:

- тести на знання відомого рішення;
- тести на знання невідомого рішення;
- тести перевірки версій.

2. Методика питань порівняння. На вирішення експертизи дозволяється формулювати не більше шести запитань, що відповідає методичним вимогам та забезпечує високу достовірність результатів. Ці норми забезпечують стандартизацію процесу та підвищення його ефективності.

Тривалість запису фізіологічної реакції після завершення пред'явлення стимулу має становити щонайменше 15 секунд. Це правило запобігає впровадженню в судово-експертну практику скороченого часу запису, що є науково та методично необґрунтованим і яке останнім часом поширюється серед окремих поліграфологів у сфері бізнесу. Висновок обов'язково має містити скриншоти поліграм за всіма використаними тестами. Це забезпечує прозорість, документування кожного етапу дослідження та унеможливорює будь-які фальсифікації [20]. Ці вимоги спрямовані на підвищення достовірності та надійності результатів судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа. Вважаємо, що саме в такій формі має використовуватися поліграф під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі проти правосуддя, що сприятиме уніфікації правозастосовної практики, а в подальшому – її вдосконаленню.

Отримання консультаційної допомоги спеціаліста. Консультаційну допомогу спеціалістів, як одну з форм використання спеціальних знань, вчені тлумачать і визначають по-різному. Передусім дискусійність присутня в питаннях визначення її сутності: доцільності віднесення до процесуальної або непроцесуальної форми. З цього приводу Д. Ю. Четвертак вказує, що «не слід розглядати як процесуальну форму застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів консультації слідчого з досвідченими працівниками правоохоронних органів. Така допомога пов'язана із правозастосовною діяльністю (тобто у сфері матеріального чи процесуального права), а отже має

характер суто професійної діяльності» [64, с. 89].

В. Г. Дрозд пропонує розглядати консультаційну діяльність спеціаліста як одну з форм навчання слідчого, підвищення його професійної майстерності [19, с. 173].

Д. Д. Русанівська пропонує розуміти консультаційну діяльність спеціаліста, як непроцесуальну форму використання спеціальних знань. Авторка вказує, що найпоширенішим видом залучення спеціаліста до розслідування є його консультаційна діяльність. На основі проведених наукових досліджень вона виділяє такі види консультацій спеціаліста:

1. Консультації загального характеру. Цей вид консультацій спрямований на надання слідчому допомоги в кращому розумінні події кримінального правопорушення, його механізму, а також кола учасників злочину. Вони охоплюють питання, які потребують спеціальних знань у відповідній галузі.

2. Консультації зі спеціальних питань під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій. У цьому випадку спеціаліст-консультант бере участь у підготовці до них і може прогнозувати поведінку учасників, а також запропонувати способи подолання небажаних ситуацій. Наприклад, під час розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи консультації, як вказує вчена, можуть стосуватися як технологій втручання в діяльність органів державної влади, розповсюдження відомостей чи документів, спрямованих на перешкоджання наданню правової допомоги, так і аспектів, пов'язаних із суб'єктом-носієм адвокатської таємниці. У контексті суб'єкта-носія адвокатської таємниці консультації можуть стосуватися встановлення правомірності діяльності захисника чи представника особи. Це охоплює оцінку їхніх дій у межах чинного законодавства щодо надання правової допомоги, використання законних заходів для захисту прав та інтересів фізичних осіб під час кримінального або адміністративного судочинства. При цьому такі дії мають здійснюватися у встановленому законодавством порядку із застосуванням дозволених законом засобів і методів,

за умови, що ця діяльність є професійною [53, с. 195]. На нашу думку, приклад щодо отримання консультацій задля встановлення правомірності діяльності захисника чи представника особи є недоречним, адже в сутнісному аспекті подібна консультація стосуватиметься правничих питань, а ми не є прихильниками підходу, який до спеціальних знань відносить ще й правові.

Зауважимо, що підхід Д. Д. Русанівської майже повністю відповідає підходу Я. С. Олійника, який визначає такі види консультацій фахівця:

1) консультації загального характеру (допомога слідчому детальніше розібратись в події кримінального правопорушення, механізмі, колі учасників кримінального правопорушення тощо), у частині питань, які пов'язані зі спеціальними знаннями;

2) консультації зі спеціальних питань під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій [44, с. 170].

Про такий різновид консультацій, як ті, що стосуються призначення та проведення окремих аспектів судових експертиз вказала А. Г. Вуйма. Залежно від їх предмету авторка класифікувала їх на чотири групи, виокремивши при цьому: «1) консультації, що пов'язані з коректним складенням постанов про призначення експертиз; 2) консультації, що стосуються об'єктів експертних досліджень (у переважній більшості біологічних зразків); 3) консультації, що пов'язані зі специфікою самого експертного дослідження; 4) консультації щодо визначення необхідності надання додаткових матеріалів або забезпечення участі певних осіб». Також вчена наголосила, що вагому роль у розслідуванні досліджуваних нею злочинів відіграють консультації, які стосуються планування й організації розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій, реалізації тактичних операцій і проведення інших непроцесуальних форм використання спеціальних знань [12, с. 229–230].

Для кримінальних правопорушень проти правосуддя нетипове проведення тактичних операцій, тому здебільшого сутність консультацій у цій категорії справ стосується особливостей призначення судових експертиз. Про це, зокрема, вказали 68% опитаних респондентів (Додаток Б).

За переліком вирішуваних питань такі консультації стосуються і загальних питань, і спеціальних, адже предмет консультацій стосується не тільки формулювання запитань, підготовки об'єктів на дослідження чи призначення

Потреба у консультаціях під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя може виникнути на будь-якому етапі слідства. Формат консультацій може бути як усним, так і письмовим, однак найчастіше реалізуються консультації в усній формі. Необхідність у письмовій фіксації отриманої інформації виникала лише у 4 % випадків (Додаток Б). За словами респондентів, письмові консультації зазвичай потрібні, якщо отриману інформацію планується використовувати для обґрунтування процесуальних рішень, прийнятих слідчим.

Аналізуючи емпіричні дані, можна зробити висновок, що консультації найчастіше потрібні в таких випадках:

- при виникненні складнощів із призначенням багато об'єктних експертиз;
- для визначення інформації, яку необхідно повідомити експерту;
- під час формулювання запитань, що виносяться на розгляд експертизи;
- щодо можливостей проведення експертиз і підготовки матеріалів для цього;
- для з'ясування технічних можливостей конкретної установи, зокрема наявності потрібного обладнання та спеціалістів;
- для визначення об'єктів, які необхідно надати експерту для проведення якісного дослідження, а також порядку їх відбору тощо.

Форми допомоги спеціаліста та предмет його консультацій, що стосуються проведення слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії залежать від особливостей запланованого заходу, тобто є ситуативними. Однак визначити всі можливі різновиди допомоги, яку спеціаліст може надати в рамках консультаційної діяльності, досить складно. Це пояснюється тим, що

така діяльність зазвичай має комплексний характер. Водночас з огляду на обмеженість цього дослідження, особливості консультативної діяльності спеціаліста стосовно запланованих слідчих (розшукових) дій, розглянемо у наступному підрозділі.

2.2 Залучення спеціаліста до участі у слідчих (розшукових) діях

Аналіз судової практики свідчить про недостатнє використання потенціалу співпраці органів досудового розслідування зі спеціалістами на етапі досудового слідства та дізнання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із посяганнями на суспільні відносини у сфері здійснення та забезпечення правосуддя. На нашу думку, це пояснюється відсутністю чітких критеріїв для залучення спеціалістів до слідчих (розшукових) дій. Доцільним у цьому випадку є застосування підходу, який ґрунтується на принципі «практичної доцільності». Такий підхід, на нашу думку, має передбачати ефективне використання спеціальних знань і практичних навичок суб'єктів взаємодії в напрямках збирання об'єктивних даних про механізм кримінально протиправної діяльності, формування доказової бази, сприятиме узагальненню орієнтувальної інформації у справі [46, с. 195].

Попри те, що методику розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя ще не розроблено, а отже, ґрунтовних спроб визначити типові й апробовані алгоритми слідчих (розшукових) і процесуальних дій початкового і наступного етапів розслідування, українськими вченими здійснено не було, ми вважаємо за потрібне послуговуватися в цьому питанні проведеним узагальненням емпіричних даних і тим науковим доробком, що наразі існує.

Передусім слід згадати внесок С. О. Книженко, зокрема, у з'ясування особливостей розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного

нами виду, що вчинені шляхом порушення порядку відбування покарання чи попереднього ув'язнення, до яких нею віднесено: ухилення від покарання не пов'язаного з позбавленням волі, умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, ухилення від відбування покарань у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі; злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань, дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; втеча із спеціалізованого лікувального закладу; порушення правил адміністративного нагляду» [28, с. 119]. Відповідно авторкою визначено типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі їх розслідування. Згідно із позицією вченої, найбільш типовими та результативними в цій ситуації є такі слідчі (розшукові) дії, як: огляд місця події (найчастіше яким стає місце втечі або місце порушення режиму відбування покарання); допит свідків, заявника, представників пенітенціарних установ, родичів і знайомих підозрюваного; допит підозрюваного [29, с. 122].

У роботі В. Ф. Влада приділено увагу визначенню організаційних і тактичних положень проведення огляду місця події, допитів свідків і підозрюваного, обшуку, у тому числі з обґрунтуванням того, що особливу увагу слід приділяти в цьому питанні режимних обмеженням у виправних установах, що і зумовлюють специфіку проведення допиту, огляду місця події та обшуку [8, с. 228].

В. М. Щербанюк визначила тактичні аспекти призначення та проведення огляду місця події, допиту підозрюваного і свідків, а також слідчого експерименту. Як визначила вчена, ефективність огляду місця події значною мірою залежить від належної організації заходів, спрямованих на виявлення слідів втечі засудженого чи взятого під варту. Важливими чинниками є спосіб втечі, кількість та характер залишених слідів, а також професійна підготовка слідчого. Також важливим є своєчасне залучення необхідних фахівців, наприклад кінологів, і чітке дотримання процесуальних вимог та криміналістичних рекомендацій, що регулюють проведення цього виду слідчих

(розшукових) дій [69, с. 137]. Щодо слідчого експерименту, то тут авторка вказала про важливість ролі залученого спеціаліста у технічній фіксації ходу проведення слідчої (розшукової) дії [69, с. 173].

Д. Д. Русанівська у своєму дослідженні щодо розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи, запропонувала криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, як огляд, допит, обшук [53].

Я. С. Олійник звернувся до аналізу особливостей проведення огляду місця події, допиту, обшуку, освідкування [44].

Таким чином, підходи вчених до аналізу тих чи інших особливостей проведення слідчих (розшукових) дій пов'язані передусім із механізмом кримінально протиправної діяльності, її наслідками, слідовою картиною тощо. Узагальнення емпіричних даних, відображених передусім в обвинувальних вироках національних судів, дозволяють узагальнити, що найбільш поширеним кримінальним правопорушенням проти правосуддя притаманне проведення на стадії досудового розслідування таких слідчих (розшукових) дій, як допит та огляд, а також відібрання зразків для експертизи. Тому в межах цього підрозділу ми визначимо особливості участі спеціалістів в оглядах і допитах, що проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Спеціаліст залучається до кримінального провадження не тільки до безпосередньої участі в процесуальних діях, але і на етапах підготовки до їх проведення. Слід зауважити, що слушно вказала Ю. М. Чорноус про те, що під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій виникає потреба у вирішенні таких ключових організаційно-тактичних завдань, як:

1. Постановка мети та завдань слідчої дії, що передбачає:
 - чітке визначення цілей і шляхів їх реалізації;
 - розроблення плану проведення слідчої дії та визначення об'єкта тактичного впливу.
2. Аналіз вихідної ситуації:

- проведення комплексного аналізу слідчої ситуації у кримінальній справі;

- оцінка поведінки учасників процесу, зібраної доказової бази, оперативно-розшукової та орієнтуючої інформації.

3. Застосування криміналістичних методів, що включає в себе:

- використання прийомів рефлексивного мислення;
- прогнозування розвитку подій за допомогою криміналістичних методів;

- комплексне вивчення особистості учасників і багатоваріантне планування слідчих дій.

4. Визначення умов проведення:

- обрання місця, часу, дати та оптимального моменту для початку слідчої дії;

- оцінка необхідного часу для її проведення.

5. Підготовка учасників процесу:

- встановлення кола осіб, які братимуть участь у проведенні слідчої дії, та їхніх завдань;

- забезпечення явки учасників і контроль за виконанням ними поставлених завдань.

6. Гарантування безпеки:

- забезпечення захисту учасників процесу від можливих ризиків;
- захист речових доказів і слідів злочину від можливого знищення чи підробки.

- Розроблення тактики поведінки: визначення оптимальної тактичної лінії для слідчого та інших уповноважених осіб, залучених до слідчої дії.

7. Налагодження співпраці:

- організація взаємодії слідчого з іншими державними і правоохоронними органами, громадськими установами та фізичними особами;

- забезпечення ефективної комунікації в межах слідчого підрозділу;

- технічне забезпечення: планування та забезпечення використання

технічних засобів, таких як обладнання для фіксації ходу і результатів слідчої дії або пошукові інструменти;

- використання допомоги громадськості: передбачення можливості залучення громадськості до процесу розслідування і визначення форми їхньої участі. Ці завдання забезпечують комплексний підхід до підготовки та ефективного проведення слідчих (розшукових) дій, ураховуючи всі аспекти організації процесу [65]. На кожному з указаних етапів слідчий може залучити спеціаліста відповідного фаху чи спеціальності, якщо вважає, що така потреба дійсно виникне і участь останнього підвищить якість підготовки до процесуальної дії або якісно вдосконалисть рівень її проведення, сприятиме реалізації цієї слідчої (розшукової) дії.

Слід зауважити, що під час проведення слідчих (розшукових) дій залучення спеціаліста є обов'язковим у низці випадків, таких як:

- огляд місця події, якщо внаслідок події настала смерть особи – участь судово-медичного експерта або лікаря;
- допит неповнолітнього, якщо допитуваному ще не виповнилося 14 років – обов'язкова присутність педагога або психолога;
- допит, упізнання у режимі відеоконференції на етапі досудового розслідування – залучається спеціаліст-технік;
- відібрання біологічних зразків, що пов'язане з порушенням анатомічних тканин чи може заподіяти шкоду здоров'ю людини, здійснюється виключно за участю лікаря;
- залучення перекладача є необхідним у всіх випадках, коли учасник кримінального провадження не володіє мовою, якою здійснюється провадження у справ. Ці вимоги спрямовані на забезпечення належного процесу розслідування та захисту прав усіх його учасників.

Участь спеціаліста в огляді. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя типовим є проведення таких видів огляду, як огляд місця події, огляд документів, огляд комп'ютерних даних. Безпосередніми об'єктами огляду, як правило, стають:

- місце події (ділянка місцевості, службове приміщення певного органу, підприємства, установи, приміщення суду, службові кабінети правоохоронних органів, зали судових засідань, офіси адвокатів (захисників), приватна власність окремих осіб (квартири, будинки), відкриті ділянки місцевості тощо);
- документи (паперові документи у формі офіційних документів, процесуальних документів тощо)
- комп'ютерні дані (відомості з медіа, соціальних мереж, електронних систем, банків даних тощо).

Результати анкетування слідчих і дізнавачів продемонстрували, що огляд документів і комп'ютерних даних проводився у 87 % випадків (Додаток Б).

Під час проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліст виконує низку важливих функцій: «пізнавальну – виявляє, фіксує й вилучає докази; організаційну – використовує технічні засоби фіксації для роботи зі слідами; методологічну – визначає методи дослідження окремих слідів на місці вчинення кримінального правопорушення; роз'яснювальну – сприяє слідчому у виділенні ознак окремих слідів; координаційну – у випадку залучення групи або бригади спеціалістів погоджує свої дії з діями слідчого й інших спеціалістів щодо аналізу окремих слідів; посвідчувальну – засвідчує правильність аналізу окремих слідів та їх описання у протоколі; прогностичну – він передбачає можливу модель кримінального правопорушення; допоміжну – сприяє слідчому при описанні слідів» [24; 44, с. 140–142].

Спеціаліст у галузі комп'ютерної техніки залучається, якщо об'єктами огляду є: 1) радіоелектронні пристрої та електронні інформаційні системи (мобільні телефони, комп'ютери, ноутбуки); 2) пристрої для зберігання даних (флеш-накопичувачі, жорсткі диски, сервери); 3) комп'ютерні дані, передусім інформаційні системи, банки даних тощо.

У разі відсутності власника під час огляду електронних пристроїв, обов'язковою є фіксація дій за допомогою безперервного відеозапису. Це запобігає маніпуляціям сторони захисту щодо недопустимості використання результатів огляду як доказу. Під час огляду обладнання, за допомогою якого

поширено певні відомості, необхідно враховувати такі ризики:

1. Знищення інформації: зацікавлені особи можуть впровадити заходи для автоматичного видалення даних.
2. Спеціальні засоби захисту: у техніці можуть бути встановлені механізми, які при відсутності спеціального сигналу або коду автоматично знищують всю інформацію чи її критично важливі частини.
3. Інші засоби захисту: пристрої можуть бути обладнані додатковими механізмами, які ускладнюють або блокують доступ до інформації. Дотримання цих вимог та обережне поводження з електронними доказами є критично важливими для забезпечення достовірності результатів слідчих (розшукових) дій [45].

Вагому роль відіграє в огляді ще і спеціаліст-криміналіст. Категорія спеціалістів у галузі криміналістики є однією з найбільш затребуваних у процесі проведення оглядів. У практиці досудового розслідування Національної поліції України такими фахівцями зазвичай виступають працівники підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення, зокрема, спеціалісти-криміналісти та техніки-криміналісти. Основні завдання спеціаліста-криміналіста полягають у такому:

- наданні технічної допомоги, що включає фото- та відеофіксацію процесу огляду;
- у проведенні аудіо- та відеофіксації огляду, особливо, якщо місцем огляду є житло чи інше володіння особи (ч. 10 ст. 236 КПК України);
- виконанні оглядової, орієнтуючої, детальної та вузлової фотозйомки для фіксації доказів;
- проведенні вимірювань, складанні планів і схем, що забезпечує точність відтворення місця події та правильну фіксацію отриманих даних. Залучення спеціалістів-криміналістів дозволяє якісно задокументувати обстановку місця події, що є важливим для подальшого розслідування.

Якщо вчинено посягання на життя чи майно представників органів, які здійснюють або забезпечують правосуддя, то до участі в огляді може

залучатися кінолог зі службовим собакою. Участь останнього має на меті встановити напрями руху та пересування злочинця, його фактичне місцезнаходження (територіальне), а також може сприяти затриманню злочинця по гарячих слідах [16, с. 18].

Роль спеціаліста у слідчому експерименті. Найпоширенішою причиною залучення спеціаліста-криміналіста до слідчого експерименту є необхідність отримання технічної допомоги. Однак його участь не обмежується лише технічними аспектами, визначеними у ч. 2 ст. 240 КПК України. Спеціаліст також допомагає слідчому у вирішенні інших важливих завдань.

Основні функції спеціаліста під час слідчого експерименту представлені такими:

1) технічна – забезпечення фото- та відеофіксації, застосування спеціальних технічних засобів;

2) консультаційна – надання слідчому експертних порад щодо проведення експерименту;

3) довідкова – пояснення особливостей певних явищ або процесів;

4) інформаційна – допомога у правильному трактуванні отриманих результатів;

5) організаційно-технічна – участь у плануванні та координації дій під час експерименту. Хоча залучення спеціаліста значно підвищує ефективність слідчого експерименту, це не повинно розцінюватися як спосіб перекладання обов'язків на нього. Відповідальність за організацію, проведення, належну фіксацію та дотримання процесуальних вимог покладається безпосередньо на слідчого. Таким чином, взаємодія слідчого та спеціаліста має бути ефективною та збалансованою, що забезпечить якість та достовірність слідчого експерименту.

Спеціаліст є типовим учасником *відбирання зразків для експертизи*, таких як почерк чи голос, якщо у слідчого чи дізнавача немає відповідних навичок, а також учасником відбору біологічних зразків.

Отримання зразків для експертизи – це самостійна слідча (розшукова) дія,

яка має допоміжний характер і слугує забезпеченням проведення ідентифікаційних порівняльних досліджень. Ключові її особливості полягають у такому:

1. Виконує допоміжну та забезпечувальну роль у розслідуванні.
2. Полягає у відібранні матеріалів (біологічних, графічних, дактилоскопічних тощо) для проведення експертних досліджень.
3. У випадках, передбачених кримінальним процесуальним законом, може здійснюватися із застосуванням примусових заходів. Ця слідча (розшукова) дія є важливою складовою процесу доказування, оскільки забезпечує достовірність експертних висновків і сприяє встановленню істини у кримінальному провадженні.

Участь спеціалістів у допитах. Особливості організації та проведення допитів розкрито в працях В. П. Бахіна [2], В. К. Весельського [5], А. Ф. Волобуєва [10], В. В. Гірука [13], В. О. Гусевої [17; 18], І. А. Жалдак [22], В. С. Комаркова [31], В. О. Коновалової [32], О. М. Процюк [51], В. Ю. Шепітька [67] та ін.

У кримінальних провадженнях досліджуваного нами виду найчастіше допитуються підозрювані та свідки, тому слідчий, окрім встановлення важливих фактів, виконує й інші завдання:

- створює сприятливу психологічну атмосферу;
- встановлює контакт із допитуваним;
- усуває можливі прояви протидії розслідуванню;
- виявляє неточності у показаннях. Це свідчить про складність допиту як слідчої (розшукової) дії та підтверджує необхідність залучення спеціаліста. Його участь допомагає оптимально спланувати допит, підвищити його ефективність і виконати низку додаткових функцій.

Як зазначає Б. В. Романюк, спеціаліст своїми знаннями та навичками сприяє слідчому у:

- підготовці до допиту – надає консультації, допомагає визначити тактику допиту;

- характеристик аналізі біопсихічних особи – допомагає встановити психологічний контакт;
- обранні тактичних прийомів – визначає оптимальні методи психологічного впливу;
- тлумаченні спеціальних термінів – пояснює складні професійні поняття, що можуть бути незрозумілими слідчому;
- оцінці рівня обізнаності допитуваного – визначає, наскільки особа володіє спеціальними знаннями, наприклад, у сфері техніки чи зброї;
- методично правильному проведенні допиту – допомагає уникнути помилок;
- фіксації слідчої (розшукової) дії – бере участь у складанні планів, схем, психологічних портретів допитуваних [52, с. 237-238]. Таким чином, залучення спеціаліста не лише підвищує якість допиту, а й забезпечує його більш глибокий психологічний та методологічний аналіз, що сприяє об'єктивному встановленню обставин злочину.

Якщо звертатися до можливостей спеціаліста в галузі психології, то участь останнього може бути корисною для складання психологічного портрету особи, що стане в пригоді під час досудового розслідування, зокрема для визначення тактики проведення слідчих (розшукових) дій із залученням цієї особи [15, с. 104].

У випадках, коли допитувана особа не володіє мовою, якою ведеться кримінальне судочинство, до участі в допиті обов'язково залучається перекладач, права та обов'язки якого регламентовані ст. 68 КПК України. Найчастіше така ситуація виникає під час розслідувань злочинів, наприклад убивств, учинених іноземцями.

На слідчого покладаються певні обов'язки щодо залучення та перевірки перекладача, серед яких:

1. Перевірка особи та компетентності перекладача.
2. З'ясування стосунків між перекладачем і допитуваною особою для уникнення конфлікту інтересів.

3. Роз'яснення прав і обов'язків перекладача.

4. Попередження про відповідальність за завідомо неправильний переклад або безпідставну відмову виконувати обов'язки (ст. 384 КПК України).

Стосовно прав перекладача, то вони представлені такими, як:

- ставити уточнюючі запитання для забезпечення правильності перекладу;
- ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і вносити до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконаний переклад і компенсацію витрат, пов'язаних із участю в провадженні;
- клопотати про забезпечення безпеки у разі загрози, відповідно до чинного законодавства.

Як зазначають фахівці, перекладач може не лише виконувати функцію перекладу, але й використовувати окремі тактичні прийоми для підсилення ефективності допиту. За Б. В. Замулою, такі прийоми включають: «Створення враження обізнаності слідчого», «Демонстрація готовності допомогти», «Вираження щирості», «Актуалізація мотиву самоповаги допитуваного». Також перекладач, змінюючи тон голосу, гучність, жести чи міміку, може підкреслювати значення слів слідчого. Це відповідає як процесуальним, так і морально-етичним нормам, сприяючи створенню більш сприятливої атмосфери для допиту. Перекладач є не лише мовним посередником, а й активним учасником процесу, здатним сприяти встановленню контакту з допитуваним і забезпеченню результативності допиту.

Однією з важливих сфер застосування спеціальних знань є участь спеціалістів у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Вони залучаються на різних етапах цього процесу, зокрема під час підготовки заходів, фіксації отриманих результатів, їх документального оформлення, збереження, а також для подальшого аналізу зібраних матеріалів.

У цьому аспекті повністю погоджуємося з позицією В. О. Яремчук, яка

зазначає, що допомога спеціаліста у плануванні та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій має багато спільного з його участю в організації та плануванні слідчих (розшукових) дій [70, с. 100–108]. Водночас необхідно враховувати, що така діяльність має свої особливості. Насамперед спеціальні знання спеціалістів найчастіше використовуються на підготовчій та заключній стадіях негласних слідчих (розшукових) дій. Це відбувається у формі консультацій, спрямованих на вирішення питань, що потребують залучення фахових знань і практичних навичок [34, с. 201].

Висновки до розділу 2

Визначено, що типовими формами використання можливостей інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя, є такі:

- отримання матеріалів, зокрема, відеозаписів з відокремлених інформаційних систем (наприклад, системи «Безпечне місто»), які в подальшому можуть набути статусу документів і використані як доказ;
- отримання відомостей з інтегрованої міжвідомчої системи обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон «Аркан», зокрема, задля встановлення місцезнаходження громадян і, наприклад, обґрунтування рішення про оголошення розшуку цієї особи;
- здійснення перевірок різноманітних об'єктів за банками даних, розміщених в Інформаційному порталі Національної поліції України;
- отримання довідкової та консультативної інформації від працівників експертно-криміналістичних підрозділів, вибухотехнічної служби та судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;
- опрацювання звітності про діяльність Вищої ради правосуддя, реєстрів,

котрі ведуться нею (наприклад, опрацювання реєстру повідомлень суддів про втручання в їх діяльність може стати підставою для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань) та ін. Вважаємо, що з огляду на перспективність цих напрямів діяльності в контексті розслідування та доказування кримінальних правопорушень, ця проблематика потребує подальших досліджень.

З'ясовано, що менш поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань, аніж використання перевірок і можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення є проведення попередніх криміналістичних досліджень. Визначено, що для досліджуваних категорій кримінальних правопорушень типовими є попередні дослідження, що проводяться спеціалістом-криміналістом, зокрема в частині перевірки об'єктів, вилучених із місць подій, на підставі чого він може виявити факти збігу між ними, і вирішити таким чином низку тактичних завдань розслідування.

Наголошено на відсутності усталеної практики щодо використання поліграфу у розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. У контексті останніх змін, зокрема із прийняттям ДСТУ 9266:2023 «Судово-психологічна експертиза. Використання поліграфа», обґрунтовано позицію, що застосування поліграфу має здійснюватися і під час проведення психологічної експертизи.

Визначено, що для кримінальних правопорушень проти правосуддя нетипове проведення тактичних операцій, тому здебільшого сутність консультацій у цій категорії справ стосується особливостей призначення судових експертиз. Про це, зокрема, вказали 68% опитаних респондентів.

Аналітичний огляд наукових праць дозволив узагальнити, що консультаційну допомогу спеціалістів, як одну з форм використання спеціальних знань, вчені тлумачать і визначають по-різному. З'ясовано, що потреба у консультаціях під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя може виникнути на будь-якому етапі слідства. Формат консультацій може бути як усним, так і письмовим, однак найчастіше

реалізуються консультації в усній формі. Установлено, що необхідність у письмовій фіксації отриманої під час консультації інформації виникала лише у 4 % випадків.

На підставі аналізу емпіричних даних встановлено, що консультації найчастіше потрібні в таких випадках: при виникненні складнощів із призначенням багато об'єктних експертиз; для визначення інформації, яку необхідно повідомити експерту; під час формулювання запитань, що виносяться на розгляд експертизи; щодо можливостей проведення експертиз і підготовки матеріалів для цього; для з'ясування технічних можливостей конкретної установи, зокрема наявності потрібного обладнання та спеціалістів; для визначення об'єктів, які необхідно надати експерту для проведення якісного дослідження, а також порядку їх відбору тощо.

Установлено, що на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя притаманне проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит та огляд, а також відібрання зразків для експертизи. Розкрито тактичні особливості участі спеціалістів у згаданих слідчих (розшукових) діях.

Результати досліджень опубліковано в [14; 15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Алексєєв О. О., Алексєєва-Процюк Д. О. Правові умови проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1 (106). С. 96–109.
2. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 64 с.
3. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
4. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2014. 417 с.
5. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: Правник, 1999. 126 с.
6. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 12 квітня 2021 р. у справі № 577/5010/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96322479> (дата звернення: 29.10.2024).
7. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 19.04.2022 у справі № 521/5123/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104053266>.
8. Влад В. Ф. Методика розслідування втечі з місця позбавлення волі: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Ірпінь, 2022. 296 с.
9. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів. *Криміналістика XXI століття*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 лист. 2010 р.). Харків: Право. 2010. С. 110–113.
10. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. 28 с.
11. Вуйма А. Г. Використання висновку експерта, складеного за

результатами проведення судово-психологічної експертизи, у кримінальному судочинстві. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 61–64.

12. Вуйма А. Г. Застосування поліграфа як непроцесуальна форма використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи*: матер. міжнар. наук-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2021. С. 96–98.

13. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 250 с.

14. Гриценко В. В. Можливості інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності*: матер. круглого столу, проведеного у Харківському національному університеті внутрішніх справ (м. Харків, 12 грудня 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 44–47.

15. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102–105.

16. Гусєва В. О. Особливості розслідування вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (120). С. 16–27.

17. Гусєва В. О. Особливості тактики допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Вісник*

ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2018. № 2 (82). С. 221–226.

18. Гусєва В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. Вип. № 9. С. 34–40.

19. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 234 с.

20. ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза. Використання поліграфа. Загальні вимоги –Вперше». URL: <http://uas.gov.ua>.

21. Євдокіменко С. В. Форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні та судочинстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія*. 2016. № 2. С. 372–384.

22. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с.

23. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-09_09-2022-29-2-313.

24. Журавель В. А., Коновалова В. О., Авдєєва Г. К. Оцінка достовірності висновку судового експерта: світові практики та українські реалії. *Науковий юридичний журнал*. 2021. Том 28, № 2. С. 252–261.

25. Журавель В. А. Формування та розвиток окремих криміналістичних теорій (учень). *Право України*. 2021. № 8. С. 65–76.

26. Зеленський С. М., Ткаченко І. С. Процесуальні та криміналістичні вимоги щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 46–52.

27. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 16.03.2020

№ 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20>.

28. Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113–119.

29. Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 121–125.

30. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2 (33). С. 112–123.

31. Комарков В. С. Тактика допроса: учеб. пособ. Харьков, Юрид. ин-т, 1975. 65 с.

32. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія: навч. посіб. Харків: Консум, 1999. 157 с.

33. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 21 с.

34. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: монографія. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 412 с.

35. Крицька І. О. Допустимість застосування поліграфа у діяльності органів, що проводять досудове розслідування (в Україні та зарубіжних державах). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2013. Випуск 5. Том 2. С. 115–119.

36. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Діпропетровськ: ДДУВС, Ліра ЛТД. 2008. 168 с.

37. Ласунова С. В., Морозова Т. Р., Тамакова Т. А. До проблеми ймовірності результатів судової психологічної експертизи з використанням поліграфа. *Вісник ОНДІСЕ*. 2024. № 16. С. 38–48.

38. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6–1. Т. 2. С. 192–195.

39. Линник О. В. Специфіка застосування результатів психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 5. Т. 4. С. 62–66.

40. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. Київ: Освіта України. 2012. 394 с.

41. Мотлях О. І. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. Т. 1. № 27. С. 31–44.

42. Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 118. №1. С. 58–66.

43. Наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15#n353>.

44. Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2021. 239 с.

45. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням у мережі Інтернет забороненого контенту : метод. рек. / [О. М. Стрільців, В. В. Крижна, О. В. Максименко та ін.] ; за заг. ред. Ю. Ю. Орлова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 80 с.

46. Пашнєв Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 228 с.

47. Перепелиця С. І. Місце спеціальних знань спеціаліста у

розслідуванні злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. *Наукові перспективи*. 2024. №2 (44). С. 1195–1205.

48. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 197 с.

49. Пиріг І., Журавель О., Калашник А. Використання інформаційних технологій і спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 241–247. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-241-247>.

50. Плетенець В. М. Використання можливостей інформаційного забезпечення в подоланні протидії досудовому розслідуванню. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1 (120). С. 239–244.

51. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 224 с.

52. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посіб. Київ: Видавничий Будинок «Аванпост-Прим». 2010. 304 с.

53. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

54. Сергєєва Д. Б. Доказове значення результатів використання поліграфа у досудовому розслідуванні. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика. Київ: Освіта України, 2017. 199 с.

55. Скрябін О. М. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Вип. 1. Т 3. С. 189–194.

56. Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Застосування спеціальних знань при виявленні і розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1. С. 27–38.

57. Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Криміналістична діяльність судово-експертних установ: Концепція впровадження в Україні. *Teisė*. 2022. Т. 124. С. 67–80.
58. Хабло О. Ю., Максименко О. В., Кубарєва О. В. Аксіологічні засади кримінального провадження при дотриманні балансу державних та приватних інтересів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 387–391. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/93>
59. Хоша В. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №10. С. 682–685.
60. Хоша В. В. Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 41–62.
61. Христова Ю. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 10 (38). С. 317–329. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-317-329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329).
62. Чернявський С. С. Використання поліграфічних технологій під час досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ: Хай Тек Прес, 2013. С. 19–21.
63. Чернявський С. С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 7–11.
64. Четвертак Д. Ю. Методика розслідування приховування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 218 с.
65. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.
66. Шаповалов В. О. Методика визначення психологічних ознак

достовірності/недостовірності показань у юридичній практиці : метод. посіб. Київ : Кафедра, 2012. 92 с.

67. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посіб. Харків : КримАрт, 1998. 36 с.

68. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел. 1999. 78 с.

69. Щербанюк В. М. Розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варті: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2021. 231 с.

70. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 100–108.

71. Khablo O., Svoboda I. International standards for the application of the presumption of innocence in criminal proceedings. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 1 (Том 29). С. 55–65. DOI: 10.56215/naia-herald/1.2024.55.

72. Mohilevskyi L., Husieva V., Perlin S., Chycha R., Shynkarenko I. Determinants and methods of diagnosing criminal proceedings participants false testimony in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. №11 (51). P. 71–79.

73. Udalova L. D., Khablo O. Yu. Ensuring state, public, and personal interests in criminal proceedings under martial law or a state of emergency. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Том 12. № 4. С. 17–28. DOI: 10.56215/04221204.17.

РОЗДІЛ 3

ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО УЧАСТІ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

3.1. Призначення почеркознавчої експертизи

Питання застосування спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя поки що не стали об'єктом комплексних досліджень. Водночас окремі аспекти цього криміналістичного вчення вже знаходили відображення в юридичній літературі. Зокрема, у роботах С. О. Книженко, яка неодноразово підкреслювала важливість проведення судових експертиз у розслідуванні правопорушень цього типу [37; 39]. К. А. Романаускас окреслила проблеми призначення судових експертиз під час розслідування випадків надання неправдивих показань свідком і потерпілим. У роботі Д. Д. Русанівської досліджено правові засади використання спеціальних знань у процесі розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи [53, с. 192–200]. Більшість кримінальних правопорушень досліджуваної групи залишаються недостатньо вивченими як у теоретичному аспекті, так і в контексті праксеологічних засад їх розслідування. Особливо це стосується проблемних питань використання спеціальних знань, таких як призначення експертиз і використання отриманих висновків у процесі доказування.

Завдання використання можливостей експертних досліджень набуває особливої актуальності, ураховуючи необхідність підтвердження показань свідків (зокрема, тих, хто став очевидцем погроз чи висловлювань, спрямованих на перешкоджання діяльності судді) під час судового розгляду. Тривалість розгляду судових справ, яка іноді перевищує 5 років, як, наприклад, у справі, що розглядалася Амур–Нижньодніпровським районним судом міста

Дніпропетровська [7], в умовах сучасного державно–політичного розвитку вимагає збирання великої кількості доказів, зокрема, письмових. Особливу роль серед них відіграють висновки експертів, які залишаються об’єктивними та не втрачають своєї доказової сили з часом, що дозволяє досліджувати їх під час судового засідання. Масштабна міграція українців, ракетні й інші обстріли з боку країни–агресора, вказують на наявність ризиків, що можуть унеможливити допити свідків у майбутньому. Це підкреслює необхідність збирання додаткових доказів, що забезпечуватимуть ефективний процес доказування навіть за умов обмеженої доступності свідчень [27, с. 103].

Відповідно до профільного Закону «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [52].

Проведення експертного дослідження доручається суб’єктам судово–експертної діяльності, які на підставі своїх спеціальних знань формують самостійне джерело доказу у вигляді висновку експерта, тобто «докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи»[42].

Спеціальні знання судових експертів зазвичай використовуються у кримінальному судочинстві з метою доказування, охоплюючи такі напрями, як збирання (формування) доказів, їх дослідження, оцінку та перевірку. Висновок експерта має багатоаспектне значення:

1. Кримінально–правове значення – враховується при кваліфікації злочинних дій та впливає на їх правову оцінку.
2. Кримінальний процесуальний аспект – забезпечує збирання нових доказів, перевірку фактів та обставин, формування доказової бази й обґрунтування процесуальних рішень.
3. Криміналістичне значення – сприяє розробці та перевірці слідчих версій, моделюванню механізму протиправних дій, подоланню протидії

розслідуванню, обґрунтуванню тактичних рішень слідчого, а також ідентифікації осіб і предметів.

4. Кримінологічне значення – дозволяє встановити обставини, які сприяли вчиненню злочину, і таким чином сприяє попередженню подібних правопорушень [66, с. 422–423; 71, с. 257, 258]. Ці аспекти засвідчують важливість експертних висновків у забезпеченні ефективності розслідування та судового розгляду. Таким чином, призначення експертизи під час розслідування сприяє розв’язанню низки запитань, водночас обґрунтованим є її проведення лише для вирішення питань, що виходять за межі професійної компетенції органів досудового розслідування.

Погоджуємося з В. В. Хошею про те, що об’єктивізація судочинства багато в чому залежить від його належного забезпечення засобами використання спеціальних знань для досягнення юридичних цілей у певній процесуальній формі. Найпоширенішою й найефективнішою формою використання цих знань є судова експертиза – регламентована законодавством процесуальна дія, сутність якої полягає у дослідженні експертом за дорученням суду наданих у його розпорядження матеріалів справи (провадження) із метою встановити фактичні дані, які мають суттєве значення для розв’язання поставлених завдань. За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законодавством джерел доказів [64; 65, с. 52].

Вивчення текстів окремих кримінальних проваджень і вироків дозволяє дійти висновку, що лише в окремих випадках для доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, використання висновків експертів є характерним у справах цієї групи кримінальних правопорушень. Процес доказування більшості таких злочинів зазвичай не потребує вирішення завдань, які виходять за межі професійної компетенції сторони обвинувачення. Однак у випадках, коли механізм кримінальної діяльності є складним або нетиповим, залучення експерта для проведення експертизи стає усталеною практикою. Найчастіше експертизи призначаються під час розслідування таких злочинів, як

завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу тощо.

Серед найбільш поширених видів експертиз слід виокремити почеркознавчу експертизу. Відповідно до проведеного нами аналітичного огляду почеркознавча експертиза призначалася у 24% кримінальних проваджень (Додаток А), найчастіше у кримінальних провадженнях: 1) за фактами завідомо неправдивого повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України); 2) у справах щодо введення в оману суду чи іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України).

Рідше, однак також мають важливе значення висновки експертів, складені за результатами проведення почеркознавчих досліджень, у справах щодо: завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту чи тримання під вартою; притягнення особи, завідомо невинної, до кримінальної відповідальності; втручання в діяльність судових органів; погрози щодо судді чи народного засідателя, захисника або представника особи; невиконання судового рішення; незаконних дій стосовно майна, на яке накладено арешт, заставленого майна чи майна, що описано або ж підлягає конфіскації; умисного невиконання угоди про примирення чи про визнання винуватості; не проходження програми для кривдників; порушень правил адміністративного нагляду та ін.

Грунтовно дослідженням проблематики судового почеркознавства займалися та продовжують займатися Л. Ю. Ароцкер, М. В. Салтевський, Н. І. Клименко, Н. О. Комісарова, С. Й. Гонгало, О. В. Шведова, Є. Ю. Свобода та інші.

Дисертаційні дослідження, предметом яких стали питання проведення почеркознавчих експертних досліджень, провели Е. О. Івакін (2002), С. Г. Качурін (2006), Т. Ю. Копильченко (2010), В. А. Іщенко (2012), Д. В. Мельник (2012), М. А. Грига (2016) та ін. Вважаємо за потрібне здійснити аналіз окремих важливих авторських позицій.

Е. О. Івакін визначив, що почерк є індивідуальним та динамічно стабільним зорово–руховим образом, який є втіленням особливостей графічної техніки письма. Він реалізується через систему рухів, що формують рукопис. Властивість почерку реагувати на різноманітні психофізіологічні фактори проявляється тоді, коли зміни умов письма стають настільки значними, що механізм письма не здатен адаптуватися в процесі виконання рухів. У таких випадках порушується автоматизований, звичний процес письма, і в почерку з'являються зміни, які виходять за межі звичайної варіаційності. Коли ресурси варіаційності вичерпуються, система письма перестає компенсувати вплив «збиваючих» факторів, що призводить до втрати певних її властивостей. У результаті ці властивості набувають нової форми прояву, проте це не означає, що в системі виникають принципово нові характеристики. Судово–почеркознавча експертиза, яка діагностує події, що вже відбулися, спирається на об'єктивні дані конкретної ситуації, зібрані у вигляді симптомокомплексу. У контексті почеркознавства такими «симптомами» є зміни у властивостях письма (тобто діагностичні ознаки), які вказують на порушення механізму письма під впливом певних чинників. Таким чином, почеркознавчий аналіз дозволяє встановлювати характер і причини змін у почерку, ґрунтуючись на їх об'єктивних проявах [35, с. 147–150]. Отже, автор ґрунтовно підійшов до визначення особливостей динамічної сталості почерку та його властивостей, зумовлених гнучкістю динамічного стереотипу, що дозволяють пристосовуватись до умов письма, котрі не є статичними.

С. Г. Качурін досліджує процесуальні, організаційні та тактичні положення проведення судово–почеркознавчої експертизи. На підставі проведених наукових пошуків науковець резюмував,

Судова експертиза є однією з форм слідчої діяльності, оскільки її результати, які становлять фактичні дані у справі, отримуються за допомогою спеціальних знань. Метою такої експертизи є формування доказової бази для встановлення істини у справі. Проведення судової експертизи складається з трьох ключових етапів: 1) підготовки та призначення експертизи; 2) проведення

експертного дослідження; 3) аналізу, оцінки та перевірки висновку експерта. Етап підготовки почеркознавчої експертизи включає комплекс процесуальних, організаційних, технічних дій і тактичних прийомів, які спрямовані на збирання матеріалів для дослідження. Особливе значення надається збиранню порівняльних зразків почерку. Одним із ключових тактичних принципів підготовки є тісна співпраця слідчого зі спеціалістом–почеркознавцем, що забезпечує коректність і повноту зібраних матеріалів. Також автор наголосив на можливості вчинення протидії проведенню дослідження, під якою він сформулював умисну діяльність або бездіяльність зацікавлених осіб, що здійснюється як до виявлення злочину, так і після початку його розслідування, основною метою якої є створення перешкод у збиранні об'єктів, які направляються на експертизу, щоб завадити встановленню істини у кримінальній справі [37, с. 69–70]. Отже, автор акцентував на ефективності проведення судової експертизи залежить від ретельності її підготовки, взаємодії між слідчими та експертами, а також подолання спроб протидії, які можуть вплинути на результати дослідження.

Т. Ю. Копильченко займалася розробленням теоретичних засад розуміння експертних помилок у почеркознавчому дослідженні, можливостей їх виявлення та вивчення, формулюванням рекомендацій щодо їх запобігання та усунення. Авторка дійшла висновку, що експертна помилка у почеркознавчому дослідженні – це ситуація, коли висновок експерта–почеркознавця, який має бути об'єктивним відображенням проведеного дослідження, не відповідає дійсності. Така помилка виникає внаслідок неправильних дій або міркувань експерта, що спотворюють процес аналізу та його результати.

Основні причини виникнення експертної помилки, як з'ясувала вчена полягають у:

- недотриманні законів логіки: експерт може зробити висновки, які суперечать принципам логічного мислення, що веде до хибного аналізу;
- порушенні вимог законодавства, це може включати недотримання встановлених процедур або нехтування правовими нормами, що регламентують

процес експертизи;

- непослідовність у застосуванні методик, помилка може виникнути, якщо експерт порушує порядок або етапність виконання рекомендованих процедур під час дослідження об'єктів;

- неправильне застосування методик, використання інструментів, методів або підходів, які не відповідають конкретним умовам чи об'єктам дослідження, також призводить до помилок;

- недостатня обізнаність експерта. брак знань, досвіду чи кваліфікації у конкретній галузі може стати вирішальним фактором у формуванні неправильного висновку [40, с. 178]. Таким чином, експертна помилка є наслідком суб'єктивних недоліків у роботі експерта, що можуть вплинути на якість і достовірність результатів судово–почеркознавчої експертизи.

В. А. Іщенко предметом свого дослідження обрав питання становлення та розвитку почеркознавства. Науковцем досліджено генезу формування почеркознавства, визначено основні етапи його становлення та розвитку від донаукового накопичення емпіричних даних до формування його у окрему підгалузь криміналістики. Окрім цього, ним виявлено активно розроблювані напрями у наукових дослідженнях, пов'язані з почеркознавством та визначено, яким напрямом у почеркознавстві раніше не приділялася достатня увага [36, с. 166–167].

Також деякі питання та проблеми призначення почеркознавчих експертиз останнім часом ставали предметом дослідження Г. С. Бідняк [1], С. Ф. Брюхань [4], Н. В. Воробйової та В. Л. Валуєва [20], Д. І. Гайдамакіної зі співавторами [23], Р. О. Довжаниці [30], А. В. Забути та Ю. Ю. Лилової [34], О. Л. Русової [54], О. Ю. Савчука [55], Н. Сиротенко зі співавторами [56], Л. С. Тальянчук [60], С. А. Тюленєва [62], Т. В. Юзишиної [67] та ін.

Почеркознавча експертиза є важливим інструментом у розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. Предмет цього дослідження охоплює фактичні дані, що стосуються розв'язання завдань у сфері аналізу почерку на підставі застосування спеціальних методик. Ці дані можуть

служувати доказами у кримінальних провадженнях, судових та інших справах [46, с. 3].

Можливості почеркознавчої експертизи полягають у тому, що вона дозволяє встановити авторство або автентичність документів, які мають значення для справи, тобто має на меті встановити виконавця: 1) рукописного тексту; 2) обмеженим за обсягом рукописних записів (літерних і цифрових); 3) підпису; 4) чи написані декілька текстів (підписів) однією особою чи різними [47]. Таким чином, основним завданням цієї експертизи є визначення, чи належить рукописний текст чи підпис конкретній особі.

Також експертиза дає змогу вирішити і неідентифікаційні завдання (діагностичні та класифікаційні), серед яких: 1) виявити зміни у почерку, які могли виникнути внаслідок фізичних або психологічних впливів, наприклад, стресу чи хвороби; 2) установити зміни у почерку через тимчасові зовнішні зміни (у зв'язку із незвичним триманням засобу для писання, незвичною позою, обмеженням зорового контролю тощо); 3) визначити тимчасові внутрішні зміни, зокрема, алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; 4) встановити штучні зміни, тобто всілякі викривлення письма зміненими рухами (виконання рукопису в межах скорописних форм літер, імітація друкарського шрифту, наслідування почерку іншої особи, виконання тексту рукою, незвичною для звичного письма виконавця); 5) з'ясувати стать виконавця запису, а також належність його до певної групи за віком тощо [47]. У досліджуваних нами кримінальних провадженнях актуальним і типовим неідентифікаційним завданням є визначення імітації підпису або спотворення тексту – вирішувалося у 54 % проваджень, в яких призначалася почеркознавча експертиза (Додаток А).

Експертиза проводиться шляхом детального аналізу оригіналів документів та порівняння їх із зразками почерку чи підпису особи. Це дозволяє запобігти маніпуляціям із документами і забезпечити об'єктивність розслідування та судового розгляду. У виняткових випадках може проводитися дослідження і за копіями документів, однак для цього слід довести

об'єктивність неможливості отримання оригіналів.

Об'єктами почеркознавчої експертизи у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя найчастіше є:

- матеріали кримінальних проваджень (63%);
- інші офіційні документи, які містять підпис підозрюваного чи обвинуваченого (37 %) (Додаток А). Обов'язкова вимога, що висувається стосовно них є наявність почеркового матеріалу в оригіналі документу, що відобразили ознаки почерку певної особи в достатній кількості.

До матеріалів кримінальних проваджень, які, здебільшого направляються на експерте дослідження, у досліджуваних нами кримінальних провадженнях, належать: «заява про вчинення кримінального правопорушення, матеріали кримінальних проваджень, зокрема протоколи допитів потерпілих і свідків, інші офіційні документи в яких міститься підпис особи або складений нею рукописний текст тощо» [26, с. 157–160].

Рукописні записи або підписи (які і стають об'єктами дослідження), найчастіше підлягають дослідженню під час розслідування злочинів проти правосуддя з метою ідентифікації особи, яка їх виконала. Наприклад, у справі, що розглядалася Підволочиським районним судом Тернопільської області, об'єктом експертизи став протокол допиту свідка, який згодом набув статусу підозрюваного. Встановлено, що свідок, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за надання неправдивих показань, надав суду завідомо недостовірну інформацію. Зокрема, він категорично заперечив факти здійснення ним вантажних перевезень дров на прохання обвинувачених та знайомства з ними. Під час допиту у суді він також заперечив свої попередні показання, надані 26 серпня 2020 року в ході досудового розслідування, і надав суду неправдиві відомості щодо обставин і факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченими [16]. Об'єктом дослідження в цій справі був протокол допиту свідка, отриманим із матеріалів кримінального провадження в якому особа і надала неправдиві показання.

У справі, розглянутій Могилів-Подільським міськрайонним судом

Вінницької області, об'єктами почеркознавчої експертизи були: письмова згода, надана від імені обвинуваченої на укладення договору про відчуження майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності, датована 15 жовтня 2007 року, зареєстрована у реєстрі під №1709 та посвідчена приватним нотаріусом Могилів-Подільського нотаріального округу Вінницької області; а також технічна копія зазначеної згоди [15]. Необхідність у проведенні почеркознавчої експертизи у згаданій справі виникла через те, що обвинувачена, будучи попередженою про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК України, свідомо здійснила завідомо неправдиве повідомлення про вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Вона достовірно знала, що факт злочину не мав місця, але, розуміючи протиправність своїх дій, заявила про нібито незаконне отримання права власності на її частку у спільній сумісній власності. Заявлене правопорушення, за її твердженням, полягало у підробленні офіційних документів. Спростувавши факт підробки документів, слідчі під час досудового розслідування фактично підтвердили наявність факту завідомо неправдивого повідомлення заявниці про вчинення щодо неї кримінального правопорушення [15]. Таким чином органи досудового розслідування спростували факти, на які посиалася обвинувачена, як на обставини вчинення стосовно неї кримінального правопорушення.

У випадках, коли свідок відмовляється від раніше наданих показань, змінює повідомлені під час проведення слідчих (розшукових) дій дані, викривляє окремі обставини і факти або стверджує, що не підписував жодних документів, на почеркознавчу експертизу передаються протоколи процесуальних дій, проведених за його участю. Наприклад, у справі, розглянутій Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області, було встановлено, що свідок, допитаний у залі судового засідання (який згодом набув статусу обвинуваченого), під час досудового розслідування зазнавав тиску з боку працівників правоохоронних органів та підписував порожні аркуші паперу. При цьому під час судового розгляду свідок надав начебто правдиві показання. Незважаючи на те, що обвинувачений не визнав своєї вини

у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК України, його вина була повністю доведена зібраними під час досудового розслідування доказами, оголошеними в суді документами та показаннями свідка сторони обвинувачення [17]. Отже, для спростування факту підроблення чи зміни або імітації підпису учасника слідчої (розшукової) дії в процесуальних документах необхідно було провести аналіз підпису, зазначеного в графі повідомлення про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, відповідно до ст. 384 Кримінального кодексу України. Це дозволить засвідчити факт обізнаності особи про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивої інформації та підтвердити або спростувати достовірність підпису [12] для вирішення інших завдань, пов'язаних з підробкою підпису або встановленням достовірності процесуальних документів, призначається почеркознавче дослідження. Це дослідження дозволяє експертам встановити, чи є підпис в документі справжнім або підробленим, а також допомагає виявити можливі зміни в почерку, що можуть свідчити про наявність маніпуляцій чи підробки.

Формулювання запитань, котрі можуть бути винесені на розв'язання експерта, закріплено в Науково-методичних рекомендаціях із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Серед них, зокрема, такі:

«Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?» [47].

Про проведення почеркознавчої експертизи стороною обвинувачення складається відповідна постанова, назва якої практичними підрозділами формулюється по-різному. Правозастосовною та експертною практикою розроблено ряд рекомендацій, що визначають тактику підготовки до проведення експертного дослідження, недотримання яких прямо чи опосередковано впливає на вирішення експертних завдань, а також рекомендації щодо проведення такого дослідження.

Обов'язковому викладенню у постанові про призначення почеркознавчої експертизи підлягають:

1. Обставини справи, з'ясовані на момент призначення експертизи.
2. Порядок збирання та відбору матеріалів, які направлятимуться на дослідження.
3. Текст, фрагмент тексту, цифровий запис чи підпис, який підлягає дослідженню.
4. Реквізити документа, в якому розташований рукописний запис.
5. Межі, графа, рядок документа, на яких розміщено рукописний запис, що і стане предметом дослідження.

Якщо рукопис не містить реквізитів, таких як лінії чи інші визначення місця розташування, слідчий вказує:

- початкові і завершальні слова запису, який необхідно дослідити;
- для дослідження фрагменту рукопису вказується його словесний зміст і місце розташування в тексті.

У разі, коли експертному дослідженню підлягає підпис, виконаний від імені вигаданої особи, це повинно бути чітко зазначено в постанові про призначення експертизи. У постанові або безпосередньо в формулюванні

питання слід зазначити, що підпис належить особі, якої не існує або яка не має реального юридичного статусу. Це дозволить експерту врахувати цей факт під час проведення дослідження та врахувати можливі особливості виконання такого підпису, що можуть вплинути на результати експертизи.

Якщо на експертизу направляється підпис, то у постанові зазначається:

- зазначається прізвище особи, від імені якої підпис зроблено;
- вказується точне місце підпису в документі, зокрема, рядок, графа, попередні слова тощо.

Обов'язковому викладенню в постанові про призначення почеркознавчої експертизи підлягають:

- умови виконання досліджуваного документа або зразків;
- стан виконавця документа (підпису) на момент виконання рукопису;
- можливі захворювання після виконання спірного рукопису, які могли вплинути на зміни почерку (наприклад, захворювання очей, рук, психічні або нервові розлади). Ці дані важливі для забезпечення точності та обґрунтованості висновків експерта.

Окрім цього, забезпечення ефективного проведення почеркознавчої експертизи значною мірою зумовлено наданням інформації про особу, яка виконала досліджуваний почерковий матеріал. Це передбачає врахування таких аспектів:

1. Стану здоров'я виконавця: необхідно надати дані про стан здоров'я особи, зокрема наявність будь-яких захворювань нервової системи. Особливо це стосується захворювань органічного характеру, що виникають внаслідок анатомічних пошкоджень тканин або функціональних порушень нервової системи. Такі порушення, які мають нейродинамічний характер, повинні бути підтверджені відповідною медичною документацією. Як докази таких фактів можуть бути медичні картки, історії хвороби, довідки чи інші офіційні документи, які фіксують стан здоров'я виконавця.

2. Умов виконання документа: важливо надати інформацію про

обставини, за яких був виконаний досліджуваний документ. До таких обставин належать: незвичне положення тіла під час письма (наприклад, написання тексту в лежачому чи нахиленому стані), характер освітлення в момент виконання запису (наприклад, слабе або надмірне світло), використання незручного чи незвичного письмового інструмента або його нетипове тримання. Надання цих відомостей сприяє точнішому аналізу досліджуваних матеріалів та підвищує якість і достовірність висновків судово–почеркознавчої експертизи [56, с. 142; 58; 62, с. 34–35].

Разом із документом із рукописним текстом чи підписом (цифрових записів), ініціатором проведення експертизи на дослідження надаються порівняльні зразки, зокрема, вільні, експериментальні чи умовно вільні зразки. Цьому питанню також слід приділити увагу, адже від правильності дій слідчого на цьому етапі залежить можливість вирішення експертних завдань.

Вільними зразками визначаються рукописні тексти, записи (як літерні, так і цифрові) та підписи, достовірно створені конкретною особою до моменту відкриття кримінального провадження. Наприклад, це може бути автобіографія особи, яку він складав при призначенні на роботу, підписи в офіційних документах (паспорті, військовому квитку, водійському посвідченні, пенсійному посвідченні тощо). Важливою умовою, що висувуються до них – відсутність будь–якого зв’язку із справою, за якою здійснюється провадження.

Умовно–вільними зразками є почерк і (або) підписи, виконані певною особою до відкриття провадження, але пов’язані з обставинами цієї справи, або ж ті, що були створені після відкриття провадження й можуть як стосуватися обставин справи, так і не мати до них відношення.

Експериментальними зразками є почерк і (або) підписи, виконані за вимогою органу чи посадової особи, яка призначила експертизу чи залучила експерта, і створені безпосередньо в межах проведення цієї експертизи.

Перед приєднанням вільних та умовно–вільних зразків до матеріалів кримінального провадження слідчий зобов’язаний пред’явити їх особі, чий почерковий матеріал або підпис підлягає ідентифікації. Після цього кожен

зразок необхідно позначити, вказавши, що це вільний зразок почерку чи підпису конкретної особи, вказати її прізвище, ім'я, по батькові, а також посвідчити це підписом слідчого. Це важлива процедура для забезпечення правильності та прозорості процесу, а також для запобігання маніпуляцій із доказами під час проведення експертизи.

У разі відсутності можливості пред'явити вільні чи умовно–вільні зразки, наприклад, через смерть особи або її від'їзд, перебування в зоні бойових дій тощо, слідчий може використовувати інші документи чи матеріали, на яких достовірно є рукописні тексти чи підписи цієї особи. Ці документи повинні бути належно засвідчені, щоб експерт міг на їх основі провести ідентифікацію виконавця досліджуваного почеркового матеріалу. Такий підхід дозволяє забезпечити належну правову процедуру навіть у випадку, коли фізична можливість зібрати зразки стає неможливою.

Експериментальні зразки почерку можуть бути отримані двома способами: під диктовку або шляхом самостійного вільного написання.

1. Під диктовку: виконавцю пропонується написати текст за диктуванням, причому диктується текст, який відповідає стилю написання цієї особи. Важливо, щоб диктування не впливало на природний процес написання, і текст був складений у звичному для особи стилі.

2. Самостійне вільне написання: виконавцеві пропонується написати будь-який текст без обмежень, зазвичай це просте вільне письмо, що дозволяє експерту отримати зразки, які найбільш відображають природний почерк. Ці зразки дозволяють експерту здійснити порівняння з іншими документами або підписами для ідентифікації виконавця чи визначення характерних рис (ознак) почерку.

Таким чином, за способом підготовки зразки класифікують на звичайні та спеціальні.

Об'єктивність і достовірність висновку експерта забезпечується за рахунок відповідності наданих на дослідження зразків низці вимог, зокрема: достовірності, достатності, відповідності (порівнюваності).

Достовірність наданих зразків означає абсолютну безсумнівність і точність встановлення зв'язку між конкретною особою та зразками почерку, які надаються для проведення почеркознавчої експертизи.

Достатність для порівняння визначається обсягом наданих зразків, який має бути таким, щоб дозволити експерту здійснити детальне, повне та всебічне порівняння всіх характерних ознак і властивостей, наявних у рукописі, тексті чи підписі, які підлягають дослідженню.

Відповідність об'єктам дослідження (порівнюваність) забезпечується шляхом порівняння зразків за кількома ключовими параметрами:

1. Мовою та писемністю документа: зразки повинні бути виконані тією ж мовою і тими ж символами, що і текст або підпис у досліджуваному документі.

2. Часом створення: зразки мають належати до того самого часово-історичного періоду або бути створені з мінімальним розривом у часі, що максимально наближає їх до моменту створення досліджуваного рукопису.

3. Матеріалами письма, способом та умовами виконання: зразки мають бути виконані за допомогою того ж письмового інструмента (олівець, перо, кулькова ручка тощо) та, по можливості, на схожому папері (враховуючи сорт і якість). Також важливо, щоб вони відповідали досліджуваному рукопису за темпом і стилем письма (наприклад, скоропис, стилізоване письмо), а в разі потреби – за специфічними умовами виконання (ліворучне письмо, наслідування друкарському шрифту тощо).

4. Типом, видом документа і його призначенням: зразки повинні відповідати типу і змісту досліджуваного документа. Наприклад, якщо для експертизи надається текст, написаний у видатковому ордері, то зразки також мають бути створені у видаткових ордерах аналогічного типу і змісту [46, с. 7]. Усі ці критерії є важливими для точного і надійного проведення судово-почеркознавчого аналізу.

Щодо обсягів наданих зразків, то вони мають відповідати певним вимогам стосовно кожного із наданих зразків, а саме:

1. Для вільних і експериментальних зразків встановлюються такі вимоги щодо обсягу:

- для буквеного тексту: необхідно надати щонайменше 15 аркушів із записами;
- для цифрового тексту: зразки повинні включати записи однозначних і багатозначних чисел разом із супутніми їм буквеними записами, загалом не менше 15 аркушів;
- для записів друкованими літерами: має бути не менше 15 аркушів стандартного формату.

2. До зразків підпису встановлюються такі вимоги:

- вільні зразки підпису: за можливості, необхідно надати щонайменше 15 документів, на яких є підписи.
- експериментальні зразки підпису: потрібно надати 5–8 аркушів, причому на кожному аркуші має бути від 20 до 30 підписів [46, с. 8]. Невиконання окреслених вимог є підставою для повернення матеріалів без виконання дослідження і без виконання завдання.

Отже, на етапі підготовки до призначення експертизи, слід приділити вагому увагу збиранню зразків для проведення експертизи. Також, як слушно вказує С. А. Тюленєв, обов'язковими умовами розв'язання завдань експертизи, яких слід дотримуватися під час підготовки до призначення почеркознавчої експертизи, є такі: «1) направлення на дослідження оригіналів документів; 2) додержання правил відібрання експериментальних зразків почерку, а також отримання умовно–вільних і вільних порівняльних зразків у достатній кількості та необхідної якості, безсумнівного походження; 3) надавати на дослідження експерта разом із об'єктами дослідження ще й інформацію про стан здоров'я виконавця підпису, записів, тексту тощо; відомості про безпосередні умови виконання досліджуваного документа; 4) сформульовані запитання мають бути чіткими, коректними й однозначними та ін.» [62, с. 37].

Підготовка до відібрання експериментальних зразків почерку та підписів включає два етапи:

1. Планування до виклику особи, яка перевіряється. На цій стадії складається план дій, що враховує мету та умови відібрання зразків, а також можливі труднощі, наприклад, відмову особи співпрацювати.

2. Проведення підготовчих заходів на місці відібрання зразків. Перед початком процесу, у присутності особи, яка перевіряється, уточнюються деталі проведення процедури, організовується робоче місце та перевіряється готовність необхідних матеріалів.

Робочий етап відібрання складається з чотирьох стадій:

1. Ввідна стадія: експерт пояснює особі, яка перевіряється, мету і порядок процедури, а також відповідає на можливі запитання.

2. Відібрання експериментальних зразків: особа виконує завдання, запропоновані експертом, у різних умовах, щоб забезпечити повноту отриманих даних.

3. Попереднє дослідження одержаних зразків. Експерт оцінює отримані зразки на відповідність меті дослідження, перевіряючи їхню якість та інформативність.

4. Додаткове відібрання: у разі потреби, експерт проводить повторне або додаткове відібрання зразків для усунення недоліків чи заповнення прогалин.

Системи тактичних прийомів відібрання зразків спрямовані на вирішення низки завдань: 1) встановлення обставин і умов створення рукопису, це дозволяє врахувати специфіку обставин, у яких був виконаний початковий документ; 2) одержання зразків у разі можливої відмови; 3) спілкування з особою та вплив на неї; 4) усунення протидії [37, с. 131–132].

Не можна оминати увагою в межах цього підрозділу типові помилки, які допускаються стороною обвинувачення (а інколи і стороною захисту) під час підготовки до проведення експертизи, її призначення, а подекуди і проведення. Їх важливо дослідити з метою формулювання рекомендацій задля унеможливлення розв'язання експертних завдань і вирішення тих, що мають вагоме значення для доказування окремих обставин кримінального

правопорушення.

При проведенні судово–почеркознавчої експертизи можуть виникати низка проблем, пов'язаних із оформленням та переданням матеріалів, що суттєво ускладнює або робить неможливим її проведення. Основні помилки та неточності включають:

1. Неправильне зазначення виду експертизи в постанові, наприклад, у постанові може бути вказано «графологічна експертиза» замість «почеркознавчої експертизи», що є некоректним, адже це два різних види дослідження.

2. Розбіжність назв у документах: назва експертизи в постанові про призначення може не збігатися з тією, що вказана у супровідному листі до експертного органу.

3. Різні номери кримінальних проваджень: у постанові про призначення експертизи та супровідному листі можуть бути вказані різні номери кримінальних проваджень, що створює плутанину.

4. Невірно зазначені реквізити документів, які направляються на дослідження: можуть бути неправильно вказані назва документа, його номер, дата, місце розташування рукописних текстів, записів або підписів, які є об'єктами дослідження.

5. Помилки в назвах матеріалів для порівняння, наприклад, замість терміну «вільні зразки» можуть бути вказані «довільні» або «умовно–довільні зразки», що суперечить встановленій класифікації.

6. Відсутність вказівок на розташування об'єктів у матеріалах кримінального провадження. У постанові може бути відсутнє зазначення конкретних аркушів і сторінок, на яких знаходяться об'єкти та зразки для порівняння.

7. Некоректне формулювання завдань для експерта. Наприклад, ставлять запитання, яке містить помилки або неточності: «Чи виконаний підпис у графі «Виконавець» напроти прізвища Іванов І. І. у наказі від 01.01.2020 № 3 іншою особою?» Або ж запитують про підпис у графі документа, яка фактично

відсутня.

8. Невідповідність вмісту конвертів, у яких розміщено об'єкт експертизи та порівняльні зразки. Вміст конвертів з об'єктами може не відповідати тому, що вказано в описі на конвертах, пакунках чи супровідних документах. У таких випадках складається акт про невідповідність, що фіксує проблему (Додаток А). Такі помилки свідчать про порушення процесуальних вимог і можуть негативно вплинути на результати експертизи, оцінки висновку експерта. Щоб уникнути подібних ситуацій, слідчі й особи, які готують матеріали для експертизи, повинні ретельно дотримуватися встановлених процедур і правил оформлення процесуальних та інших документів.

Отже, висновки експерта, складені на підставі проведення почеркознавчої експертизи, використовуються у доказуванні обставин кримінального правопорушення, що в сутнісному аспекті передусім пов'язано зі встановленням автора почеркового матеріалу та розв'язанням інших суттєвих завдань розслідування (тактичних і стратегічних).

3.2 Призначення експертизи відео-, звукозапису

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя виникає потреба у проведенні експертизи відео-, звукозапису. Проведення експертизи відеозвукозапису зумовлено необхідністю «об'єктивізації можливостей вирішення традиційного для криміналістики завдання – ідентифікації людини шляхом пред'явлення для впізнання звукозаписів голосу і мовлення підозрюваної особи» [49].

Як слушно зауважила О. І. Брендель, «цей вид експертизи, порівняно з іншими галузями та підгалузями криміналістики, переживає етап становлення, нарощування наукового та прикладного потенціалу. Дана галузь знань вивчає спеціальну групу слідів, а саме сліди звуку» [2, с. 44].

Грунтовну увагу проблематиці проведення експертиз відеозвукозапису присвятили в своїх дослідженнях О. І. Брендель [2], Х. В. Луценко та А. І. Роман [43], І. О. Струк та Ю. С. Харабуга [59], Т. О. Татарнікова [61] та ін., проте не розкрито вченими специфіки цієї експертизи в контексті кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Щороку значна кількість кримінальних правопорушень реєструється за фактами погроз, адресованих суддям, захисникам та представникам сторін. Часті випадки висловлення таких погроз змушують зазначених осіб документувати їх, що нерідко призводить до отримання звуко– та відеозаписів подій, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. З огляду на необхідність ідентифікації осіб, чиї голоси або зображення зафіксовано на цих матеріалах, а також перевірки автентичності записів, включно зі спростуванням можливого монтажу чи ознак інсценування розмов, призначається експертиза звуко– та відеозаписів. Крім того, експертному дослідженню можуть підлягати матеріали, отримані за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій [27, с. 103–104].

Об'єкти дослідження експертизи відеозвукозапису можуть належати до двох основних категорій:

1. Матеріальні об'єкти:
 - обладнання, технічні пристрої для відео– та звукозапису;
 - фізичні носії інформації.
 - Матеріалізовані об'єкти: відео– та звукозаписи, зафіксовані на фізичних носіях інформації.

У межах експертизи відео- та звукозапису виділяють дві основні групи досліджуваних об'єктів:

- а) аналогові відео- та звукозаписи, їх носії та пристрої фіксації;
- б) цифрові відео- та звукозаписи, їх носії, пристрої фіксації, а також метадані файлів цифрових записів.

Матеріали обох груп надають можливість досліджувати:

- зміст мовленнєвого тексту та обставини комунікативної ситуації (за

допомогою візуального, аудитивного, лінгвістичного та інструментального аналізу);

- засоби запису та канали комунікації (методами візуального, аудитивного та інструментального аналізу);
- кількість учасників спілкування, хто з ким говорить (діагностичне та ідентифікаційне дослідження);
- процесуальну коректність походження записів, зокрема автентичність, тип використовуваної апаратури, а також наявність чи відсутність ознак монтажу (інструментальний аналіз).

Дослідження відеозображення відеофайлу дозволяє встановити:

- об'єкти, зафіксовані в кадрі, та їх характеристики (у поєднанні з фототехнічною експертизою);
- події, які відображені на відеозаписі;
- дії, що відбуваються між фігурантами;
- чи одна особа, чи кілька осіб зафіксовані на записі (спільно з фотопортретною експертизою);
- відповідність відеозображення звуковій доріжці.

Предметом експертизи відео- та звукозапису є встановлення обставин (фактичних даних), які стосуються:

- пристроїв відео- та звукозапису;
- самих відео- та звукозаписів;
- мовлення людини, зафіксованого на матеріальному носії інформації.

Ці обставини визначаються судовим експертом із використанням спеціальних знань. У процесі дослідження матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації експерт застосовує відповідні методи та засоби для вирішення питань, поставлених перед експертизою.

«Основними завданнями експертизи відеозвукозапису є:

- установлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису;
- ототожнення особи за фізичними параметрами голосу;

– ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення» [47].

У кримінальних правопорушеннях проти правосуддя найчастіше виникає потреба в ототожненні особи за фізичними параметрами голосу та лінгвістичними ознаками усного мовлення.

До типових запитань, що виносяться на розв'язання експерта під час дослідження з метою ототожнення особи за фізичними параметрами голосу належать такі:

– Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази ними промовлені?

– Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

На дослідження щодо встановлення лінгвістичних ознак усного мовлення виносяться такі запитання:

– Чи зафіксовано мовлення особи на звукозаписі (зазначається носій та назва файлу)? Якщо так, то які слова й висловлювання промовлені саме нею?

– Чи зафіксовано у файлі (зазначається назва файлу) на часовому відрізку запису (зазначаються відрізок запису з год:хв:с по год:хв:с) мовлення особи? Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені цією особою?

– Чи зафіксовано у файлі (зазначається назва файлу) на часовому відрізку запису, що починається словами (зазначаються слова) і закінчується словами (зазначаються слова), мовлення особи? Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені цією особою?

– Однією чи різними особами промовлені слова й висловлювання, що зафіксовані на звукозапису, збереженому на носії (зазначається носій) в файлі (зазначається назва файлу)?

– Мовлення скількох осіб зафіксовано в досліджуваному звукозаписі (зазначається назва файлу)?

– Чи відповідає текстовий зміст розмови, який наведений в протоколі (зазначаються реквізити протоколу), змісту звукозапису цієї розмови (зазначається назва файлу)?

– Які особливості характерні для мовлення особи, що зробила анонімний

дзвінок?

– Чи є мовлення особи, зафіксоване у файлі (зазначається назва файлу), спонтанним чи підготовленим (вивченим напам'ять), читанням тексту тощо?

– Чи є в мовленні особи, зафіксованому у файлі (зазначається назва файлу) ознаки мовлення нерідною мовою?

– Чи є в мовленні особи, зафіксованому у файлі (зазначається назва файлу) ознаки, що дозволяють визначити її професію?

Для ототожнення особи за фізичними параметрами голосу, зафіксованого у фонограмі, експерту надаються порівняльні зразки у формі усного мовлення, зокрема діалогу або монологу. Такі зразки повинні відповідати наступним вимогам:

- бути записаними з достатнім рівнем гучності та якості;
- виконуватися на якісній апаратурі та з використанням носіїв, які відповідають встановленим стандартам і мають мінімальний термін експлуатації;
- бути мовно співставними з досліджуваними фонограмами;
- мати достатній обсяг – щонайменше 10 хвилин мовлення без значних пауз для кожної особи, чия мова підлягає ототожненню.

У разі необхідності для відбору зразків залучається спеціаліст. Окрім цього, експерту обов'язково надається протокол прослуховування фонограм із доданим роздрукованим текстом розмов.

Для ототожнення особи за лінгвістичними ознаками мовлення експерту надаються такі матеріали:

- Фонограма досліджуваної розмови, в якій, ймовірно, брала участь конкретна особа.
- Фонограма зразків усного мовлення цієї особи у формі спонтанного діалогу або монологу.

Для виявлення ознак читання тексту в мовленні особи експерту передаються зразки її читання текстів, зазвичай аналогічної тематики.

Зразки усного мовлення особи повинні відповідати таким вимогам:

- бути записаними мовою, яка збігається з мовою досліджуваного запису, та містити розгорнуті висловлювання;
- бути зафіксованими у формі запису високої якості, зробленого у відповідних акустичних умовах (уникаючи гулких приміщень, сторонніх шумів, одночасного мовлення кількох осіб тощо);
- мати достатній обсяг мовленнєвого матеріалу, який становить приблизно 5–10 хвилин мовлення особи. Окрім цього, експерту надаються протоколи з текстовим відтворенням змісту досліджуваних розмов.

Аналіз емпіричних даних свідчить, що однією з головних і найбільш значущих проблем у процесі підготовки матеріалів для призначення експертизи відеозвукозапису є підбір матеріалів, що передаються на дослідження. Особливу увагу в цьому контексті слід приділяти кількості об'єктів дослідження (носіїв інформації) та записів, котрі на них зафіксовані.

Варто зазначити, що в експертизі відеозвукозапису кожний об'єкт аналізується окремо. Якщо одна й та сама подія була зафіксована на декількох джерелах запису і всі вони надані для дослідження, обсяг роботи суттєво збільшується. Наприклад, якщо є декілька носіїв інформації, які зафіксували одну подію, то обсяг досліджуваних матеріалів може подвоюватися, потроюватися тощо залежно від кількості носіїв. Це, своєю чергою, збільшує строки проведення експертизи.

Правильна підготовка матеріалів для експертизи відеозвукозапису не лише полегшує роботу експерта та скорочує час, необхідний для виконання досліджень, але й гарантує відсутність клопотань експерта про надання додаткових матеріалів. Практика проведення судових експертиз відеозвукозапису свідчить, що ці записи можуть бути виготовлені безпосередньо у сфері діяльності правоохоронних органів, зокрема це записи інформації, яка надходить до чергових частин, записи, здійснені у процесі оперативно-розшукової діяльності, записи, які отримані після проведення слідчих (розшукових), найчастіше негласних, записи судових засідань тощо.

До таких матеріалів також належать записи, зроблені у порядку

службової діяльності підприємств, установ, організацій тощо. Наприклад, це можуть бути записи повідомлень служби екстреної медичної допомоги, ДСНС, працівників судів тощо. Іншою категорією є записи, отримані приватними особами з метою фіксування інформації для її використання у тлумаченні різних ситуацій, які є предметом попереднього слідства. Такі записи можуть використовуватися зацікавленими особами для доведення факту певної події, викриття особи, причетної до скоєння злочину, або для обґрунтування власного алібі. Такі матеріали можуть містити інформацію або відомості, що є корисними для слідства [3, с. 139].

Стосовно вимог до зразків усного мовлення диктора для проведення ідентифікаційних досліджень відео– та звукозаписів, то передусім висуваються такі:

1. Якість запису:

- аудіо– та відеозаписи зі зразками голосу та мовлення диктора фіксуються за допомогою сучасної спеціальної апаратури, що відповідає встановленим стандартам та має невеликий термін використання;
- для забезпечення високої якості запису файли мають мінімальну компресію та кодування у форматах «.wav», «.avi», «*.mkv».

2. Технічні засоби запису:

- перевагу слід надавати використанню тих самих технічних пристроїв (відеореєстраторів, відеокамер, диктофонів, телефонного чи радіозв'язку), які застосовувались при створенні досліджуваних відео– та звукозаписів;
- повинен бути збережений аналогічний взаємозв'язок усіх пристроїв і апаратів, а також усіх з'єднувальних ліній.

3. Технічні умови запису:

- відстань між мікрофоном і диктором/мовцем має становити 50–70 см, при цьому особа повинна знаходитися безпосередньо перед мікрофоном;
- необхідно уникати сторонніх шумів: гулу, відлуння (відбиття звукових хвиль від стін), сторонніх розмов, музики, звуків друку на клавіатурі, ремонтних робіт, шуму вулиці тощо.

4. Тривалість запису: зразки мовлення повинні бути достатньо тривалими, щоб забезпечити їх повноцінний аналіз.

5. Лексична відповідність: у записах бажано забезпечити наявність тих самих слів і фраз, що присутні у досліджуваному матеріалі.

– Розбірливість мовлення: мовлення повинно бути чітким і розбірливим, а відповіді на запитання мають бути розгорнутими.

6. Відповідність формі мовлення:

– форма мовлення повинна відповідати тій, що зафіксована у досліджуваному записі (наприклад, спонтанне мовлення, читання тексту, декламування напам'ять тощо);

– під час запису особу не слід переривати, їй необхідно надати можливість вільно висловлюватися, навіть якщо вона відхиляється від основної теми.

7. Максимальна відповідність ситуації: зразки повинні максимально відповідати мовленнєвій ситуації, а також емоційному стану особи, які були під час створення досліджуваного запису.

Також, як слушно зауважує В. О. Гусєва, перед призначенням цієї експертизи необхідно оцінити обсяг зібраного матеріалу на предмет його відповідності критеріям достатності та істотності. Це можна зробити під час огляду матеріалів, зокрема шляхом визначення назви файлу, носія, на якому він зберігається, та інших характеристик. У випадках, коли є велика кількість записів та об'єктів, зафіксованих на них, для забезпечення дотримання реальних строків експертизи слід виділити лише ті записи, які мають безпосереднє відношення до кримінального правопорушення. Крім того, для скорочення строків експертизи з тривалих записів доцільно вибирати лише окремі фрагменти для дослідження [28, с. 83]. Водночас слід зважати, що незначний обсяг мовленнєвого матеріалу може і не дозволяти з'ясувати участь конкретного громадянина у досліджуваних розмовах [19].

Під час підготовки експериментальних зразків слід зважати, що умовою створення експериментальних зразків усного мовлення є забезпечення їх запису

з використанням тієї самої апаратури, яка застосовувалася для створення оперативного запису. Це пов'язано з тим, що амплітудно–частотна характеристика тракту запису значно впливає на амплітудно–частотну характеристику мовленнєвого сигналу. Тракт запису слід розуміти як сукупність взаємопов'язаних апаратів і пристроїв, що використовуються під час запису. Тобто обов'язковою умовою є застосування ідентичних апаратів і пристроїв, таких як мікрофон, диктофон, телефонний канал зв'язку тощо, з дотриманням того ж формату запису. У разі неможливості виконання цих умов, наприклад, через відсутність початкового мікрофона або диктофона, слід використовувати апаратуру аналогічного типу або пристрої вищого класу складності. При цьому обов'язковим є використання виносного мікрофона, що є основним правилом для запису зразків мовлення, навіть якщо застосовується відеокамера. Якщо запис здійснюється за допомогою цифрового пристрою, важливо використовувати той самий формат стиснення сигналу, частоту дискретизації та рівень квантування, що й під час створення оперативного запису [45].

Після підготовки порівняльних зразків, перед завершенням слідчої (розшукової) дії звукозапис повністю відтворюється для учасників цієї дії. Усі висловлені ними зауваження і доповнення вносяться до протоколу. На дослідження експерту передається не лише експериментальний зразок, але й протокол слідчої (розшукової) дії. У випадках, коли з певних причин неможливо отримати експериментальні зразки мовлення, допускається використання записів раніше проведених слідчих (розшукових) дій, у тому числі відеозаписів або інших записів, що не мають прямого зв'язку з розслідуваною справою, але були вилучені у процесуальному порядку. Однак такі матеріали можуть обмежити чи ускладнити дослідження.

Якщо порівняльність виготовлених зразків виявиться низькою, результати ідентифікаційних досліджень можуть бути лише ймовірними або експерти можуть дійти висновку про неможливість проведення дослідження [57]. Досліджувані записи, як речові докази, та експериментальні зразки мовлення

долучаються до матеріалів справи. У зв'язку з тим, що носії інформації мають специфічні фізичні властивості, їх зберігання та транспортування потребують дотримання певних умов. Зокрема, оптичні диски необхідно пакувати у тверду обгортку для уникнення фізичних пошкоджень. При направленні матеріалів на експертизу слідчий, окрім постанови, додає: фонограми чи відеофонограми, протоколи відібрання зразків або допитів, друковані варіанти текстового змісту фонограм. Ці матеріали мають бути запаковані, опечатані та засвідчені підписами відповідальних осіб. У супровідному листі вказуються адреса відправника та контактні телефони. З огляду на вагомість вимог, що висуваються до підготовки зразків, доцільним є попереднє консультування з експертами з технічних питань. Це допоможе уникнути серйозних помилок і необхідності повторення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема відібрання експериментальних зразків мовлення тощо.

3.3 Призначення судово-психіатричної експертизи і психологічної експертизи

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя виникає потреба у використанні спеціальних психіатричних і психологічних знань. Найбільш результативним є їх реалізація у такій процесуальній формі, як залучення експерта до проведення експертизи. Особливостями судово-психіатричних і психологічних експертиз є той аспект, що вони здебільшого спрямовані на дослідження конкретної особи, зокрема, її психіки, тобто суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Вирішення питання про наявність у діях особи суб'єктивних ознак кримінального правопорушення є одним із найскладніших не тільки через протидію з боку особи, яка вчинила злочин і кримінальний проступок, а також через те, що воно знаходиться поза межами професійної компетенції сторони

обвинувачення та суду.

Більшість кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи характеризується умисною формою вини. Тому важливо доказати, що особа, причетна до кримінально протиправної діяльності, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Це важливо ще і з огляду на той факт, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані, котрий позбавляв її можливості усвідомлювати свої дії або бездіяльність і керувати ними, не є суб'єктом кримінального правопорушення, адже не є осудною (ст. 19 КК України) [41]. Навіть під час воєнного стану з'ясування осудності особи – одне із надважливих завдань під час розслідування й обмеження прав людини недопустиме [69; 70].

У передбачених законом випадках судово–психіатрична експертиза є обов'язковою до призначення, зокрема, для встановлення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, котрі викликають сумніви в його осудності, обмеженій осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України) [42]. Стосовно осіб, щодо яких немає сумнівів у їх психічному здоров'ї та адекватності, то на них поширюється презумпція психічного здоров'я. Ця презумпція проголошує, що будь–яка особа, яка вчиняє протиправне діяння, вважається здатною усвідомлювати свої дії, керувати ними у повному обсязі, допоки зворотне не буде доведено [51]. Отже, ця експертиза є важливою в контексті з'ясування низки обов'язкових обставин кримінального правопорушення [26, с. 157].

Теоретичні та практичні аспекти призначення, проведення й використання висновків експертів, складених на підставі проведення судово–психіатричних експертиз у кримінальному судочинстві, були предметом досліджень таких авторів, як А. О. Антощук, В. Г. Гончаренко, В. Єгоров, Т. Єгорова, В. Р. Ілейко, М. В. Костицький, А. І. Кунтій, О. В. Любчинський, О. П. Макарова, В. Т. Нор, Н. М. Сенченко, В. О. Шуляр та інших. Сформульовані ними положення будуть враховані та використані в нашій роботі для з'ясування специфіки досліджуваних питань.

Об'єктами судово–психіатричних експертиз у кримінальних правопорушеннях проти правосуддя найчастіше стають підозрюваний, матеріали кримінального провадження, матеріали, що характеризують особу стосовно якої її призначено, медична документація тощо.

Предметом судово-психіатричної експертизи є оцінка психічного стану особи у конкретні юридично значимі проміжки часу, що проводиться задля отримання відповіді на запитання, сформульовані особою чи органом, які залучили експерта, або ж слідчим суддею чи судом, що доручили проведення відповідної експертизи [50].

Цілями (завданнями) проведення судово-психіатричної експертизи є визначення того факту, чи страждала особа на момент скоєння інкримінованого їй діяння на хронічне психічне захворювання, чи перебувала вона в стані іншого психічного розладу, та чи була здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Також експертиза встановлює, чи може особа на момент проведення слідчих (розшукових) дій усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, чи потребує вона лікування від різних станів залежності або застосування примусових заходів медичного характеру (з метою лікування психічного захворювання) тощо. Вирішення цих питань є необхідним, тому що це впливає на можливість притягнення його до кримінальної відповідальності, з'ясування виду та розміру покарання або доцільності призначення інших примусових заходів для особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння тощо [21, с. 189].

Отже, судово–психіатрична експертиза призначається під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя незалежно від способу та обставин його вчинення, а за певних обставин є обов'язковою до призначення. Предметом судово-психіатричної експертизи є психіка людини, причому яка вже має певні ознаки психічного захворювання або розладу психіки, а головним завданням – з'ясування психічного стану підозрюваного у певні юридично значимі проміжки часу. Наприклад, така потреба виникла під час розслідування справи про порушення правил адміністративного нагляду. У

цьому випадку обвинувачений перебував на обліку в лікаря–психіатра із діагнозом «легка розумова відсталість», що вимагало детального з'ясування його здатності усвідомлювати й контролювати свої дії [18].

До типових запитань, що виносяться на розв'язання експерта належать:

«1. Чи страждав підозрюваний під час учинення інкримінованого йому діяння (діянь) психічним розладом, через який він не міг усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними?

2. Чи страждає підозрюваний психічним розладом через який він не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними?

3. До якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад – хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки?

4. Чи страждає підозрюваний на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними?

5. Якщо підозрюваний страждає на психічну хворобу, то коли розпочалася ця психічна хвороба й яким є стан його психічного здоров'я зараз? [26, с. 157]

6. Чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру, а якщо так, то яких?

7. Чи має особа психічні вади, наявність яких позбавляє її можливості самостійно реалізувати своє право на захист?

8. Чи дає змогу психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії? [44, с. 185].

9. Чи міг підозрюваний, перебуваючи у стані сп'яніння на момент вчинення кримінального правопорушення, усвідомлювати свої дії та керувати ними (якщо у підозрюваного встановлено стан сп'яніння на момент вчинення вбивства)?

10. Чи страждає підозрюваний (підсудний) на хронічний алкоголізм або наркоманію?

11. Чи потребує особа лікування від алкоголізму чи наркоманії?» [44,

с. 185].

Також аналіз емпіричних даних дозволяє констатувати, що судово–психіатричні

Аналіз текстів судових рішень і матеріалів кримінальних проваджень у справах про кримінальні правопорушення проти правосуддя демонструє поширену практику призначення судово–психіатричних експертиз. Зазвичай такі експертизи проводяться у справах, що стосуються:

- втечі з лікувального закладу (ст. 394 КК України);
- порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України);
- посягання на життя захисника, представника особи, судді, народного засідателя, присяжного тощо.

Однак варто зазначити, що органи досудового розслідування не мають єдиного підходу до призначення цих експертиз. У деяких випадках вони проводяться навіть за відсутності будь-яких даних про психічні розлади підозрюваного, тоді як в інших – лише за наявності документального підтвердження про можливі психічні порушення.

Наприклад, у справі про умисне вбивство судді, скоєне у зв'язку з його професійною діяльністю щодо здійснення правосуддя, було встановлено, що підозрюваний ніколи не перебував на обліку у лікарів–наркологів або психіатрів, раніше неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності та відбував покарання у місцях позбавлення волі. Попри це, слідче управління ГУНП в Івано–Франківській області прийняло рішення про призначення щодо нього судово-психіатричної експертизи. Згідно з отриманим висновком експертів, підозрюваний не мав психічних розладів у період вчинення інкримінованих йому злочинів, так само як і на момент проведення експертизи. Він був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії, керувати ними, і, відповідно, не потребував застосування примусових заходів медичного характеру [10]. Цей приклад ілюструє як різні підходи до призначення психіатричних експертиз, так і необхідність врахування конкретних обставин та наявності обґрунтованих підстав для проведення таких досліджень

У справі, яка розглядалася Жовтневим районним судом міста Харкова за фактом введення суду в оману, навіть наявність даних про проходження підозрюваним лікування в Медичному центрі «Благо» ТОВ ЦГЗ «Сильні люди» не стала підставою для призначення судово-психіатричної експертизи. Зокрема, було встановлено, що підозрюваний отримував курс замісної підтримувальної терапії для лікування розладів, пов'язаних із вживанням наркотичних засобів. Однак цей факт не був розцінений слідством і прокуратурою, як достатній для обґрунтування необхідності проведення такої експертизи [13]. У цьому контексті варто наголосити, що будь-які обставини, які можуть вказувати на можливість скоєння кримінального правопорушення особою в стані зміненої свідомості чи порушення поведінки, викликаного вживанням алкоголю або наркотиків, мають розглядатися як достатній привід для призначення психіатричної експертизи. На цьому, зокрема, акцентують увагу вчені, які обґрунтовано підкреслюють важливість ретельного дослідження таких обставин [68, с. 115–116].

Окреслені факти вказують на необхідність вдосконалення правозастосовної практики, спрямованої на створення уніфікованих критеріїв для визначення підстав призначення судово-психіатричної експертизи. Наразі чинне законодавство не містить детальних положень, які б чітко окреслювали ці підстави, що створює труднощі в прийнятті обґрунтованих рішень у кожному конкретному випадку. Таким чином, існує нагальна потреба у вдосконаленні підходів до регулювання цього питання для забезпечення однаковості та ефективності судової практики.

На етапі підготовки до призначення судово-психіатричної експертизи слід зібрати необхідні для проведення експертизи відомості, зокрема, медичні. Медичні документи, що підтверджують наявність у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання, слідчий отримує під час збирання інформації, яка характеризує особу підозрюваного, а в окремих випадках – від сторони захисту. До таких документів можуть належати відомості про наявність у підозрюваного розладу психічної діяльності або психічного

захворювання, зокрема інформація про перебування на обліку у лікаря-психіатра чи звернення по медичну допомогу з цього приводу.

Для отримання такої інформації слідчий звертається до лікувально-профілактичних закладів, розташованих за місцем реєстрації або проживання підозрюваного. При цьому компетентне складання відповідного запиту можливе за умови обізнаності слідчого з чинним законодавством, яке регулює передачу медичних відомостей. Згідно із законодавством, передача інформації про стан психічного здоров'я підозрюваного у вбивстві без його згоди чи згоди законного представника дозволяється виключно для потреб досудового розслідування, складання досудової доповіді щодо обвинувачених або судового розгляду на підставі письмового запиту слідчого чи прокурора.

Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що часто трапляються випадки, коли особа не перебуває на обліку у лікаря-психіатра. Однак, згідно з інформацією, отриманою з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, вона була звільнена від проходження військової служби та виключена з військового обліку через наявність психічного розладу або психічного захворювання. У таких ситуаціях перед слідчим постає завдання встановити факт наявності висновку (заключення) психіатра та вилучити його, що і став підставою для прийняття такого рішення.

Для прийняття рішення щодо призначення судово-психіатричної експертизи важливо ретельно перевіряти інформацію про випадки, коли підозрюваний проходив лікування через травми голови, контузії мозку, пошкодження хребта чи спинного мозку тощо. Подібні травми можуть провокувати суттєві зміни у функціонуванні анатомо-фізіологічних процесів організму, що нерідко стає причиною розвитку психічних розладів або захворювань. Так, наприклад, у справі, що розглядалася Костянтинівським міськрайонним судом Донецької області встановлено, що обвинувачений з 21 квітня 2005 року спостерігається лікарем-психіатром, а з 06.02.2018 року встановлено діагноз – органічний розлад особистості внаслідок черепно-мозкової травми. Хоча при цьому він на військовому обліку

військовозобов'язаних запасу не перебував, під наглядом у лікаря нарколога не знаходився, на диспансерному обліку не перебував [14].

У ситуаціях, в яких у слідчого виникає сумнів щодо доцільності призначення судово-психіатричної експертизи, на наш погляд, доцільно звертатися за професійною консультацією психіатра, аби визначити, чи є необхідність у проведенні кваліфікованого експертного дослідження для встановлення психічного стану особи чи це недоцільно.

Результати анкетування респондентів дозволяють зробити висновок, що слідчі часто стикаються з труднощами у процесі оцінки психо-фізіологічних станів підозрюваних при вирішенні питання щодо наявності підстав для призначення судово-психіатричної експертизи. Зокрема, викликає складнощі аналіз таких станів, як затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті.

Затьмарення свідомості характеризується тимчасовою нездатністю особи усвідомлювати характер і наслідки своїх дій, що виникає через звуження свідомості внаслідок сильного душевного хвилювання. Порушення сприйняття проявляється у викривленому сприйнятті об'єктів і подій, спричиненому ілюзіями чи галюцинаціями, які можуть спонукати людину до вчинення дій, зокрема насильницького характеру. Порушення мислення полягає у труднощах виконання логічних операцій, таких як узагальнення та абстрагування, а також у зниженні критичного ставлення до власної поведінки. Порушення волі пов'язане із нездатністю особи контролювати свої дії, що часто зумовлено залежностями, такими як алкоголізм чи наркоманія.

Складні емоційні стани, обумовлені страхами, тривожністю чи станом гострого афекту, зазвичай проявляються у вигляді маніакальних або депресивних синдромів. Порушення інтелекту супроводжується зниженням когнітивних здібностей, труднощами адаптації, погіршенням пам'яті та послабленням пізнавальних процесів. Порушення мовлення, такі як логоневроз чи алалія, що пов'язані із порушенням процесів мислення, а також розлади уваги, включаючи розсіяність та недостатню концентрацію, також можуть бути

підставами для призначення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. Таким чином, встановлення наявності таких станів є важливим етапом у вирішенні питання щодо необхідності проведення експертизи з метою визначення психічного стану особи та вирішення питання про необхідність застосування стосовно неї примусових заходів медичного характеру. З огляду на те, що Верховний Суд України у постанові Пленуму від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» (абз. 3 п. 14) наголосив на необхідності обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи за умов, коли особа через психічні вади нездатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання з приводу них, вважаємо, що факти затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті мають бути оцінені під час проведення судово-психіатричної експертизи [52].

Суб'єктами проведення судово-психіатричних експертиз є державні спеціалізовані судово-психіатричні установи МОЗ України. Таким чином, законодавцем встановлено певну монополію на суб'єктів, які можуть залучатися до проведення цього дослідження.

Також у контексті досліджуваних нами кримінальних правопорушень слід вказати про неадекватність поведінки особи, як підстави призначення стосовно неї судово-психіатричної поведінки. Неадекватна поведінка особи може набувати і агресивних форм, що полягають у висловленні погроз на адресу учасників судочинства, переслідування і навіть заподіяння тілесних ушкоджень тощо. Зокрема, у справі, що розглядалася Дніпровським районним судом м. Києва встановлено, що учасниця однієї з судових справ, будучи незадоволеною прийнятим судовим рішенням, прибула до службового кабінету судді, висловлюючи на її адресу фрази зневажливого характеру, нанесла потерпілій удари потерпілій в область лівої частини шиї, чим спричинила ушкодження у вигляді підшкірного крововиливу на задній поверхні шиї зліва, що відноситься до легкого тілесного ушкодження. Важливо, що у вказаному кримінальному провадженні першочергово було призначено комплексну

судову психолого–психіатричну експертизу, згідно з висновком якої обвинувачена «виявляла ознаки змішаного розладу особистості, стан декомпенсації, які суттєво вплинули на її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними, обмежуючи її. За своїм психічним станом на період часу, до якого відноситься інкриміновані їй дії, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними». У подальшому судом було призначено додаткову амбулаторну судово–психіатричну експертизу № 793 від 21 серпня 2012 року, під час якої встановлено, що згаданий розлад особистості, стан декомпенсації, суттєво вплинув на здатність обвинуваченої усвідомлювати свої дії та керувати ними, обмежуючи їх, а тому вона не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. На час проведення експертного огляду за своїм психічним станом обвинувачена потребувала застосування по відношенню стосовно неї примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу зі звичайним наглядом [9]. Така ситуація лише засвідчує, що психічні розлади та психічні захворювання можуть прогресувати, а тому і вимагатимуть нової оцінки через певні проміжки часу, особливо, якщо минув тривалий час, а особа не отримувала необхідного лікування.

Слід вказати, що за формою проведення виокремлюють амбулаторну, стаціонарну та посмертну судово–психіатричну експертизу [50]. Згідно із проведеним нами аналізом емпіричних даних, під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя призначаються найчастіше амбулаторні судово–психіатричні експертизи (78%) (Додаток А), фактів проведення стаціонарних судово–психіатричних експертиз значно менше (22%), а стосовно посмертних – взагалі такої інформації не встановлено.

Отже, забезпечення виконання завдань судово-психіатричної експертизи зумовлено ретельною підготовкою до цієї діяльності, що передусім полягає у збиранні необхідної інформації про підекспертну особу.

Як вже було вказано призначатися можуть і комплексні психолого–психіатричні експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень

проти правосуддя. Водночас більш поширеними є випадки призначення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя психологічних експертиз (16%) (Додаток А).

На відміну від судово-психіатричної експертизи, психологічна експертиза призначається виключно стосовно психічно здорової особи.

Предмет судово-психологічної експертизи полягає у дослідженні діяльності осіб, їх індивідуально-психологічних властивостей і мотивоутворюючих факторів їхнього психічного життя та поведінки, які залишаються в межах психологічної норми.

До таких характеристик (властивостей) і чинників належать:

- риси характеру, ключові якості особистості, які визначають поведінкові реакції та стиль взаємодії з оточенням;
- емоційні реакції та стани, зокрема схильність до певних емоційних переживань і спосіб реагування на зовнішні подразники;
- особливості сприйняття явищ і здатність адекватно оцінювати ситуації та їхні наслідки;
- реакції на екстремальні ситуації, що можуть відображати стійкість, адаптивність чи емоційну вразливість особи;
- закономірності перебігу психічних процесів, включаючи увагу, пам'ять, мислення та уяву;
- рівень розвитку психіки, який проявляється через здатність до саморегуляції, самоконтролю та планування дій;
- індивідуальні властивості психіки, такі як темперамент, когнітивні особливості, здатність до соціальної адаптації тощо [25, с. 237; 47]. Таким чином, судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення сукупності психологічних характеристик особи, що впливають на її поведінку, але не свідчать про патологічні зміни психіки чи відхилення від норми.

Ще однією особливістю психологічної експертизи є те, що вона має як ретроспективний, так і перспективний характер, що забезпечує її комплексність та ефективність у вирішенні завдань кримінального провадження.

Ретроспективний аспект полягає у вивченні психічного стану суб'єкта в минулому, зокрема в ситуації, яка має юридичне значення. Це дозволяє дослідити, як особа сприймала і оцінювала події на момент їхнього виникнення, і зрозуміти мотиви її поведінки в конкретній правовій ситуації. Перспективний аспект спрямований на оцінку психологічних наслідків протиправних дій. Зокрема, він дає змогу:

- визначити глибину психологічної шкоди, заподіяної внаслідок протиправних дій;
- з'ясувати наявність та ступінь вираженості дезадаптації, тобто порушення здатності особи адаптуватися до життєвих умов;
- встановити, чи обумовлена ця дезадаптація порушенням прав і законних інтересів суб'єкта;
- виявити можливі шляхи для зменшення негативних наслідків заподіяної шкоди та мінімізації впливу протиправних діянь на психіку особи [63, с. 171–173]. Такий підхід дозволяє судово–психологічній експертизі вирішувати не лише питання про психічний стан особи в момент юридично значущих подій, але й сприяти відновленню її психологічної рівноваги в майбутньому.

Завдання психологічної експертизи визначаються особливостями об'єкта дослідження, але, як правило, на вирішення експертів виносяться такі запитання:

1. Якими є індивідуально–психологічні особливості підекспертного?
2. Чи володіє підекспертний такими індивідуально–психологічними рисами, які могли суттєво вплинути на характер кримінального правопорушення або на його дії під час його вчинення, наприклад, підвищеною агресивністю, підкореністю, жорстокістю, нерішучістю, етичними орієнтаціями, соціальними установками, мотиваційною сферою тощо?
3. Якими психологічними особистими якостями та провідними мотиваційними чинниками поведінки характеризується підозрюваний, і як ці чинники пов'язані з обставинами скоєння кримінального правопорушення?

4. Чи могли індивідуально–психологічні особливості підозрюваного суттєво вплинути на його поведінку в момент вчинення кримінального правопорушення?

5. Чи наявні у підекспертного індивідуально–психологічні особливості, що могли суттєво вплинути на характер його показань у справі?

6. Чи здатен підекспертна особа з урахуванням свого емоційного стану, індивідуально–психологічних особливостей і рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, та надавати відповідні показання?

7. Чи перебував підозрюваний у момент скоєння протиправних дій у певному емоційному стані (наприклад, сильного страху, пригніченості, розгубленості, відчаю, емоційного стресу, фрустрації тощо), який міг суттєво вплинути на його свідомість і поведінку?

8. Чи є у підекспертної особи відхилення в психічному розвитку, які не є проявами психічного захворювання, і якщо так, то в чому саме вони виражаються?

Також психологічна експертиза, спрямована на вивчення індивідуально–психологічних особливостей особистості, емоційних реакцій і станів, також проводиться щодо потерпілих і свідків. Її мета полягає у визначенні особливостей їхньої пізнавальної діяльності, здатності правильно сприймати обставини скоєння кримінальних правопорушень, а також надавати повні й адекватні свідчення у справі. Необхідність призначення такої експертизи обумовлена потребою забезпечити правильну оцінку показань учасників кримінального провадження, якщо у слідчого виникають сумніви щодо їхньої повноти й об'єктивності [29, с. 261].

Таким чином, психологічна експертиза дозволяє вирішити низку питань і може бути призначена стосовно підозрюваного, свідка і потерпілого у кримінальному провадженні.

3.4 Призначення інших видів судових експертиз

Оскільки група кримінальних правопорушень проти правосуддя охоплює низку суспільно небезпечних діянь, що відрізняються за механізмом кримінально протиправної діяльності, важливо розглянути й інші експерти дослідження.

Поширеними в питомій вазі кримінальних правопорушень проти правосуддя є ті, що вчиняються із використанням підроблених документів. Наприклад, підробку документів можуть використовувати як спосіб розтрата чи відчуження майна, на яке накладено арешт, тому під час розслідування виникає необхідність проведення *технічної експертизи документа*. Така експертиза дозволяє визначити достовірність документа, виявити можливі зміни або фальсифікації, а також встановити способи, якими здійснено втручання в оригінал документа.

Зокрема, у справі, розглянутій Жовківським районним судом Львівської області, встановлено, що обвинувачений, будучи особою, якій ввірено майно, на яке накладено арешт, підробив свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу. Окрім того, він механічним способом видалив номерний майданчик з номером кузова автомобіля «Audi A6». Потім, реалізуючи корисливий мотив, обвинувачений продав цей транспортний засіб. Це діяння є частиною більш широкої схеми, пов'язаної з підробкою документів і незаконним розпорядженням майном, на яке накладено арешт. Водночас об'єктом технічної експертизи документа у цій справі виступило свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, котрий став предметом корисливого наміру обвинуваченого. На підставі висновку експерта, отриманого в результаті дослідження, встановлено, що обвинувачений, діючи з корисливим умислом, здійснив низку дій, що полягала в підробці свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу. Така підробка була здійснена з метою організації продажу майна, на яке накладено арешт, і яке було передане обвинуваченому для відповідального зберігання [11].

Техніко-криміналістичну експертизу документів пропонують розуміти як дослідження матеріальних чи відтворених електронних документів, яке проводиться відповідно до процесуальних норм та на підставі відповідного рішення уповноваженого суб'єкта, визначеного законодавством, з метою вирішення поставлених завдань. Основними об'єктами цього дослідження є документи, що мають доказовий потенціал як речові докази. Це пов'язано з тим, що значна частина доказової інформації може бути отримана через аналіз матеріалів документа, відтисків печаток і штампів, а також слідів, залишених пишучими або знакоутворюючими (знакосинтезуючими) механізмами [24, с. 105–106].

Технічна експертиза документів охоплює кілька різновидів: 1) дослідження реквізитів документів; 2) аналіз друкарських форм; 3) дослідження матеріалів документів.

Основні завдання експертизи реквізитів документів охоплюють такі:

1. Виявлення змін у документах: встановлення способів змін (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток тощо) і визначення первинного змісту.

Для цього використовуються оригінали документів.

2. Відновлення прихованого змісту: виявлення залитих, замазаних, вицвілих, невидимих текстів або зображень, а також інформації на обгорілих документах, якщо папір не перетворився на попіл.

3. Ідентифікацію письмових засобів: визначення типу інструментів для письма за характером штрихів.

4. Аналіз часу і послідовності: визначення відносної давності нанесення елементів документа і послідовності штрихів, які перетинаються.

5. Відновлення цілісності документа: з'ясування, чи належали частини одного документа до єдиного цілого.

6. Виявлення монтажу: встановлення фактів виготовлення документа шляхом монтажу із застосуванням комп'ютерної чи копіювальної техніки.

7. Ідентифікацію виконавця: визначення особи, яка друкувала текст,

створювала відтиск печатки чи виготовляла інші елементи документа.

Завдання експертизи друкарських форм:

1. Вивчення способів друку: визначення технології виготовлення друкарських форм і особливостей їх відбитків.

2. Аналіз шрифтів: встановлення належності літер до конкретного комплексу шрифту.

3. Ідентифікація друкарської техніки: визначення типу, марки, моделі друкарських машин, копіювальних пристроїв та їх зв'язку з досліджуваними документами.

4. Вивчення технічних засобів: встановлення типу принтерів чи копіювальної техніки, за допомогою яких виготовлено документи.

5. Аналіз відтисків: визначення способу нанесення печаток, штампів, факсиміле та відповідності часу їх нанесення даті документа.

Завдання експертизи матеріалів документів:

1. Дослідження матеріалів: визначення типу паперу, барвників, клею та інших матеріалів, що використовувались для виготовлення документа, та аналіз їх схожості чи відмінностей.

2. Визначення часу виконання: аналіз строків створення рукописних текстів та інших елементів документа.

Орієнтовні питання для вирішення в межах експертизи:

1. Щодо змін у документах:

Чи вносилися зміни до тексту, і якщо так, то яким чином і який первинний зміст?

Чи була замінена фотокартка або сторінки документа?

2. Щодо прихованого змісту:

Який зміст зафарбованих або невидимих текстів?

Чи є текст на обгорілих аркушах, і якщо є, то який?

3. Щодо письмових засобів:

Яким типом інструменту виконані рукописи чи підписи?

Чи використовувався конкретний інструмент для створення записів?

4. Щодо часу виконання:

Чи виготовлений документ або його частини в один час?

У якій послідовності нанесено елементи (підпис, печатка тощо)?

5. Щодо монтажу:

Чи створений документ шляхом комп'ютерного монтажу?

Чи використані для цього інші вилучені матеріали?

6. Щодо друку:

Який тип принтера чи копіювальної техніки використано?

Чи виготовлено документи на одному пристрої?

7. Щодо матеріалів:

До якого виду належить матеріал документа (папір, фарба, клей)?

Чи належать надані матеріали до однієї партії або певного місця? [47].

Окреслений перелік запитань максимально спрощує та узагальнює основні аспекти технічної експертизи документів, виділяючи ключові завдання, напрями та питання для дослідження.

Для виконання більшості завдань, які ставляться перед технічною експертизою документів, необхідно надавати саме оригінали документів, а не їхні копії або технічні зображення.

Вимоги до підготовки матеріалів для проведення технічної експертизи документа:

1. Стосовно об'єктів дослідження необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

- документи слід передавати в тому стані, в якому їх було виявлено;
- зберігати їх в окремих конвертах, пакетах або файлах без наклеювання сторонніх елементів;
- листи паперу можна згинати лише за існуючими складками;
- документи необхідно захищати від світла, вологи та високих температур;
- під час огляду варто користуватися пінцетом, щоб уникнути забруднень або пошкоджень;

- особливої обережності слід дотримуватися при роботі зі спаленими документами;

- заборонено робити позначки, пробивати дірки чи скріплювати аркуші.

2. При складанні постанови про призначення експертизи, обов'язково необхідно дотримуватися коректних формулювань:

- необхідно вказати повну назву документа, дату його складання та обставини виявлення;

- потрібно описати досліджуваний об'єкт (знаки, слова, рядки тощо) і місце його розташування в документі;

- якщо надаються матеріали справи, важливо зазначити, в якому аркуші міститься документ.

3. Вимоги до об'єктів дослідження:

- оригінали документів обов'язкові для експертиз, що вивчають матеріали письма, визначають внесення змін у текст чи аналізують первісний зміст;

- копії документів у таких випадках неприйнятні.

4. Під час формулювання запитань, що виноситимуться на розв'язання експерта необхідно зважати на те, що:

- питання мають стосуватися лише компетенції експерта та не вимагати правової оцінки;

- не слід використовувати двозначні терміни (наприклад, «виправлення», «підробка»), а також ставити запитання з невизначеним змістом (наприклад, «ідентичність» чи «одночасність»).

- термін «одночасність» допустимо лише для опису документів, виконаних за один прийом (наприклад, з використанням копіювального паперу). У разі друку на принтері його слід уточнювати як «виконання тексту за один друкуючий цикл». Дотримання цих вимог дозволяє забезпечити об'єктивність і точність експертного дослідження, а також уникнути пошкоджень або втрати цінної інформації під час проведення експертизи.

У групі кримінальних правопорушень, розпочатих за фактами втечі з

місць позбавлення волі або з—під варти (ст. 393 КК України), а також незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, що описано чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК України), призначаються різні види експертних досліджень. Це зумовлено різноманіттям способів, які використовують підозрювані для реалізації злочинного умислу.

У випадках, коли реалізація злочинного умислу пов'язана зі спричиненням тілесних ушкоджень, вчиненням різноманітних посягань на життя та здоров'я захисника чи представника особи, судді, присяжного та інших осіб призначаються судово—медичні експертизи. Їхнє проведення є ключовим для встановлення характеру, ступеня та механізму завданих тілесних ушкоджень, а також для підтвердження фактів насильницьких дій, спричинених стосовно потерпілих, життя та здоров'я яких підпадає під ознаки кримінальних правопорушень проти правосуддя.

У кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я суддів, народних засідателів, присяжних, захисника і представника особи встановлення ступеню, виду і розміру фізичної шкоди, тобто з'ясування тяжкості спричинених тілесних ушкоджень має принципове значення, адже це впливає на кримінально—правову оцінку діяння, скоєного особою.

Також судово—медична експертиза є типовою до призначення під час розслідування фактів учинення дій, котрі дезорганізують роботу установ виконання покарань. Зокрема, у справі, що розглядалася Білоцерківським міськрайонним судом встановлено, що 11 березня 2010 року в Білоцерківській виправній колонії № 35 під час перевірки житлової зони представники адміністрації виявили у засудженого мобільний телефон, заборонений для зберігання відповідно до правил колонії. Під час спроби вилучити телефон обвинувачений громадянин К. чинив опір, відштовхнув інспектора та вирвав подушку, де був схований телефон. Інші засуджені — троє обвинувачених втрутилися, застосовуючи фізичну силу до працівників колонії, завдали їм легких тілесних ушкоджень і перешкоджали виконанню службових обов'язків. Обвинувачений кинув телефон на спальне місце іншого засудженого, звідки

його зрештою вилучив інспектор. Після цього засуджені припинили свої дії. У цій справі судово–медичні експертизи проводилися стосовно обох потерпілих. Згідно з отриманими висновками в одного з потерпілих виявлено легкі тілесні ушкодження у виді трьох крововиливів червоного кольору, довгастої форми, розміром від 1,5х0,3 см. до 4х0,4 см., на бокових поверхнях шиї справа і зліва. Другому потерпілому згідно з висновком судово–медичної експертизи № 113/д від 31.03.2010 року та висновку додаткової судово–медичної експертизи № 166/д від 07.05.2010 року, завдано легкі тілесні ушкодження у виді садна зовнішньої і внутрішньої поверхонь правого променезап'ясткового суглоба [8].

Отже, найбільш поширеним видом судово–медичної експертизи, що призначається під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, є призначення судово–медичної експертизи живих осіб. Суттєвий вклад у вивчення проблематики призначення та проведення судово–медичних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень зробили такі науковці, як В. Д. Арсеньєв, А. А. Бабанін, М. С. Бокаріус, С. С. Бондарь, І. Г. Галдецька, В. О. Гусєва, А. М. Денисюк, С. П. Дідковська, Л. Г. Дунаєвська, Є. В. Ковалевська, Є. Я. Костенко, Л. Р. Кривда, А. І. Кунтій, Б. В. Михайличенко, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, В. В. Семенов, І. М. Сорокотягін, В. Ю. Стеценко, М. М. Тагаєв, В. В. Циркаль, В. А. Шевчук та інші. Науковці й сьогодні активно працюють над дослідженням окремих аспектів призначення та проведення судово–медичних експертиз.

Важливо, що тактичне завдання розслідування щодо встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень є підставою для обов'язкового призначення експертизи у кримінальному провадженні [42].

Ретельна підготовка до призначення судово–медичних експертиз, за загальним правилом, включає: 1) ознайомлення з усіма встановленими обставинами справи; 2) підготовку об'єктів і матеріалів, які слід направити на дослідження; 3) коректне формулювання запитань, розв'язання яких буде доручено експерту [22, с. 92–93].

Тактично вірним є негайне призначення судово–медичної експертизи

після відкриття кримінального провадження, а в подальшому, якщо виникне потреба, вже скеровувати судово-медичному експерту додаткові матеріали. Такими, зокрема, можуть бути:

- медична карта стаціонарного хворого;
- консультативний висновок спеціаліста;
- карта хворого денного стаціонару або стаціонару вдома;
- медична карта амбулаторного хворого;
- листок непрацездатності;
- талон амбулаторного пацієнта;
- виписка з медичної карти амбулаторного чи стаціонарного хворого;
- повідомлення про травму невиробничого характеру;
- супровідний листок станції швидкої медичної допомоги;
- рентгенівські знімки. Також можуть знадобитися інші документи

залежно від обставин справи.

Важливо надавати оригінали документів, адже згідно з п. 4.4 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, експерт при проведенні експертизи повинен використовувати оригінали медичних документів. Лише у виняткових випадках допускається використання копій або виписок, за умови, що вони містять повну інформацію про ушкодження та їх клінічний перебіг і засвідчені підписом лікаря та печаткою лікувального закладу.

Надання експерту історії хвороби є критично важливим, оскільки в процесі надання медичної допомоги, особливо при хірургічному втручанні, первинний вигляд ушкоджень може бути змінений. Дізнатися про їх первинний стан експерт може лише на основі медичної документації. Також історія хвороби фіксує інші важливі дані, зокрема, факт алкогольного сп'яніння потерпілого. У таких випадках необхідно перевірити, на яких підставах лікар дійшов висновку – чи були проведені аналізи крові та сечі, чи висновок зроблено лише за запахом, який може бути спричинений лікарськими засобами на спиртовій основі.

Як зазначається в спеціальній літературі, оцінка тілесних ушкоджень повинна ґрунтуватися на об'єктивних клінічних даних, а також результатах лабораторних чи інструментальних досліджень. Слідчому необхідно забезпечити, щоб експерт обстежив потерпілого якнайшвидше після призначення експертизи. Неприпустимою є ситуація, коли експерт проводить огляд після лікування або взагалі не оглядає потерпілого, обмежуючись даними з медичних документів.

Ці вимоги отримали нормативне закріплення в п. 4.1 Правил судово–медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які допускають проведення експертизи лише на основі медичних документів у виняткових випадках. При цьому документи повинні бути повними, справжніми та містити вичерпні дані про характер ушкоджень, їх перебіг і необхідні деталі.

Типові запитання, що виносяться на розв'язання експерта охоплюють такі:

1. Який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень?
2. Яка кількість, характер, розташування і походження тілесних ушкоджень?
3. Яка давність нанесення тілесних ушкоджень?
4. Яка послідовність нанесення тілесних ушкоджень?
5. Яким було взаємне розташування потерпілого і підозрюваного під час нанесення тілесних ушкоджень, наявність слідів боротьби?
6. Яким знаряддям нанесено тілесні ушкодження?
7. Яка ступінь втрати працездатності потерпілого?

Також під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя призначається *семантико–текстуальна експертиза*, аналізуючи смислове багатство мовленнєвих актів, має основною метою визначення змісту понять, лексичного значення слів і словосполучень, використаних конкретною особою в усному або письмовому повідомленні. Таким чином, судовий експерт досліджує смислове наповнення та характер інформації, що в них міститься, зокрема визначаючи, чи може ця інформація бути розцінена як образлива, чи

містить вона загрозу конкретній особі або групі осіб тощо [47].

У досліджуваних кримінальних правопорушеннях особливе значення має висновок експерта, складений за результатами проведення семантико–текстуальної експертизи під час доведення фактів, таких як втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України), висловлення погроз на адресу судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо захищеної особи (ст. 381 КК України), або розголошення даних оперативно–розшукової діяльності чи досудового розслідування (ст. 387 КК України).

Використання експертних висновків у доказуванні цих кримінальних правопорушень є перспективним, оскільки спосіб їх учинення часто має інтелектуальний характер і пов'язане саме з висловлюванням різноманітних фраз, висловів, умов тощо. Це включає застосування різноманітних формулювань і висловлювань, які нерідко є завуальованими та не супроводжуються фізичними діями, а зводяться до вербальних погроз. У таких випадках лінгвістичний аналіз текстів, аудіо- чи відеозаписів, виконаний компетентним спеціалістом, допомагає встановити, чи міститься в них негативний контекст, погрози або інші обвинувачувані висловлювання [27, с. 103].

Семантико-текстуальна експертиза зосереджується на вивченні смислового багатства мовленнєвих актів у рамках питань, що виникають у різних категоріях справ – кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших. На сучасному етапі розвитку ця експертиза вимагає розуміння складу кримінального правопорушення, його об'єктивних і суб'єктивних характеристик, а також кваліфікуючих ознак, хоча при цьому вона не виконує функції правової оцінки об'єктивного змісту інформації, що міститься в тексті чи повідомленні [5; 6].

Семантико–текстуальна експертиза спрямована на вирішення завдань, пов'язаних із визначенням змісту понять, лексичного значення слів чи словосполучень, використаних у текстах або усних повідомленнях (відтворених

у письмовій формі). Також вона встановлює стилістичну забарвленість, смислове навантаження та характер інформації, яка міститься у досліджуваному матеріалі. Зокрема, експертиза може з'ясувати, чи є інформація образливою, чи містить вона загрозу конкретній особі (або особам) тощо. Таким чином, її завдання охоплюють питання мовленнєвого характеру, з'ясування смислового значення висловленого мовленнєвого або текстового матеріалу, не спрямованого на встановлення фактичних даних про автора тексту.

Об'єктами семантико-текстуальної експертизи можуть бути тексти (промови) в цілому, окремі їх фрагменти, висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо дослідження стосується усного повідомлення (промови чи висловлювання), замовник експертизи має надати не лише цифровий або аналоговий запис, а й дослівне текстове відтворення змісту (стенограму), яке повинно бути підготовлене його власними засобами. Як правило, на дослідження експертам, разом із постановою про призначення семантико-текстуальної експертизи, надаються такі матеріали: скріншоти із повідомленнями та записами з соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням, матеріали звукозаписів судових засідань з їх текстовим відтворенням, листи, звукозаписи телефонних розмов із їх текстовим відтворенням тощо.

Експерт вирішує поставлені перед ним питання, використовуючи спеціальні знання у сфері лінгвістики. Його робота ґрунтується на загальних і специфічних нормах мови з використанням академічних посібників, наукових праць, словників, довідників та інших джерел.

У рамках своїх спеціальних знань, отриманих як у базовій освіті, так і під час спеціальної підготовки, експерт відповідає на питання про:

- наявність чи відсутність у тексті висловлювань, які містять заклики до певних дій (із зазначенням, до яких саме дій закликається);
- загрози, пропозиції, обіцянки, надання, прийняття чи спонукання до отримання будь-якої вигоди (із уточненням, яких саме дій це стосується).

Висновок експерта є результатом аналізу, заснованого на спеціальних знаннях у галузі мовознавства. При цьому висновок не є правовою кваліфікацією досліджуваного тексту чи висловлювань, а слугує лише об'єктивним відображенням змісту тексту з позиції семантико–текстуального дослідження.

«Орієнтовний перелік питань, що вирішуються у межах семантико–текстуальної експертизи:

Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в тексті або повідомленні, промові, що підлягають дослідженню?

Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів, повідомлення, промови?

Чи містяться у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій? Якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження?

Чи міститься у тексті, повідомленні, промові інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання образливого характеру щодо певної особи?

Чи є висловлювання, в яких міститься інформація негативного характеру щодо певної особи (фізичної або юридичної), фактичними твердженнями або оцінними судженнями?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові лінгвістичні ознаки пропаганди? Якщо так, то пропаганди чого саме?

Чи міститься в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі спонукання до вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?

Чи використані в зазначеному тексті фрагменти іншого конкретного текстового джерела?

Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі погрози щодо вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?» [47].

Аналіз чинного законодавства та загальної методики проведення семантико–текстуальної експертизи дозволяє розробити покрокову процедуру призначення та оцінювання експертиз лінгвістичного спрямування у кримінальних провадженнях, які стосуються таких правопорушень. Розв’язання завдань семантико-текстуальної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, відбувається на трьох рівнях.

Перший рівень роботи у межах семантико-текстуальної експертизи включає три етапи:

I етап полягає у вивченні всіх наданих матеріалів. На цьому етапі здійснюється:

- ознайомлення з документами, які стали підставою для проведення експертизи (постанова, ухвала, лист, звернення тощо);
- визначення завдань, винесених на розв’язання експерта та його співвідношення із предметом судової лінгвістичної експертизи;
- перевірка наявності досліджуваних об’єктів і звірка їх відповідності переліку, зазначеному в супровідному листі, постанові чи іншому документі, що обґрунтовує проведення експертизи.

II етап передбачає огляд об’єктів, які підлягають дослідженню. На цьому етапі здійснюється:

- загальний аналіз представлених об’єктів;
- визначення їх типу й обсягу;
- оцінка змісту й інформативності об’єктів для вирішення поставлених перед експертом завдань.

III етап передбачає підготовку до безпосереднього дослідження для виконання поставленого завдання. У цей етап входить:

- складання переліку науково-методичних, нормативно–правових, довідкових та інших матеріалів, які будуть використані у висновках експерта або в експертному дослідженні;

- визначення методичної бази для проведення експертизи;
- лінгвістичне й юридичне тлумачення термінів, вжитих у поставлених питаннях;
- роз'яснення лінгвістичних термінів та інших понять, необхідних для виконання завдання.

Другий рівень роботи в межах семантико-текстуальної експертизи також поділяється на кілька етапів:

I етап спрямований на аналіз загального об'єктивного змісту матеріалів, що досліджуються. На цьому етапі:

- проводиться детальне вивчення змісту досліджуваних матеріалів;
- визначається об'єктивний зміст матеріалів у контексті поставлених перед експертом запитань.

II етап передбачає аналіз і загальну оцінку інформативно значущих фрагментів матеріалів. Під час цього етапу:

- інформативно значущі фрагменти матеріалів відтворюються у висновку експерта;
- здійснюється аналіз змісту виділених фрагментів, а також їх узагальнена оцінка для формування цілісного уявлення про досліджуваний матеріал.

Третій рівень експертизи передбачає такі етапи:

I етап зосереджений на наданні відповідей на запитання, поставлені експерту. У межах цього етапу:

- проводиться аналіз і оцінка об'єктивного змісту інформативно значущих фрагментів з точки зору кожного поставленого запитання;
- формується узагальнений висновок щодо всіх досліджуваних об'єктів.

II етап полягає у формулюванні та оформленні висновків у розділі «Висновки». Загальний висновок експерта виступає результатом дослідницької діяльності й містить:

- детальний опис проведених досліджень;
- обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені замовником, слідчим

суддею чи судом.

Доказове значення висновків експерта визначається їх логічною формою:

1. Категоричний висновок, що підтверджує наявність певного факту чи обставини, має значно вищу доказову цінність.

2. Ймовірний висновок, що вказує на можливість існування фактів, має нижчу доказову вагу. У випадку семантико–текстуальних експертиз, які проводяться під час розслідування правопорушень проти правосуддя часто є імовірними. Таким чином, під час розслідування таких правопорушень висновок експерта не може бути єдиним джерелом доказів, хоча на практиці це іноді відбувається.

Отже, вивчення й узагальнення судових експертиз, що є типовими до призначення та проведення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, дає змогу класифікувати їх на чотири групи залежно від обставин, на дослідження яких вони спрямовані, серед яких:

- 1) експертизи, що досліджують підозрюваного;
- 2) експертизи, спрямовані на дослідження потерпілого;
- 3) експертизи, які підтверджують або спростовують факти, котрі підлягають доказуванню;
- 4) експертизи, спрямовані на встановлення кваліфікованих ознак кримінального правопорушення.

Висновки до розділу 3

Акцентовано на тому, що кримінальні правопорушення проти правосуддя є складними для розслідування, а більшість із них спрямовані на перешкоджання здійсненню об'єктивного та справедливого правосуддя, тому дії, до яких вдаються злочинці, не є односкладними – зазвичай вони пов'язані з реалізацією цілого комплексу протиправних діянь. Залучення експерта для проведення експертиз у таких справах здебільшого пов'язане не з вирішенням тактичних завдань щодо ідентифікації особи підозрюваного або дослідженням його біологічних слідів, а з технічними та документальними аспектами, такими

як дослідження підроблених документів, установлення справжності підписів чи інших документів, що стали предметом маніпуляцій тощо.

Установлено, що експертні дослідження у справах цієї категорії здебільшого спрямовані на встановлення фактів, які мали місце в минулому, тобто мають ретроспективний характер. Їх підтвердження дозволяє з'ясувати, чи втручається особа в нормальну діяльність органів правосуддя або чи чинить вона перешкоди судочинству, яким чином реалізовано такий умисел особи, які знаряддя та засоби використовувалися в реалізації такого умислу тощо. Експертизи, що мають на меті ідентифікацію особи злочинця за його біологічними слідами, є нетиповими для таких проваджень, оскільки в більшості випадків особа правопорушника вже відома. З'ясовано, що основна увага судових експертів у цих випадках зосереджується на дослідженні способу протиправної поведінки даної особи шляхом дослідження слідів протиправної діяльності. Обґрунтовано, що виняток з цієї тези становлять судово-психіатричні та психологічні експертизи, об'єктом яких є особа, а предметом дослідження – її психіка або особливості психологічної діяльності відповідно.

Визначено, що висновок експерта є одним із ключових джерел доказів у кримінальних провадженнях, що стосуються кримінальних правопорушень проти правосуддя. На підставі аналізу матеріалів судової практики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями проти правосуддя, установлено, що типовими експертизами у цих справах є: судово-психіатрична експертиза, почеркознавча експертиза, експертиза відеозвукозапису, технічна експертиза документів тощо.

Визначено, що почеркознавчі дослідження, спрямовані на вивчення почеркового матеріалу, зафіксованого, як правило, у протоколах процесуальних дій та офіційних документах із підробленими підписами чи неправдивим текстом. З'ясовано, що вони призначалися у 28% проаналізованих кримінальних проваджень. Узагальнено типові помилки, яких допускаються слідчі під час підготовки та призначення експертизи та які негативно позначаються на вирішенні експертних завдань.

Констатовано, що вагома кількість кримінальних правопорушень досліджуваного виду реєструється за фактами погроз, адресованих суддям, захисникам та представникам сторін. Часті випадки висловлення таких погроз змушують зазначених осіб документувати їх, що нерідко призводить до отримання звуко- та відеозаписів подій, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Визначено, що необхідність ідентифікації осіб, чий голоси або зображення зафіксовано на цих матеріалах, а також перевірки автентичності записів, включно зі спростуванням можливого монтажу чи ознак інсценування розмов, призначається експертиза звуко– та відеозаписів. Установлено, експертному дослідженню можуть підлягати матеріали, отримані за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено об'єкт, предмет дослідження, типові запитання, завдання та можливості у вирішенні тактичних завдань розслідування.

З'ясовано, що у 33 % кримінальних проваджень за фактом учинення злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя призначаються судово–психіатричні експертизи. Визначено, що законодавчий перелік підстав для її призначення не охоплює всіх тих фактів, котрі практичними підрозділами визначаються як достатні для призначення судово-психіатричної експертизи. Наголошено на доцільності запровадження єдиного реєстру осіб, які мають психічні захворювання або розлади поведінки. Також установлено, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя призначаються найчастіше амбулаторні судово–психіатричні експертизи (78%), фактів проведення стаціонарних судово–психіатричних експертиз значно менше (22%), а стосовно посмертних – взагалі не отримано таких даних.

З'ясовано, що у 16 % кримінальних проваджень за ознаками протиправних діянь проти правосуддя призначаються психологічні експертизи. Констатовано, що на відміну від судово-психіатричної експертизи, психологічна експертиза призначається виключно стосовно психічно здорової особи. .

Узагальнено, що технічна експертиза документа у кримінальних

провадженнях за фактом посягання на суспільні відносини у сфері здійснення та забезпечення правосуддя, здебільшого спрямована на встановлення або спростування факту підроблення документів, адже підробка документів може використовувати як спосіб розтрата чи відчуження майна, на яке накладено арешт тощо. З'ясовано, що у випадках, коли реалізація злочинного умислу пов'язана зі спричиненням тілесних ушкоджень, вчиненням різноманітних посягань на життя та здоров'я захисника чи представника особи, судді, присяжного та інших осіб призначаються судово–медичні експертизи.

Наголошено на важливості висновків семантико–текстуальної експертизи, об'єктами якої можуть бути тексти (промови) в цілому, окремі їх фрагменти, висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо дослідження стосується усного повідомлення (промови чи висловлювання), замовник експертизи має надати не лише цифровий або аналоговий запис, а й дослівне текстове відтворення змісту (стенограму), яке повинно бути підготовлене його власними засобами. З'ясовано, що як правило, на дослідження експертам, разом із постановою про призначення семантико–текстуальної експертизи, надаються такі матеріали: скріншоти із повідомленнями та записами з соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням, матеріали звукозаписів судових засідань з їх текстовим відтворенням, листи, звукозаписи телефонних розмов із їх текстовим відтворенням тощо.

Вивчення й узагальнення судових експертиз, що є типовими до призначення та проведення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, надало змогу класифікувати їх на чотири групи залежно від обставин, на дослідження яких вони спрямовані, серед яких: 1) експертизи, що досліджують підозрюваного; 2) експертизи, спрямовані на дослідження потерпілого; 3) експертизи, які підтверджують або спростовують факти, котрі підлягають доказуванню; 4) експертизи, спрямовані на встановлення кваліфікованих ознак кримінального правопорушення.

Результати досліджень опубліковано в [26; 27].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Бідняк Г. С. Особливості організаційно-підготовчих заходів до проведення почеркознавчого дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 275–283.
2. Брендель О. І. Судова експертиза відео-, звукозапису: теоретичні та організаційні засади: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. 310 с.
3. Брендель О., Нікулін К., Асланова Е. Можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 2 (27). С. 131–145. DOI: 10.32353/khrife.2.2022.10.
4. Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для проведення судово-почеркознавчих експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матер. міжнар. наук–практ. конф. полілогу (м. Харків, 15–16 квітня 2021 р.). Харків : Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 115–116.
5. Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ: Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, 2020. 55 с.
6. Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали круглого столу (м. Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ. 2015. С. 66–69.
7. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 09 жовтня 2020 р. у справі № 201/3175/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92098412> (дата звернення: 29.01.2025).
8. Вирок Білоцерківського районного суду від 26.06.2012, у справі №1003/7191/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:

<https://reustr.court.gov.ua/Review/46956703> (дата звернення: 29.01.2025).

9. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 12 березня 2024р. у справі № 755/3570/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/117589307> (дата звернення: 29.01.2025).

10. Вирок Долинського районного суду Івано-Франківської області від 23.10.2023, у справі № 352/247/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/114346432> (дата звернення: 29.01.2025).

11. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 23.06.2022, у справі № 444/1092/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104907260> (дата звернення: 01.11.2024).

12. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 30.11.2022, у справі № 201/13064/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107591040> (дата звернення: 01.11.2024).

13. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 24.07.2020, у справі №639/2369/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90579227> (дата звернення: 29.01.2025).

14. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 16 листопада 2021 р. у справі №233/3371/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/101091865> (дата звернення: 29.01.2025).

15. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 24.06.2021, у справі №138/3032/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97877603> (дата звернення: 29.01.2025).

16. Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області від 27 червня 2024 р., у справі № 604/394/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/120028646> (дата звернення: 29.01.2025).

17. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 11.12.2023, у справі №607/9210/22. *Єдиний державний реєстр*

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115538825> (дата звернення: 29.01.2025).

18. Вирок Тиврівського районного суду Вінницької області від 06.09.2019, у справі № 145/524/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84104997> (дата звернення: 29.01.2025).

19. Вирок Чечельницького районного суду Вінницької області від 19 вересня 2013 р., судова справа № 1/3381/12. Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33613275> (дата звернення: 29.01.2025).

20. Воробйова Н., Валуєв В. Розповсюджені помилки підготовки та оформлення матеріалів під час призначення судово–почеркознавчих експертиз в мвс україни. *Молодий вчений*. 2020. № 1 (77). С. 204–206. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-44>.

21. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

22. Вуйма А. Г., Степанюк Р. Л. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*: матер. міжнар. наук–практ. конф. (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 91–94.

23. Гайдамакіна Д. І., Дробишева О. С., Гріненко Л. О., Мацюк О. В. Дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 291–308. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.19>.

24. Гонгало С. Й. Судова техніко–криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 203 с.

25. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України / Професор Владлен Гончаренко. Київ: Академія адвокатури України, 2008. 280 с.

26. Гриценко В. В. Використання висновку експерта під час

розслідування та доказування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 151–163.

27. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.–практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102–105.

28. Гусєва В. О. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях із масовими жертвами. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 03 листопада 2023 р.). Львів: ЛьвДУВС. 2023. С. 80–84.

29. Гусєва В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. №3 (95). С. 256–266.

30. Довжаниця Р. О. Дослідження рукописів психічно хворих осіб під час судової почеркознавчої експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 31 (1). С. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-35>.

31. Журавель В. А., Коновалова В. О., Авдєєва Г. К. Оцінка достовірності висновку судового експерта: світові практики та українські реалії. *Науковий юридичний журнал*. 2021. Том 28, № 2. С. 252–261.

32. Журавель В. А. Формування та розвиток окремих криміналістичних теорій (учень). *Право України*. 2021. № 8. С. 65–76.

33. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-2-313>.

34. Забуга А. В., Лилова Ю. Ю. До питання дослідження підписів, виконаних особами похилого та старечого віку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 241–252. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.18>.

35. Івакін Е. О. Теоретичні та методологічні питання неідентифікаційних досліджень в судовому почеркознавстві дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : КНУВС, 2003. 188 с.

36. Іщенко В. А. Становлення і розвиток почеркознавства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 234 с.

37. Качурін С. Г. Тактика проведення судово–почеркознавчої експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 234 с.

38. Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 61–65.

39. Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. №30. Т. 2. С. 94–97.

40. Копильченко Т. Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 228 с.

41. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341–III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.01.2025).

42. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

43. Луценко Х. В., Роман А. І. Роль зразків усного мовлення та голосу

особи в експертизі відео-, звукозапису. *The 3rd International scientific and practical conference – Modern research in world science* (June 12–14, 2022). Lviv, 2022. С. 1779–1783.

44. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2018. 230 с.

45. Магера В. Підготовка та надання матеріалів і засобів для криміналістичного дослідження відео–та звукозаписів. *Судова експертиза*. 2025. № 1. С. 72–79.

46. Методика судово–почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К. М. Ковальов, З. С. Меленевська, Н. Г. Шпакович. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 34 с.

47. Науково–методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705–98> (дата звернення: 29.01.2025).

48. Перепелиця С. І. Місце спеціальних знань спеціаліста у розслідуванні злочинів, пов'язаних із колабораційною діяльністю. *Наукові перспективи*. 2024. №2 (44). С. 1195–1205.

49. Попов Ю. П. Експертиза матеріалів та засобів відео звукозапису. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренко. Київ. Юрінком Інтер. 2005. С. 151–154.

50. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719–18#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

51. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489–III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489–14> (дата звернення: 29.01.2025).

52. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII // БД «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 20.10.2024).

52. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 29.01.2025).

53. Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 260 с.

54. Русова О. Л. Методичні питання підготовки порівняльного матеріалу при призначенні судово–почеркознавчих експертиз рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 99–104.

55. Савчук О. Ю. Розвиток судового почеркознавства: історичний і перспективний контекст. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє*: матер. круглого столу (м. Львів, 25 січня 2019 р.). Львів : Львівський науково–дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, 2019. 150 с.

56. Сиротенко Н., Тамошюнайте Р., Абросимова В. Вирішення окремих інтеграційних завдань у судово–почеркознавчій експертизі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 135–152.
DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.10>.

57. Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Застосування спеціальних знань при виявленні і розслідуванні злочинів у сфері комп’ютерної інформації та високих технологій. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1. С. 27–38.

58. Спіцина Г. О., Філіпенко Н. Є. Криміналістична діяльність судово–експертних установ: Концепція впровадження в Україні. *Teisė*. 2022. Т. 124. С. 67–80.

59. Струк І. О., Харабуга Ю. С. Сучасні вимоги до проведення

експертного дослідження апаратів і носіїв цифрового відеозвукозапису. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. № 10. С. 370–376.

60. Тальянчук Л. С. Типові помилки, що трапляються в постановках про призначення почеркознавчих експертиз і супровідних документах до них. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Всеукр. наук.–практ. Конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. Акад. Внутр. Справ, 2020. С. 402–404.

61. Татарнікова Т. О. Експертні дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 238 с.

62. Тюленєв С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково–дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. № 14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522–9656/2024–14–3>.

63. Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово–психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Том 11. № 3 (31). С. 170–178.

64. Хоша В. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 682–685.

65. Хоша В. В. Значення судово–експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 2 (31). С. 41–62.

66. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

67. Юзишина Т. В. Проблематика проведення судово–почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 56–61.

68. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the

investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). P. 109–117.

69. Khablo O., Svoboda I. International standards for the application of the presumption of innocence in criminal proceedings. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 1 (Том 29). С.55–65. DOI: 10.56215/naia-herald/1.2024.55.

70. Udalova L. D., Khablo O. Yu. Ensuring state, public, and personal interests in criminal proceedings under martial law or a state of emergency. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Том 12. № 4. С. 17–28. DOI: 10.56215/04221204.17.

71. Zhuravel V.A., Konovalova V.E., Avdeyeva G.K. Reliability evaluation of a forensic expert's opinion: World practices and Ukrainian realities. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28(2), 252–261.

ВИСНОВКИ

Проведення комплексного теоретичного дослідження забезпечило вирішення наукового завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей та розробленні практичних засад використання спеціальних знань як важливого елемента методики розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. Серед отриманих результатів, що підтверджують досягнення згаданої мети та належать до найбільш ґрунтовних, вважаємо такі:

1. Історичний аналіз особливостей криміналізації діянь, що перешкоджають здійсненню правосуддю засвідчив динамічність цієї сфери, що вказує на змінюваність видів і форм посягань на суспільні відносини у сфері забезпечення правосуддя. Наголошено, що вирішення спору в судовому порядку забезпечило виокремлення судової функції у межах діяльності суверена, довірених йому осіб, представників церкви, а в подальшому така діяльність набула характеру професійної, що стало підставою для формування окремої гілки влади і в контексті незалежності та безперешкодному виконанню ними їхніх професійних обов'язків стало обґрунтованою підставою для криміналізації діянь, які натеper передбачено Розділом XVIII Особливої частини КК України.

На підставі вивчення та систематизації результатів положень наукових напрацювань криміналістів і процесуалістів з'ясовано, що стан наукової розробленості проблематики використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя є недостатнім. Зокрема, констатовано, що сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя охарактеризований відсутністю комплексних напрацювань, а отже, не здатний повною мірою забезпечувати потреби практичних підрозділів. Зокрема, відсутні комплексні науково-методичні рекомендації щодо призначення почеркознавчих експертних досліджень, судово-психіатричних і психологічних експертиз та інших, під час

розслідування досліджуваної групи кримінальних правопорушень. Наголошено, що потребують розширення й унормування організаційні засади участі спеціалістів в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, актуалізована необхідність визначення і розширення можливостей використання результатів, отриманих завдяки реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань тощо.

2. Ураховуючи, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень сприяє формуванню програм дій слідчого з організації комплексного застосування спеціальних знань та алгоритмів їх реалізації з дотриманням логічної послідовності, розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти правосуддя. Керуючись концепцією аксіологічного підходу, в основу розроблюваної криміналістичної класифікації покладено такі класифікаційні критерії: 1) блага й інтереси, котрим заподіюється шкода у зв'язку із учиненням кримінальних правопорушень у сфері правосуддя; 2) особливості потерпілого від цих кримінальних правопорушень; 3) особистісні характеристики суб'єкта, який вчиняє суспільно небезпечне діяння.

На підставі окреслених критеріїв запропоновано виокремлювати такі групи кримінальних правопорушень: 1) посягання на законну діяльність осіб, які здійснюють і забезпечують правосуддя, їх життя, здоров'я і власність; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням рішень суду особами, стосовно яких їх ухвалено; 3) кримінальні правопорушення, учинені службовими особами, які здійснюють або забезпечують здійснення правосуддя чи на яких покладено обов'язки щодо сприяння провадженню правосуддя; 4) кримінальні правопорушення у сфері правосуддя вчинені особами, поведінці яких притаманні ознаки правового нігілізму та які усвідомлюючи законодавчі засади, реалізують протиправні форми поведінки, тим самим перешкоджаючи здійсненню правосуддя. Обґрунтовано, що додатковими критеріями криміналістичної класифікації цих кримінальних правопорушень можуть бути визнані обстановка скоєння кримінального правопорушення, спосіб учинення,

застосовані знаряддя та засоби тощо.

4. Систематизовано підходи вчених до розуміння сутності та визначення поняття «спеціальні знання», що використовуються у кримінальному судочинстві. На підставі цього до їх іманентних ознак віднесено: 1) професійне спрямування цих спеціальних знань, що полягає в забезпеченні процедури досудового розслідування доказовою інформацією, а також у сприянні оцінки слідової інформації, здобутті інформації орієнтуючого чи довідкового характеру; 2) не загальновідомість цих наукових знань широкому загалу; 3) віднесення до цієї теоретичної категорії окрім теоретичних знань ще й навичок (умінь); 4) здобуття таких знань на підставі отримання відповідного освітнього рівня, засвоєння і формування їх за результатами професійної діяльності; 5) розподіл суб'єктів, які залучені до реалізації різноманітних форм спеціальних знань на тих, які їх застосовують і тих, котрі їх використовують; 6) процесуальне значення реалізації окремих форм спеціальних знань, чи сприяє це отриманню самостійних процесуальних джерел доказів або навпаки – не створює таких передумов; 7) використання їх у випадках та порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством; 8) цільове призначення, що полягає в розробленні технічних засобів і прийомів роботи з доказами, а також установленні обставин, що мають значення для доказування. Наголошено на відсутності потреби формулювання дефініції поняття «спеціальні знання» у контексті окремих груп чи видів кримінальних правопорушень.

Розроблено класифікацію форм спеціальних знань, котрі є типовими до реалізації під час розслідування злочинів проти правосуддя, серед яких визначено:

1) за критерієм процесуального закріплення порядку реалізації такої форми:

- процесуальні;
- непроцесуальні;
- змішана (довідково–консультаційна діяльність спеціаліста);

2) залежно від суб'єкта, який їх застосовує:

- безпосередні форми;
- опосередковані форми;

3) залежно від стадії кримінального провадження, на якій використовуються спеціальні знання:

- ті, що реалізуються під час досудового розслідування;
- які проводяться виключно під час судового розгляду;
- ті, що можуть бути проведені на будь-якій стадії досудового розслідування;

4) залежно від використання отриманих результатів використання спеціальних знань у доказуванні:

- процесуальна;
- непроцесуальна;
- змішана;

5) залежно від значення отриманих результатів:

- форми використання спеціальних знань, що сприяють отриманню інформації з доказовим потенціалом;
- форми, котрі сприяють отриманню орієнтуючої інформації;

6) залежно від процесуального заходу, під час проведення якого використовуються спеціальні знання:

- реалізовані в межах слідчих (розшукових) дій;
- застосовані під час проведення процесуального заходу (наприклад, переклад матеріалів кримінального провадження підозрюваному під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України);
- у формі судової експертизи;
- під час проведення перевірок, ревізій тощо;
- реалізовані поза межами слідчих і процесуальних дій, однак під час судового розслідування чи судового розгляду.

7) за процесуальним положенням особи, яка застосовує спеціальні

знання:

- форми, що реалізують суб'єктами, уповноваженими законом на здійснення досудового розслідування та проведення оперативно-розшукових заходів;
- форми, реалізовані особами, які мають процесуальне положення, що вказує на володіння ними спеціальних знань;
- форми до реалізації яких вдаються суб'єкти, процесуальне становище яких не передбачає наявності у них спеціальних знань (ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової служби тощо).

Обґрунтовано, що головною метою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є вирішення завдань, закріплених у ст. 2 КПК України, другорядні цілі їх використання полягають у вирішенні тактичних завдань розслідування, які необхідно вирішити упродовж кримінальної процесуальної діяльності слідчого, дізнавача, прокурора чи судового розгляду справи.

6. Запропоновано правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень представляти у вигляді трирівневої системи. Визначено, що перший рівень правових засад уособлений конституційними принципами та загальними засадами кримінального провадження; другий рівень засад представлений тими, що знаходять закріплення у положеннях профільних законів і в підзаконних нормативно-правових актах (компетентність, об'єктивність та неупередженість, достовірність проведеного дослідження і сформульованого висновку); третій рівень засад визначено в галузевих нормативно-правових актах, зокрема, підзаконних нормативно-правових актах, що мають обмежений предмет правового регулювання, визначають порядок використання і застосування спеціальних знань обізнаних осіб у межах конкретних процесуальних і непроцесуальних форм.

7. Визначено, що типовими формами використання можливостей інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних

правопорушень проти правосуддя, є такі:

- отримання матеріалів, зокрема, відеозаписів з відокремлених інформаційних систем (наприклад, системи «Безпечне місто»), які в подальшому можуть набути статусу документів і використані як доказ;
- отримання відомостей з інтегрованої міжвідомчої системи обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон «Аркан», зокрема, задля встановлення місцезнаходження громадян і, наприклад, обґрунтування рішення про оголошення розшуку цієї особи;
- здійснення перевірок різноманітних об'єктів за банками даних, розміщених в Інформаційному порталі Національної поліції України;
- отримання довідкової та консультативної інформації від працівників експертно-криміналістичних підрозділів, вибухотехнічної служби та судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;
- опрацювання звітності про діяльність Вищої ради правосуддя, реєстрів, котрі ведуться нею (наприклад, опрацювання реєстру повідомлень суддів про втручання в їх діяльність може стати підставою для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань) та ін. Вважаємо, що з огляду на перспективність цих напрямів діяльності в контексті розслідування та доказування кримінальних правопорушень, ця проблематика потребує подальших досліджень.

8. З'ясовано, що менш поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань, аніж використання перевірок і можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення є проведення попередніх криміналістичних досліджень. Визначено, що для досліджуваних категорій кримінальних правопорушень типовими є попередні дослідження, що проводяться спеціалістом-криміналістом, зокрема в частині перевірки об'єктів, вилучених із місць подій, на підставі чого він може виявити факти збігу між ними, і вирішити таким чином низку тактичних завдань розслідування.

Наголошено на відсутності усталеної практики щодо використання

поліграфу у розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. У контексті останніх змін, зокрема із прийняттям ДСТУ 9266:2023 «Судово—психологічна експертиза. Використання поліграфа», обґрунтовано позицію, що застосування поліграфу має здійснюватися і під час проведення психологічної експертизи.

Визначено, що для кримінальних правопорушень проти правосуддя нетипове проведення тактичних операцій, тому здебільшого сутність консультацій у цій категорії справ стосується особливостей призначення судових експертиз. Про це, зокрема, вказали 68% опитаних респондентів.

9. Аналітичний огляд наукових праць дозволив узагальнити, що консультаційну допомогу спеціалістів, як одну з форм використання спеціальних знань, вчені тлумачать і визначають по-різному. З'ясовано, що потреба у консультаціях під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя може виникнути на будь-якому етапі слідства. Формат консультацій може бути як усним, так і письмовим, однак найчастіше реалізуються консультації в усній формі. Установлено, що необхідність у письмовій фіксації отриманої під час консультації інформації виникала лише у 4 % випадків.

На підставі аналізу емпіричних даних встановлено, що консультації найчастіше потрібні в таких випадках: при виникненні складнощів із призначенням багато об'єктних експертиз; для визначення інформації, яку необхідно повідомити експерту; під час формулювання запитань, що виносяться на розгляд експертизи; щодо можливостей проведення експертиз і підготовки матеріалів для цього; для з'ясування технічних можливостей конкретної установи, зокрема наявності потрібного обладнання та спеціалістів; для визначення об'єктів, які необхідно надати експерту для проведення якісного дослідження, а також порядку їх відбору тощо.

10. Установлено, що на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя притаманне проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит та огляд, а також отримання й отримання зразків

для експертизи. Розкрито тактичні особливості участі спеціалістів у згаданих слідчих (розшукових) діях.

Акцентовано на тому, що кримінальні правопорушення проти правосуддя є складними для розслідування, а більшість із них спрямовані на перешкоджання здійсненню об'єктивного та справедливого правосуддя, тому дії, до яких вдаються злочинці, не є односкладними – зазвичай вони пов'язані з реалізацією цілого комплексу протиправних діянь. Залучення експерта для проведення експертиз у таких справах здебільшого пов'язане не з вирішенням тактичних завдань щодо ідентифікації особи підозрюваного або дослідженням його біологічних слідів, а з технічними та документальними аспектами, такими як дослідження підроблених документів, установлення справжності підписів чи інших документів, що стали предметом маніпуляцій тощо.

11. Установлено, що експертні дослідження у справах цієї категорії здебільшого спрямовані на встановлення фактів, які мали місце в минулому, тобто мають ретроспективний характер. Їх підтвердження дозволяє з'ясувати, чи втручається особа в нормальну діяльність органів правосуддя або чи чинить вона перешкоди судочинству, яким чином реалізовано такий умисел особи, які знаряддя та засоби використовувалися в реалізації такого умислу тощо. Експертизи, що мають на меті ідентифікацію особи злочинця за його біологічними слідами, є нетиповими для таких проваджень, оскільки в більшості випадків особа правопорушника вже відома. З'ясовано, що основна увага судових експертів у цих випадках зосереджується на дослідженні способу протиправної поведінки даної особи шляхом дослідження слідів протиправної діяльності. Обґрунтовано, що виняток з цієї тези становлять судово–психіатричні та психологічні експертизи, об'єктом яких є особа, а предметом дослідження – її психіка або особливості психологічної діяльності відповідно.

Визначено, що висновок експерта є одним із ключових джерел доказів у кримінальних провадженнях, що стосуються кримінальних правопорушень проти правосуддя. На підставі аналізу матеріалів судової практики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями проти правосуддя, установлено, що

типовими експертизами у цих справах є: судово–психіатрична експертиза, почеркознавча експертиза, експертиза відеозвукозапису, технічна експертиза документів тощо.

12. Визначено, що почеркознавчі дослідження, спрямовані на вивчення почеркового матеріалу, зафіксованого, як правило, у протоколах процесуальних дій та офіційних документах із підробленими підписами чи неправдивим текстом. З'ясовано, що вони призначалися у 28% проаналізованих кримінальних проваджень. Узагальнено типові помилки, яких допускаються слідчі під час підготовки та призначення експертизи та які негативно позначаються на вирішенні експертних завдань.

13. Констатовано, що вагома кількість кримінальних правопорушень досліджуваного виду реєструється за фактами погроз, адресованих суддям, захисникам та представникам сторін. Часті випадки висловлення таких погроз змушують зазначених осіб документувати їх, що нерідко призводить до отримання звуко– та відеозаписів подій, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями. Визначено, що необхідність ідентифікації осіб, чиї голоси або зображення зафіксовано на цих матеріалах, а також перевірки автентичності записів, включно зі спростуванням можливого монтажу чи ознак інсценування розмов, призначається експертиза звуко– та відеозаписів. Установлено, експертному дослідженню можуть підлягати матеріали, отримані за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено об'єкт, предмет дослідження, типові запитання, завдання та можливості у вирішенні тактичних завдань розслідування.

14. З'ясовано, що у 33 % кримінальних проваджень за фактом учинення злочинів і кримінальних проступків проти правосуддя призначаються судово–психіатричні експертизи. Визначено, що законодавчий перелік підстав для її призначення не охоплює всіх тих фактів, котрі практичними підрозділами визначаються як достатні для призначення судово-психіатричної експертизи. Наголошено на доцільності запровадження єдиного реєстру осіб, які мають психічні захворювання або розлади поведінки. Також установлено, що під час

розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя призначаються найчастіше амбулаторні судово–психіатричні експертизи (78%), фактів проведення стаціонарних судово–психіатричних експертиз значно менше (22%), а стосовно посмертних – взагалі не отримано таких даних.

15. З'ясовано, що у 16 % кримінальних проваджень за ознаками протиправних діянь проти правосуддя призначаються психологічні експертизи. Констатовано, що на відміну від судово-психіатричної експертизи, психологічна експертиза призначається виключно стосовно психічно здорової особи. .

16. Узагальнено, що технічна експертиза документа у кримінальних провадженнях за фактом посягання на суспільні відносини у сфері здійснення та забезпечення правосуддя, здебільшого спрямована на встановлення або спростування факту підроблення документів, адже підробка документів може використовувати як спосіб розтрата чи відчуження майна, на яке накладено арешт тощо. З'ясовано, що у випадках, коли реалізація злочинного умислу пов'язана зі спричиненням тілесних ушкоджень, вчиненням різноманітних посягань на життя та здоров'я захисника чи представника особи, судді, присяжного та інших осіб призначаються судово–медичні експертизи.

Наголошено на важливості висновків семантико–текстуальної експертизи, об'єктами якої можуть бути тексти (промови) в цілому, окремі їх фрагменти, висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо дослідження стосується усного повідомлення (промови чи висловлювання), замовник експертизи має надати не лише цифровий або аналоговий запис, а й дослівне текстове відтворення змісту (стенограму), яке повинно бути підготовлене його власними засобами. З'ясовано, що як правило, на дослідження експертам, разом із постановою про призначення семантико–текстуальної експертизи, надаються такі матеріали: скріншоти із повідомленнями та записами з соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням, матеріали звукозаписів судових засідань з їх текстовим відтворенням, листи, звукозаписи телефонних розмов із

їх текстовим відтворенням тощо.

17. Вивчення й узагальнення судових експертиз, що є типовими до призначення та проведення під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, надало змогу класифікувати їх на чотири групи залежно від обставин, на дослідження яких вони спрямовані, серед яких: 1) експертизи, що досліджують підозрюваного; 2) експертизи, спрямовані на дослідження потерпілого; 3) експертизи, які підтверджують або спростовують факти, котрі підлягають доказуванню; 4) експертизи, спрямовані на встановлення кваліфікованих ознак кримінального правопорушення.

ДОДАТКИ

№	Досліджуване запитання	Обставини кримінального провадження	Результати (%)
1	2	3	4
1.	Спосіб учинення кримінальних правопорушень:	<i>Повноструктурний</i> (охоплює дії щодо підготовки, безпосереднього вчинення та приховування) <i>Двокомпонентний</i> (має стадію готування та вчинення або вчинення та приховування) <i>Однокомпонентний</i> (пов'язаний тільки зі стадією готування або вчинення, без попередньої підготовки)	48 39 13
2.	Час вчинення кримінального правопорушення: а) час доби: б) день тижня в) пора року:	Нічний час Вечірній час Денний час Ранок Будній день Суббота, неділя Зима Весна Літо Осінь	12 19 57 12 96 4 21 22 37 20
3.	Місце вчинення кримінального правопорушення:	<i>За особливостями адміністративно–територіального устрою</i> Місто Селище Поза межами населеного пункту <i>За особливостями об'єкту, де готувалося або було</i>	54 39 7

¹ Загалом 124 кримінальних провадження і судових рішення, 90 висновків експертів.

		<i>безпосередньо вчинено кримінальне правопорушення:</i> – житлові приміщення; – нежитлові приміщення; – приміщення підприємств, установ та організацій загального використання; – службові приміщення правоохоронних і судових органів	11 29 24 36
4.	Сліди кримінальних правопорушень	Сліди біологічного походження Ідеальні сліди Цифрові сліди	12 49 39
5.	Характеристика особи злочинця:	Чоловіки. Жінки. Повнолітні Неповнолітні Громадянин України Іноземець Особа без громадянства Були тверезими. Перебували у стані наркотичного сп'яніння. Перебували у стані алкогольного сп'яніння. Мають неповну (базову) середню освіту. Мають повну середню освіту. Мають середню–спеціальну освіту. Мають вищу освіту. Мають судимість, а саме: а) одну; б) дві та більше судимостей; в) до кримінальної відповідальності не притягалися (судимість знята/погашена). Перебували на службі у правоохоронних органах чи силових підрозділах Має статус учасника бойових дій Не має досвіду роботи у правоохоронних чи судових	63 37 97 3 100 0 0 90 2 8 27 29 30 14 4 15 81 49 5 46

		органах	
6.	Зв'язок потерпілого з підозрюваним	Кримінальне правопорушення вчинене знайомою потерпілому особою. Кримінальне правопорушення вчинене незнайомою потерпілому особою.	53 47
7.	Слідчі (розшукові) дії, що проводилися в кримінальному провадженні	Огляд Допит Отримання зразків для експертизи Обшук	98 49 14 27
8.	Місце роботи спеціалістів, які залучаються до несення служби	Працівники відділів поліції Працівниками експертних установ системи МВС України Працівниками експертних установ Міністерства юстиції України Працівниками експертних	27 18 11 5

		установ СБ України Працівники інших державних органів, підприємств, установ, організацій	39
9.	Фах спеціалістів, котрі залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях	Спеціаліст–криміналіст Психолог Медик Педагог Кінолог Поліграфолог Почеркознавець Інший	55 12 4 2 1 8 11 7
10.	Ініціатор взаємодії зі спеціалістом	Орган досудового розслідування Сторона захисту, зокрема, адвокат Слідчий суддя	69 8 20
11.	Форми використання спеціальних знань	Залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях Призначення судових експертиз Непроцесуальні форми використання спеціальних знань	14 100 9
12.	Порядок процесуального оформлення взаємодії з обізнаною особою	Складання процесуального документу (довідки, акту, висновку спеціаліста) Усна взаємодія без документального оформлення	7 93
12.	Призначення і види судових експертиз	Криміналістичні експертизи Судово–медичні експертизи Судово–психіатричні експертизи Комплексні експертизи Інші	100 11 18 6 12
13.	Типові криміналістичні експертизи	Почеркознавча експертиза Технічна експертиза документа Експертиза відео–, звукозапису Психологічна експертиза Семантико–текстуальна експертиза	24 15 23 18 21

14.	Типові судово–медичні експертизи	Судово–медична експертиза трупа	3
		Цитологічні дослідження	11
		Імунологічні дослідження	13
		Судово–медична експертиза живих осіб	71
		Медико–криміналістична експертиза	2
15.	Типові судово–психіатричні експертизи	Судові амбулаторні судово–психіатричні експертизи	78
		Стаціонарні судово–психіатричні експертизи	22
		Посмерті судово–психіатричні експертизи	0
16.	Типові завдання почеркознавчої експертизи	Ідентифікаційні	21
		Діагностичні	54
		Класифікаційні	25
17.	Об’єкти почеркознавчої експертизи	Матеріали кримінальних проваджень	63
		Інші офіційні документи, які містять підпис підозрюваного чи обвинуваченого	37
18.	Типові помилки, що допускаються під час призначення почеркознавчих експертиз	1. Неправильне зазначення виду експертизи в постанові.	14
		2. Розбіжність назв у документах.	8
		3. Різні номери кримінальних проваджень: у постанові про призначення експертизи та супровідному листі.	11
		4. Невірно зазначені реквізити документів, які направляються на дослідження.	15
		5. Помилки в назвах матеріалів для порівняння, наприклад, замість терміну «вільні зразки» можуть бути вказані «довільні» або «умовно–довільні зразки», що суперечить встановленій класифікації.	19
		6. Відсутність вказівок на розташування об’єктів у матеріалах кримінального провадження. У постанові	15

		може бути відсутнє зазначення конкретних аркушів і сторінок, на яких знаходяться об'єкти та зразки для порівняння. 7. Некоректне формулювання завдань для експерта. 8. Невідповідність вмісту конвертів, у яких розміщено об'єкт експертизи та порівняльні зразки.	19 11
--	--	---	-----------------------------------

**Узагальнення результатів анкетування слідчих, дізнавачів органів
Національної поліції України, а також прокурорів щодо особливостей
проведення обшуків під час досудового розслідування, результатів оцінки
зібраних матеріалів за результатами проведення цієї процесуальної дії у
судовому засіданні¹**

1. Який Ваш стаж роботи?

До 5 років	41 %
5–10 років	40 %
Понад 10 років	19 %

2. Як часто Ви призначаєте експертизи?

Завжди	28 %
Іноді	4 %
Ніколи, адже не уповноважений на це законом	68 %

Загалом кількість уповноважених суб'єктів на призначення експертизи складає 32 % від загальної кількості учасників анкетування.

3. Як Ви вважаєте, чи часто виникає потреба у використанні спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя:

Так	72 %
Ні	25 %
Також потреби не виникає	3 %

4. Які слідчі (розшукові) дії проводилися під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя?²

Огляд місця події	7 %
Огляд предметів	27 %
Огляд комп'ютерних даних	86 %
Допит свідків	15 %
Допит підозрюваного	86 %
Допит потерпілого	73 %
Отримання зразків для експертизи	46 %
Не проводжу СРД	41 %

¹ Респонденти представлені групою зі 192 працівників правоохоронних органів, серед яких: 8 суддів, 21 працівник апарату суду, 21 прокурор, 59 слідчих, 29 дізнавачів, 54 працівників оперативних підрозділів) та 86 спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями.

² Допустимо дві і більше відповіді.

5. Які слідчі (розшукові) дії, проведені під час розслідування, були для Вас найскладнішими?

Огляд місця події	2 %
Огляд предметів	14 %
Огляд комп'ютерних даних	16 %
Допит свідків	5 %
Допит підозрюваного	11 %
Допит потерпілого	4 %
Отримання зразків для експертизи	7 %
Не проводжу СРД	41 %

Загалом кількість уповноважених суб'єктів на проведення СРД складає 41 % від загальної кількості учасників анкетування.

6. Які непроцесуальні форми використання спеціальних знань, на Вашу думку, є найбільш ефективними під час розслідування кримінальних правопорушень?

Консультаційна допомога обізнаних осіб	16 %
Перевірки за криміналістичними обліками та в інформаційних системах	23 %
Попередні криміналістичні дослідження	32 %
Проведення опитувань із застосуванням поліграфу	11 %
Інші	18 %

7. Як часто, на Вашу думку, уповноважені суб'єкти звертаються за консультаційною допомогою спеціалістів під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя?

Часто	41 %
Рідко	32 %
Дуже рідко	27 %

8. Перед проведенням яких слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій Ви найчастіше зверталися за консультаціями до спеціалістів?

Допит	11 %
Огляд	19 %
Обшук	14 %
Отримання зразків для проведення експертизи	23 %
Негласних слідчих (розшукових) дій	33 %

9. Чи фіксувалася Вами у письмовій формі інформація, отримана під час консультацій?

Так	4 %
-----	-----

Ні	96 %
----	------

10. Чи типове на Вашу думку, проведення тактичних операцій під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя?

Так	20 %
Ні	68 %
Складно відповісти	12 %

11. Яка експертиза під час розслідування на Вашу думку призначається найчастіше?

Судово–медична експертиза	9 %
Судово–психіатрична експертиза	17 %
Почеркознавча експретиза	21 %
Експертиза відео–, звукозапису	6 %
Лінгвістична експертиза	9 %
Психологічна експертиза	10 %
Технічна експертиза документа	24 %
Інші	4 %

12. Чи потребувалася Вам консультація спеціалістів перед призначенням судових експертиз?¹

Так, у частині конкретних спеціалістів, експертів або експертних установ, які спеціалізуються на дослідженні відповідних об'єктів	53 %
Так, у частині підготовки об'єктів експертного дослідження або забезпечення участі певних осіб	60 %
Так, у частині постановки можливих питань експертові	73 %
Так, щодо коректного складення постанов про призначення експертиз	53 %
Ні	6 %

13. Хто найчастіше був ініціатором залучення спеціалістів до участі в отриманні зразків для проведення експертизи?

Слідчий	70 %
Підозрюваний або його захисник	13 %
Прокурор	11 %
Потерпілий	6 %

14. Чим, на Вашу думку, обумовлені складнощі у розслідуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя?²

¹ Допустимо дві і більше відповіді.

² Допустимо дві і більше відповіді.

Труднощами у залученні спеціалістів	37 %
Тривалістю проведення судових експертиз, що призводить до затягування строків досудового розслідування	41 %
Недосконалістю положень чинного кримінального процесуального законодавства	8 %
Відсутністю належного техніко–криміналістичного забезпечення розслідування	21 %
Тактичними помилками в проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій	43 %

**Результати узагальнення матеріалів обвинувальних вироків у
Єдиному державному реєстрі судових рішень**

Ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»	2
Ст. 372 КК України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»	3
Ст. 376 КК України «Втручання в діяльність судових органів»	1
Ст. 376 ⁻¹ КК України «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя»	4
Ст. 377 КК України «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного»	9
Ст. 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»	1
Ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення»	947
Ст. 383 КК України «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення»	292
Ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу»	137
Ст. 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта, спеціаліста чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків»	13
Ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку»	3

Ст. 388 КК України «Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації»	49
Ст. 389 КК України «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі»	333
Ст. 389 ⁻¹ КК України «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості»	15
Ст. 389 ⁻² КК України «Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт»	327
Ст. 390 КК України «Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі»	96
Ст. 390 ⁻¹ КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або не проходження програми для кривдників»	607
Ст. 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань»	512
Ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань»	7
Ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти»	57
Ст. 394 КК України «Втеча із спеціалізованого лікувального закладу»	5
Ст. 395 КК України «Порушення правил адміністративного нагляду»	1476
Ст. 396 КК України «Приховування злочину»	79
Ст. 398 КК України «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи»	9
Ст. 399 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи»	1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

2. Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 256–266.

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.22>.

2. Гриценко В. В. Сутність спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). С. 200–207.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.17>.

3. Гриценко В. В. Використання висновку експерта під час розслідування та доказування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 151–163.

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.14>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Гриценко В. В. Сучасні тенденції в розробленні криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.–практ. круглого столу (м. Київ, 21 листоп. 2024 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 285–289.

5. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.–практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С.,

Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102–105.

6. Гриценко В. В. Можливості інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності*: матеріали круглого столу (м. Харків, 12 грудня 2024 р.). Харків: ХНУВС, 2024. С. 44–47.

**Акти про провадження результатів дослідження,
що засвідчують практичну значущість проведеної наукової роботи**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх прав
полковник поліції

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

2025 року

А К Т

про впровадження результатів дисертації

**Гриценка Володимира Володимировича «Використання спеціальних знань
під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя» в
освітній процес і наукову діяльність
Харківського національного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі:

Голова:

начальник відділу організації наукової діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції
Абдамський Сергій Євгенович

члени комісії:

директор навчально-наукового інституту № 2
(підготовки фахівців для підрозділів кримінальної
поліції Національної поліції України), кандидат
юридичних наук, доцент, майор поліції
Кікінчук Василь Васильович;

завідувач кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології (навчально-
науковий інститут № 5), доктор юридичних наук,
професор Щербаковський Михайло Григорович;

професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності та розкриття злочинів, кандидат
юридичних наук, доцент, підполковник поліції
Шинкаренко Ірина Ігорівна

склала цей акт про те, що комісією вивчено наукові положення, пропозиції і
рекомендації аспіранта Національного наукового центру «Інститут судових

експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Гриценка Володимира Володимировича з теми «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя» та прийняла рішення про впровадження їх в освітню процес і наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ. На підставі текстуального аналізу дисертації прийнято рішення про використання розробок В. В. Гриценка під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Судова експертологія», «Напрями розвитку науки криміналістики», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», «Дії поліцейського на місці події», «Сучасні доктрини судової експертології», «Сучасні доктрини судової експертології».

В освітньому процесі та науковій діяльності використовуються такі праці дисертанта:

1. Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 256-266. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.22>.

2. Гриценко В. В. Сутність спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. 2024. № 2 (10). 200-207. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2024.17>.

3. Гриценко В. В. Використання висновку експерта під час розслідування та доказування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4 (107). С. 151-163. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.14>.

4. Гриценко В. В. Сучасні тенденції в розробленні криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 21 листоп. 2024 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 285-289.

5. Гриценко В. В. Перспективи вдосконалення типового підходу правозастосовних органів до використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.)* / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П., Савчук Г. К. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 102-105.

6. Гриценко В. В. Можливості інформаційних технологій у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності: матеріали круглого столу (м. Харків, 12 грудня 2024 р.)*. Харків: ХНУВС, 2024. С. 44-47.

На підставі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці В. В. Гриценка містять науково обґрунтовані теоретичні

положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес і наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ і використовувати у підготовці навчальних і методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для вдосконалення вже існуючих і розроблення нових науково-методичних праць, навчальних планів і програм до навчальних дисциплін, що викладаються у закладі вищої освіти.

Голова комісії

Сергій АБЛАМСЬКИЙ

Члени комісії

Василь КІКІНЧУК

Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ

Ірина ШИНКАРЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПИЦИНА

«01» лютого 2025 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Гриценко Володимира Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Сімакової-Єфремян Елли Борисівни, заступника директора з наукової роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, доктора юридичних наук, професора;
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника

— цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Гриценко Володимира Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право використовуються у освітній діяльності.

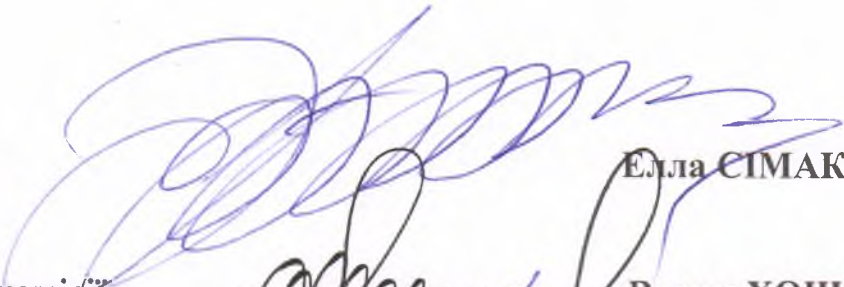
Впровадження результатів дисертаційного дослідження Гриценко Володимира Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя» у освітню

діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію під час опрацювання предмету та меж судово-експертної діяльності.

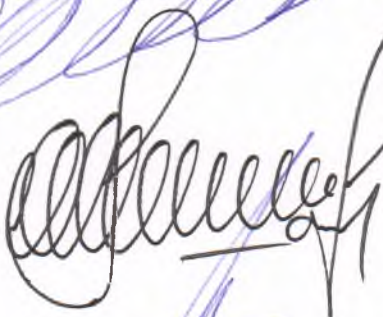
Впроваджені у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України результати дисертаційного дослідження Гриценко Володимира Володимировича «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя» мають необхідний теоретичний рівень, практичну спрямованість та сприятимуть підвищенню якості правового та організаційного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

Голова

Члени комісії

Елла СІМАКОВА-ЄФРЕМЯН

Вадим ХОША

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ